

ЛУДШАШ КНИГА

ТҮНГАЛТЫШ ШКОЛЛАН

нылымше ужатш

УЧПЕДГИЗ • 1940

Мар. Л.
Н 3-646/4

ЛУДШАШ КНИГА

IV УЖАШ

ТҰНГАЛТЫШ ШКОЛЫН
НЫЛЫМШЕ КЛАССШЫЛАН

С. М. БРАЙЛОВСКАЯ
ден М. А. РЫБНИКОВА
составитленыт

*РСФСР Наркомпрос утвердитлыме
книга гыч кусарымым Марийский
АССР Наркомпрос утвердитлен*

3-шо изданий

инв. №: 2562

РСФСР НАРКОМПРОСЫН ГОСУДАРСТВЕННЫЙ
УЧЕБНО-ПЕДАГОГИЧЕСКИЙ ИЗДАТЕЛЬСТВОИЖЕ
МОСКВА ★ 1940

Составители С. М. Браиловская и М. А. Рыбникова.
КНИГА ДЛЯ ЧТЕНИЯ.

Для 4 класса начальной школы.
На лугово-восточном марийском языке.

Государственное учебно-педагогическое издательство
Наркомпроса РСФСР. Москва, 1940 г.

Ответ. редактор перевода *Н. С. Шавердин.*
Технич. редактор *С. Г. Джатиев* и *В. П. Рожин.*
Корректор *Н. К. Орешкин.*

Сдано в набор 17/XI 1939 г.; подписано к печати 2/III 1940 г.
Формат бумаги 60×92¹/₁₆. Тираж 5000 экз.
Изд. листов 10. Бум. листов 5. Учетно-авт. листов 8,89.
83000 тип. знаков в бум. листе.
Бумага № 2 Камской ф-ки.

Индекс У. 1. н. Учгиз № 12527.
Уполномоч. Главлита № А-24193.

Заказ № 851.

17-я ф-ка нац. книги ОГИЗ'а РСФСР треста «Полиграфкнига».
Москва, Шлюзовая наб., д. 10.

ЙОМАК-ШАМЫЧ.

«Мужик ден барин», «Ораде Иванушка» да «Мужик ден поп — ялысе йорло-шамычын йомакышт улыт. Нуным ожнак йорло кресаньык-шамыч луктыныт.

Тошто ялыште Великий пролетарский революций марте школа шагал ыле. Книга йӱршеш гаяк уке улмаш. Кугыжан правительство ялым туныктыде коден. Садлан йорло кресаньык-шамычын художественный творчествышт устный гына улмаш: мурым, йомакым луктыныт, туштым туштеныт, тошто ег мутым ойленят. Нуно книга гоч огыл, а живой ойлымаш гоч икте-васылан каласалтыныт.

Йомакыште йорло кресаньык-шамыч шкеныштын угнетательштым — бариным да попом — ненавидитлымыштым, адак пояным сенгышаш нерген шкеныштын ўшанымашыштым ончыктеныт.

Йомакыште чынжат, шоякшат пырля лийын.

Мужик ден барин.

Поян именийште ик барин илен улмаш. Тудын дек сомыл дене мужик толын. Пӱрт деке лишемаш гына тўгалын улмаш, ваштарешыже баринын йӱратыме пийже тӱрштен лектын. Мужик пеш чот лўдын. Мужикын кидыштыже тоя улмаш. Мужик ўмбапий кержалтмек, тудо тояж дене солалтен колтен да пийым перен пуштын. Барин тидын нерген пален налын, мужикшат каласен, прощеным йодаш тўгалын. Баринлан пийже пеш ыжал. Тиде пий тудын именийжым пеш сайын оролен. Баринын проститлымыже шуын огыл да мужик ўмбапий судыш пуэн.

Вара нуным судыш ўжыктеныт. Судья-шамыч барин деч лўдыныт да мужикым баринын воляж дене судитлаш шоненыт. Судья-шамыч ойлат:

— Тый, барин, тудым мом ышташ шонет?

Барин ойла:

— Да мый теве мом шонем: мыйын пием пеш сай ыле, мыланем пешак шергакан ыле, мыйын имением орола да мыйым шкемымат утара ыле, ынде тудо мыйын пий олмеш лийже, тугак кудвечыште илыже да айдеме йўк дене нимом ойлаш ынже тошт, пийла опыжо да мыйын имением оролыжо, мыйым аралыже. А мый тудым шокшынак чиктем. Шкемын пиемым сайын-

рак пукшаш приказатлымем семынак, тудымат сайынрак пукшаш приказым пуэм. А тудо йўдымат ынже мале, йўдошт опыжо да мыйын имением оролыжо.

Судья-шамыч кōненыт, а мужик нунын ваштареш нимом каласашат тоштын огыл.

Седыге мужик барин дене кудвечыште илаш да пийла опташ тўнгалын. Мужик сай оптен, йўдым мален огыл, кудвече мучко куржталын, а баринын окна йымалныже чўчкидын, талынрак оптен. Барин «пий» дене довольный улмаш. Барин приказым пуэн:

— «Пийым» сайрак пукшыза!

Седыге мужик пел ий ала утларакат оптен эртарен, вор-шамыч дене палыме лийын да нуным тунуктен:

— Баринын шергакан погыжым поген каяш пычкемыш йўдым толза, мый тыланда почам, адак мый чот опташ тўн-алам гынат, те ида лўд, только вашкерак поген налза да веселанрак кудалза, а варажым те мыйымат ида обижатле.

Вор-шамыч тыгак ыштеныт. А «пий» тиде йўдым эше чотрак оптен, кудвече мучко куржталын, баринланат малаш

эркым пуэн огыл: тунар чот оптен. Барин шонен: «Пий» сайын опта. Тудым эше сайрак пукшаш шўдаш кўлеш». А эрдене слугашамыч кынелынытат, ужныт — кладовой пудыртымо, пого шолыштмо, тидын нерген баринлан доложитленыт. А барин тудын погым аралыдымылан «пийлан» пеш чот сырен, вара «пий» ўмбач судыш пуэн.

Вот судья-шамыч барин ден «пийым» судыш ўжыктеныт. Вара барин ойла:

— Теве тиде «пий» кудвечыш вор-шамычым пуртен.

А судья-шамыч йодыштыт:

— А кузе, барин, йўдымжō тудо опыш?

Барин ойла:

— Чот опыш, даже малашат эркым ыш пу; мый эше сайрак пукшаш приказатлаш шонышым.

А судья-шамыч маныт:

— Ужат, барин, тиде йўдымет «пий» чот оптен. А тыланет, барин, слуга кокла гыч иктаж кѳм кудвечыш ончалаш колташет кўлеш ыле. Тудлан вет ойлаш чарыме.

Судья-шамыч ойлат:

— Ме шотлена: «пий» винамат огыл.

Мужиклан барин пеш сырен. Ожнысо права почеш барин мужикым суд деч поснат острогыш шынден кертын. Барин шона:

— Тудым шке нангаен кодем да шке шинча ончылнемак острогыш шындем.

Тыге барин тиде мужикым нангаен, а острог марте витле менте каяш кўлеш улмаш. Нунылан пычкемыш чодра дене кастен каяш верештын. Имным барин шке кучен. Мужик ужын — ончылно кугу кожым мардеж вожшыге сўмырал пыштен. Вожшо кўшкѳ нѳлталалтын. Тудо тиде вожым ужын да шкаланже келшышым садак шонен луктын. Сап керемым руалтен кучен да кычкырал колтен:

— Тпру, тпру, тпру!

Барин пеш чот лўдын:

— Мо тугай?

Мужик лўдмѳ йўк дене ойла:

— Батюшка-барин, батюшка-барин, ончал-ян: маска кок йола шога.

Тушто баринат ужын. Барин пеш чот лўдын. Барин вашка:

— Давай мѳнгеш савыре!

А мужик ойла:

— Барин, барин, ок лий: мемнан лўдмынам ўжеш гын, тудо мемнам сейчас поктен шуэш да тодыштеш.

Барин ойла:

— Мыланна мом ышташ вара? Мыланна мом ышташ вара?

Мужик ойла:

— Барин, тудо пий опымо деч пешак лўдеш.

Барин кычкырал колта:— Опто, тыгай-тугай!

Мужикше ойла:

— Мый ынде оптен ом мошто, йўкемат мыйын уке. — А шкеже бариным лўдыкта:— Барин, барин, маска лишкырак толеш.

Барин ужеш — нимом ышташ, вара пийла опташ тўгалеш.

Мужик манеш:

— Чотрак опташ кўлеш, барин.

Барин талынрак опташ тўгалеш.

Мужик манеш:— Маска лўдеш, шенгек чакна.

Барин оптен ноен да каласа:

— Да опто, тыгай-тугай!

А мужик опташ тўгалын:— Ам, ам!

Тудын нигузеат ок опталт, вара мужик манеш:
— Барин, барин, маска лишкырак да лишкырак толеш!
Тыге барин йүдвошт оптен. Барин уло йүкшым йомдарен, —
оптен ок керт.

Волгыжаш тўгалын. Мужик ойла:

— Барин, тиде маска огыл.

— Тиде мо вара?

— Да мардеж кожым сўмыралын. Тиде кож вожет кўшкō
нōлталаалтын... Мый вет маска огылжым шинчышым.

Барин манеш: — Ах, тыгай-тугай! Острогышто мый тыйым
эше шукурак орландарем.

— Мом ыштымет шуэш, барин, ыште. Тый, барин, — пий улат,
тудланак вет йүдвошт пийла опытышыч.

Барин эше чотрак сырыш. Мужик манеш:

— А мый тый дечет эше сайрак оптен моштем. Только оп-
тымем ыш шу. Мыйын тыйым йүдвошт опыктымем шуын ыле.
Ынде мый, — мыйын барин йүдвошт пийла опытыш, — манын чыла-
лан ойлем! Мый садланак опыктышым!

Мужиклан барин эше чотрак сырен. Баринын шке лўм-нер-
жым шарымыже шуын огыл. Мужикым барин пеш лўдыктыльō
гынат, чактарен ыш керт. Мужик ойла:

— Мом ыштымет шуэш, ыште, барин, садак ойлем.

Барин ужеш — паша томам, вара мужиклан ойла:

— Тый ит ойло ыле, тыланет мом пуаш?

А мужик манеш:

— Мыйым проститле да острогыш ит шынде, эше сай ушка-
лым пōлеклен пу да кок мешак шыданым, вара тек мōнгыштем
илем. А тыланет, барин, таум ышташ да мокташ тўгалам, адак
чылалан «уке, барин пийла оптен огыл» манын ойлаш тўгалам.

Вопрос-шамыч.

1. Баринын осаллыкшым тудын кузе ыштылмаш гычше ме
ужына? Йомакын тидлан келшыше вержым каласен пуза.

2. Ты йомак почеш мужиклан барин дене кузе илаш верештын?

3. Баринын мужик деч мом налмыже шуын? Мужикшын ба-
рин деч мом налмыже шуын? Йомакыште кудыжо сеиен?

4. Тыгай йомакын авторжо кō лийын кертын: мужик але барин?
Йомакын содержанияйже почеш тидым палаш лиеш мо?

План почеш ыштышаш паша.

Йомакын ужашлаштым примерлан тыге лўмдаш лиеш:

1. Мужик баринын пийжым пуштын.

2. Мужиклан пий олмеш лияш верештеш.

3. Мужик — пий олмышто.

4. Баринын погыжым шолыштыныт.

5. Судын решенийже: пий винамат огыл.

6. Мужик бариным маска дене лұдыктен.

7. Барин опташ тўнгалын.

8. Баринлан шкенжым сулаш верештын.

Йомакын могай верыштыже кажне ужашын мучашыже пыта?

Тыгыде ужашлам могай кугурак ужашыш ушаш лиеш? Тыгай шолдра ужашыже мыняр лиеш? Кажне ужашлан могай лұмым пуаш лиеш?

Ораде Иванушка.

Иленыт улмаш куваж ден кугызаже. Нунын кум эргышт улмаш: кокытшо — ушан, кумшыжо — ораде Иванушка. Ушанышт пасушто шорыкым кўтеныт, а орадыже нимомат ыштен огыл: эртак конга ўмбалне шинчен да кармым кучен.

Икана кува уржа лашкам шолтен да орадылан каласен: «Наян, тиде лашкам изатмытлан нангай, кочкышт». Кўршўкым тичак тема да тудлан кидышкыже пуа. Тудо изажмыт дек кая. Кече пеш ояр улмаш. Иванушка ял мучашыш лектын велэ шуэш, шке ўмылжым ужеш да шона: «Могай ег тиде мый воктенем кая, ик ошкылланат ок код? Лашкам кочнеже дыр!» Вара шке ўмылышкыжў тудо лашкам кышкылташ тўнгалеш; седыге иктым кодыде кышкенпытара. Онча, а ўмылжў эреак воктенже кая. «Эй, темдыме мўшкыр!» — шыдешкен ораде манеш да тудын ўмбак кўршўкым шолен колта. Кўршўк пудырго йырым-йыр шаланен кая. Седыге яра кид дене изажмыт дек толеш, нунышт тудын деч йодыт: «Тый, ораде, молан толынат?» — «Тыланда обедым кондышым». — «Кушто вара обедет? Кондо вашкерак!» — «Да шинчеда, изам-шамыч, корнышто ала могай ег мый декем пиже да чыла кочкын колтыш!» — «Могай тугай ег?» — «Теве тиде! Кызытат воктенем шога». Ну вара изаже-шамыч тудым вурсаш, кыраш, лупшаш тўнгалыт, кырен налытат, шорык кўташ шогалтат, а шкешт ялышке кочкаш каят.

Ораде кўташ тўнгалеш. Ужеш, шорык-шамыч пасу мучко шаланат, давай нуным кучаш да шинчаштым луктедаш. Чылаштымат куча да чылаштынат шинчаштым шўткален пытара, кўтўм ик тўшкашке чумыра да шке семынже куанен шинча, пуйто пашам ыштен.

Изаже-шамыч кочкыт, пасушко мўнгеш толыт: «Мом тый, ораде, ыштылынат? Молан кўтў сокыр?» — «Да молан нунылан шинчаже? Те, изай-шамыч, кайышда велэ, шорык-шамыч шаланен пытышт; вара мый шонен муым: нуным кучен тўшкашке чумыраш да шинчаштым луктедаш тўнгалым: йўршеш ноен пытышым!» — «Шого, эше чотрак ноет!» — маныт изашт да давай тудым мушкындо дене силаш, орадылан сайынак логалтат.

Шукат огыл, шагалат огыл жап эрта, шонго-шамыч ораде Иванушкам пайремлан озанлыкыште кўлшō ўзгар наледаш олашке колтат. Иванушка чылажымат наледа: ўстелымат налеш, совла-мат, кўмыжымат, шинчалымат; тўрлō-тўрлым ик возым оптен шында. Кая мōнгышкыжō, а имньыже тугай пакма улмаш, ны кая, ны уке! «А мо, — шона шке семынже Иванушка, — вет имньын ныл йолжо уло, ўстелынат нылыт: ўстелже шкат кудал мия!» Ўстелым налеш да корно ўмбалан шынден кода. Кая, кая, лишке ма, торашке ма шуэш, а корак-шамыч тудын ўмбалне чоғештылыт да кораклат. «Очыни, шўжар-шамычын кочмо-йўмышт шуэш, сандене тынаре кычкыраш пижыныт!» — шоналта ораде, кочкышан теркым мландыш шындат, шунаш тўнгалеш: «Шўжарем, ньоньоем-шамыч! Кочса, таза лийза». А шкеже эре ончык да ончык кая. Иванушка чодра дене кая; корно воктен йўлышō пундыш-шамыч шинчедат. «Эх, — шона, — рвезе-шамыч упш деч посна улыт: вет кылмат, шўмбел-шамыч!» Кōршōк ден ате-шамычым налеш да пундыш-шамычым упшалтыл шында. Иванушка эгер дек миен шуэш, давай имньым йўкташ, а имне ок йў. «Ужамат, шинчал деч посна йўмыжō ок шу!» — вара вўдым шинчалташ тўнгалеш. Ик мешак шинчалым ястара, имньыже садак ок йў. «Молан тый от йў, пирылык шыл? Ик мешак шинчалым мый арамыш опталым мо?» Пу комылям налеш да вик имне вуйыш шолен колта, имньым пуштынат пышта. Иванушкан совла мешакше велэ кодын, да тудыжымат шке нумал ошкылеш. Кая, шенгелныже совлаже кылдыртата: кылдырак, кылдырак, кылдырак! А тудо, совла-шамыч «Иванушка дурак!» манын ойлат, шона. Совлажым кудалта да давай ойлен-ойлен тошкаш: «Теве тыланда Иванушка дурак! Теве тыланда Иванушка дурак! Эше сырыкташ шоненыт, кўлдымаш тўшка!»

Мōнгышкыжō пōртылеш да изаж-шамычлан ойла: «Чылажымат наледышым, изай-шамыч!» — «Тау, ораде, кушто тыйын налметше вара?» — «А ўстелже кудал толеш, очыни, шенгелан кодын, терке гыч шўжар-шамыч кочкыт, кōршōк ден ате-шамычым чодраште рвезе-шамычлан упшалтыл кодышым, шинчал дене имне йўктымō вўдым шинчалтышым, а совла-шамыч онгаркалат да мый нуным корнеш кышкен кодышым». — «Мий, ораде, корнеш мом кышкен коденат, вашкерак чыла поген тол». Иванушка чодрашке кая, йўлышō пундыш вуйла гыч кōршōк-шамычым наледа, пундашыжым шўткален луктеш да кōршōк-шамычым изижгекугужге тояш кереда. Вара мōнгышкыжō нумал кая. Изаштмыт тудым кырен налыт да олашке наледаш шкешт каят, а орадым пōрт оролаш кодат. Колыштеш ораде: а вочкышто пўрō шуэш

да шуэш. «Пүрө, ит шу, орадым ит огаре!» — манеш Иванушка. Уке, пүрө ок колышт; Иванушка налеш да вочкым почын колта, шкеже, воыш шинчын, пөрт мучко пуш дене коштеш, мурым велэ муралта.

Изажмыт толыт, пеш чот сырат, Иванушкам налыт да кульыш пыштен, урген шындат, вара энгер дек нангаят. Кульым сереш пыштен кодат, шкешт ваке ончаш каят. Тиде жапыште ала могай барин тройка дене эртен кая улмаш. Иванушка эй кычкыра: «Мыйым воеводствыш судитлаш да порядкым кучаш шындат, а мый судитленат, порядкым кученат ом мошто!» — «Шого, ораде! — манеш барин, — мый судитленат, порядкым кученат кертам! Лек куль гычет!» Иванушка куль гыч лектеш да тушагын бариным урген шында, а шкеже тудын повозкышкыжо шинчеш да мөнгеш кудалеш. Изашт толыт, кульым ий йымак колтат да колыштыт, а вұдыштө пеш бульгыкта. Изашт колышт шогат да мөнгышкышт каят. Нунын ваштареш, ала кушеч лектын, тройка дене Иванушка кудал толеш да моктанылеш: «Теве могай имне-шамычым кучышым! Тушто эше кула вұльö кодо — тугай сай!» Изаштмыт кöранен колтат, орадылан ойлат: «Ынде мемнам кульыш урго да вагыш колто! Мемнан деч кула вұльö ок утло!» Нуным ораде Иванушка вагышке пуртен колта да мөнгышкыжö пүрö йуаш да иза-шамычшым поминатлаш кудалеш.

Иванушкан тавыже улмаш, а тавыштыже кол улмаш, а йомакемлан шуо мучаш.

Вопрос-шамыч.

1. Иванушкан агыралыкше могай пашаштыже коеш?
2. Иза-шамычшын да баринын шкеныштым Иванушка деч ушанраклан шотлымышт кушеч коеш?
3. Ялыште кресаньык-шамыч кокла гыч шкенжым кö «кугураклан» шотлен? Тидын дене пырля Иванушкан «изаштым» кузе умлаш лиеш?
4. Изаштымат, баринымат Иванушка кузе орадыш луктын?

Поп ден мужик.

Илен улмаш поп. Шкаланже тарзым тарлен да мөнгышкö конден.

— Ну, тарзе, сайын служитле, мый тыйым ойгеш ом кодо. Тарзе арня наре илен, шудо солымо жап шуын.

— Ну, родем, — манеш поп, — юмо пуа гын, сайын мален лектына, эрым вучен шуктена да эрла шудо солаш каена.

— Йӱбра, батюшка.

Нуно эрым вучен шуктат, эрден эр кынелыт. Поп ватыжлан ойла:

— Мыланна, аваже, завтракым пу-ян, ме пасушко шудо солаш каена.

Поп вате ўстембак пога. Нуно коктын шинчыт да сайынак кочкыт. Попет тарзылан ойла:

— Айда, родем, ме обедымат иканаштак кочкина да каныдеак кечывал марте солаш тўнгальна.

— Тыланет кузе келша, батюшка, пожалуй, кочкинат налына.

— Кондо, аваже, ўстембак обедым, — поп ватыжлан каласа.

Ватыже нунылан обедымат пуа. Нуно ик-кок совла гыч подылыт да темытат.

Тарзылан поп манеш:

— Айда, родем, икана шичмеке кечывал деч варасе обедымат кочкина да кас кочкиш мартеак солаш тўнгальна.

— Тыланет кузе келша, батюшка, — кечывал деч варасым гын, кечывал деч варасым лийже.

Ўстембак поп вате кечывал деч варасе кочкишым конда. Нуно адак ик-кок совла гыч подылытат, темыт.

— Садак, родем, — манеш поп, — кас кочкишымат кызытак ыштена да вара кас марте пашам ыштена, пасуэшак малена, эрлажым пашашке ончычырак шуына.

— Айда, батюшка.

Поп вате нунылан кас кочкишым пуа. Нуно ик-кок гана подылыт да ўстел кокла гыч лектыт.

Тарзе шкенжын мыжержым налеш да каяш ямдылалтеш.

— Тый кушко, родем? — йодеш поп.

— Кузе кушко? Тый шкат шинчет, батюшка, кас кочкиш деч вара малаш возаш кўлеш.

Сарайыш кая да волгыжмешке мала.

Тиддеч вара поп тарзылан иканаштак завтракым, обедым, кечывал деч варасым да кас кочкиш пукшымым чарнен.

Вопрос-шамыч.

1. Попын сут улмыжо кушеч коеш?
2. Йомакыште тарзе могай ончыкталтын?

И. А. КРЫЛОВ.

(1768—1844).

Иван Андреевич Крылов поян огыл дворянский ешыште шочын. Крыловмытын шкеныштын поместийышт уке улмаш. Ачаже, офицерский службым коден, мелкий чиновник верым налын. Ачаже колымек, ешыже шуко орлыкым ужын. Ончыкыжо баснописец лийшаш рвезылан 10 ияшыж гычак кагаз переписка дене оксам ыштен налашыже верештын. Тудо 15 ияшыж годым Петербургышто службышко пурен. Школышто тунеммашым Крылов нигунамат ужын огыл. Первый произведенийжым (комедийым) Крылов 15 ияшыж годым возен.

Ончычрак возымо произведенийлаштыже тудо дворянский обществом воштылын.

Крылов, тудо жапысе моло ятыр писатель-шамыч семынак, полицейский придирышке логаледен. Тидлан верчынак тудо писательский пашажымат ик жаплан коден.

1806 ий гыч Крыловын баснописец лумжӧ чылалан палыме лийын. Шке басныштыже тудо айдемын ситыдымашыжым да осал койышыжым ончыктен; егын сут улмыжым, шинча ончылно сайын коймашым, моктанаш йӧратымашым, шояклымашым, енлан порым шоныдымашым да молымат. Басныштыже шукуж годым животный-шамычым ончыкта: пирым, рывыжым, пийым да монь.

Крылов 200 утла басным возен,

Куку ден Агытан.

— Кузе тый, поро Агытан, мурет пеш чот да чаплын!»

— «А тый, пагалыме Куку,

Кузе мурет лыжге шуялын:

Чодраштынат мемнан тыгай сай мурызо уке!»

— «Кума, муретым ўмыр мучко колышташ келшем».

— «А тыйже, моторем, чынак мый товатлем,
 Изишлан велэ шыпланет, а мый чытен кертде вучем,
 Уэш тый тунгалат шонем...
 Кушеч тыгай йукет лектеш йонжалт?
 Яндар, ласка да вичкыж ялт!..
 Да тый улатыс шочынак тугай: куго отыл шкеже,
 Мурет йоршешак шушпык гай!»

— «Спасибо, кум, зато, мый вигак каласем,
 Мурет рай кайык дечын сай.
 Шинчемыс мый — тыге ойлат чылан».
 Ты мут колмек, порткайык мане нунылан:
 — Тан-шамыч,
 Икте весыдам мокталын йомжо кеч йукда,
 Но музыкда тендан садак уда!..»

Молан гын язык деч лүдде
 Кукужым Агытан мокта?
 Садланак: Кукужат Агытаным вет мокта.

И. А. Крылов.

Вопрос-шамыч.

1. Агытаным Куку молан мокта? Басня мут дене каласен пуза.
2. Чынжымак гын агытан ден куку кузе мурат? Нунын ваш-ваш моктымыштым чынлан шотлаш лиеш мо?
3. Агытанын да кукун ойлымыштым коктын лудса.

Корак ден Рывыж.

Ала кузерак юмо Кораклан кояталын сырым.
Корак кож вуйыш шинчын сыр кочкаш,
Кочкаш гына кодын тўнгалшаш,
Да мом гын шоналталын, сыржым шке умшаштыже кучен.
Энгек лийшашлан Рывыж кож воктеч эртен;
Вот кенета сыр ўпшым Рывыж шижылден.
Сыретым Рывыж ужын, сырже Рывыжлан келшен.
Пушенге дек мия онталчык йол парня ден,
Лугалын почым, шинча гычат Коракым ок кудалте,
Изиш гына шўлен, пеш ныжылгын оила:
«Голубушка, могай мотор улат!
Могай шўетше, а шинчатше вет могай!
Ойлаш гын, чылт йомакысе гай!
Моганче пыстылет! Могай нерет!
Да, чынак, сакчын гай лийшаш йўкет.
Муралте тый, чонем, ит вожыл! Мо шо-
нет, акам,
Тыгай моторлыкет ден мурашат улат
гын тый уста,
Мемнан ден чылт лият вет кайык-кугыжа!»
Коракын моктымаш ден савырнен вуйжат,
Куанымыж ден тудын петырналтын
логаржат, —
Да ўшаналын рывыжын ты поро мутшылан
Корак логар пундашыж ден колта чот
каралтен:
Сыр возын—рывыжше шикшалтын сырым
руалтен.

И. А. Крылов.

Вопрос-шамыч.

1. Коракым рывыж мо верч мокта?
2. Коракым ондалаш рывыж могай шوماкым кычаледа?
3. Рывыж ойлымо семынак, корак чынжымак мотор да тудын йўкшат сай мо?
4. Коракым рывыж ондален кертын мо? Ондален моктымыж дене тудо мом налын кертын?
5. Крылов корак дене могай еным да рывыж дене могай еным сўретла?
6. Моктен ойлышым ончыктыман вес басным каласыза.

Кок печке.

Каеныт кок печке: икте аракан,
А весыже — яра.
Вот перый, йўк лукде, ласкан
Нушкеш,
А весыже чот кудалеш;
Кўй мостовой ден кўдыртен, лўшкен эрта.
Пуракым кўш нўлта.
Умбачак йўкым колын,
Йолешке-шамыч вашкерак корангыт лўдын.
Но ты печке пеш чот лўшка гынат,
Пайдаже тудын первый деч изи гына.

Шке пашаж нерген кў чарныде чот кычкыра,
Кернак, тудын толкшо пеш шагал.

И. А. Крылов.

Вопрос-шамыч.

1. Яра печке нерген басныште мо ойлалтеш?
2. Моло-шамычлан тудын мўгырымыжō кузе коеш? Баснын шوماкше дене каласыза.
3. Яра печкем сўретлен, Крылов кōм воштылаш шонен?
4. Яра печке ден жава-путешественница мо шотышто икгай улыт?

Упражнений.

Баснын тўн ойжым шкендан мутда дене возыза.

Тошто ен мут-шамыч.

1. Йылмыште мўй, а йылме йымалне ий.
2. Кид кидым мушкеш, шояк шоякым леведеш.
3. Урген да мушкын, шымартен да кататлен, а эреак йылме дене.
4. Яра печкеште йўкшō шукурак.

Упражнений.

Кажне тошто ен мут тендан палыме могай басныжлан келша, каласен пуза.

Кресаньык ден тарзе.

Шонго кресаньык тарзыж ден
Шудо солмаш гыч ик кастен
Чодра ден мӧнгыш толмашеш
Ваш лийыныт маскам трук нер вашеш.
Кресаньык шуктен огыл «ах» манынат,
Маска тудын ўмбакше шинчын кўзенат
Йымакше тудым пызырен; пӧртыкта, туржеш,
Кувечын тўғалаш — верым велэ кычалеш.
Мучаш лишемеш шонгылан.
— «Пагалыме Степанушка, утаре мыйым!» —
Маска йымач йодын каласен батраклан.
Вот у Геркулес, уло вийже ден,
Мо чоло погынен улмаш вий тудын,
Товар ден шалата маскан пел вуйжым
Да кўртнӧ шаньык ден шуралтен мўшкыржым.
Маска мўгыралын да йӧрлын колаш.
Азап эртен; кресаньыкше кынелын тарванен
Да тудак батракым тўғалын вурсаш.
Чылтак аптранен мемнан Степан.
— «Утаре, — манеш, — мо верч?» — «Мо верчше, болван,
Молан куаненат, окмак?
Шурет да шурет: локтыльыч коваштым чылтак!»

И. А. Крылов.

Словарь.

Геркулес — пеш виян, богатырь. Геркулес — ожнысо греческий йомакын геройжо.

Вопрос-шамыч.

1. Озалан могай азап логалын?
2. Тудым азап деч кӧ, кузе утарен?
3. Азап жапыште тарзыж дене оза кузе мутланен, вара, азап эртымек, кузе мутланаш тўғалын?
4. Тарзыжлан «таум» оза кузе каласен? Тарзыжлан тудын тыге тау ыштымыжым кузе умылтарыман?

А. С. ПУШКИН.

(1799—1837).

Александр Сергеевич Пушкин — гениальный русский поэт. Тудын произведений-шамычше тудын илыме жапысе эн сай писатель-шамычлан гына образец лийме велэ огыл, кызытсе писатель-шамычат Пушкин деч тунемыт.

Пушкин шке жапшылан эн образованный да эн ончыл ең-шамыч кокла гыч улмаш. Шкенжын произведенийыштыже великий поэт кугыжан власть ваштареш выступатлен, тушто крепостной праван кресаньык-шамычлан нелэ улмыжым ончыктен.

Стихотворенийыште каласыме смелый взглядшылан верч кугыжа Пушкиным столица гыч ик гана велэ огыл ссылкыш колтен. Ссыл-

кыште Пушкин ятыр ий илен. Изгнанийыште илымыж годем тудо шуко сылне произведенийым возен. Тиде книгаш пуртымо «Узник» стихотворенийымат ссылкыште возен. Пушкин йомак денат интересоватлен, тудым шкенжын няняж деч, Арина Родионовна деч, колыштын да йомакым художественно возен пуэн. «Поп ден тудын тарзыже Балда нерген йомакат» тыгай йомакак.

Пушкиным колымешкыже полиций ваген.

Пушкин чылаже 38 ий илен. Кугыжа да тудын лишыл еңгышт Пушкиным чарныде игылтын сыратеныт да, 1837 ийыште тудым дуэлеш¹ офицер Дантес пуштын.

¹ *Дуэль* — шпага але пистолет дене коктын ваш-ваш кредалмаш. Дуэль XVIII курымышто да XIX курымын первый пелыштыже кумдан шарлен улмаш; дворян-шамыч коклаште учашымым да түрлө недоразуменийым разрешитлыше йөн лийын шоген.

Поп ден тудын тарзыже Балда нерген йомак.

I.

Илен улмаш поп манга,
Пушто санга.
Поп кая пазарыш,
Ончыштеш түрлө таварым.
Куш кайшашым шинчыде
Ваштареш толеш Балда.
«Мо, батька, пеш эр кынелыч,
Мом кычалын лектыч?»
Поп тудлан оила: «Күлеш мыланем тарзе:
Повар, плотник да улазе!
А кушто муам мый тыгайым
Шулдырак да чапле тарзым?»
Балда оила: «Лиям мый тарзе тыйын,
Ыштем пашатым чот тыршалын,
Кум гана ийдалыкклан сангатым пу чўчаш,
Висте пучымыш лийже мыланем кочкаш».
Поп шоналтале,
Сангажым удырале.
Икгай ок лий чўчымаш ден чўчымаш.
Вет лиешыс руш авосьлан ушанаш.
Поп Балдалан кутыра: «Ибра.
Тыге лиеш когыляннат сайрак.
Илен ончо мыйын суртыштем,
Кожмакет ден тыршыметым ончыктен».

II.

Ила поп пөртыштө Балда,
Олым вакшышеш мала,
Кочкеш тудо ныл ег верч,
Пашам ышта шымыт верч;
Волгыжмеш чыла ыштен шукта,
Имным кычка, агам курал пышта,
Конгаш олта, чыла ямдыла, наледа,
Муным шолта, ышкежак эрыкта.
Балдам поп вате моктен ок тем,
Поп удыр лач Балда верч ойгыра,

Балдам поп эргыже манеш ача;
Кочкаш-шолта, йочам онча.
Балдам лач поп огеш йбрате,
Нигунамат огеш шымате.
Эре поп шона тўлышашым:
Жап эрта. Жап вашке тўлаш шуэш.
Поп ок коч, ок йў, ок мале.
Ончылгоч пегеш сангаже.
Каласа поп ватыжлан:
«Тыге, тыге: мом гын ынде ыштыман?»
Чоялык уло ўдрамашын,
Чыла вере муэш амалым.
Ойла поп вате: «Муам мый йбным,
Шинчем кузе энгек гыч утлышашым:
Иктаж кугу пашам пуэн, лач шукташ тый шўдō,
Ыштен шукташ гын, вийже ынже шудо.
Тыге ыштен сангатым утарет,
Балдалан тўлыде, ярак поктен колтет».
Попын шўмланже чўчō ласканрак,
Балда ўмбақ ончаш тўнгале тоштынрак.
Кычкырале тудо: «Тыш тол-ян,
Ўшан тарзем Балда!
Колышт: тўлаш сōреныт чорт тўшка
Мыланем оброқым колымешкем.
Тылеч сайрак доходым ок кўл ыле кычалаш,
Да недоимкышт уло кум ияш.
Кочкын теммекет тый шке вистетым,
Нунын деч поген тол тый чыла оброқым».

III.

Балда, поп ден арам ўчашыде,
Кая да тенгыз дек, шинчеш сереш.
Пунаш тўнгале тудо муш керемым,
Тенгызеш нōрташ керем мучашым.
Тенгыз гыч пеш шонго Ия легылда:
«Молан тый мемнан дек толынат, Балда?»
— «Керем ден тенгыздам куптыртынем,
Тендам мый, каргыме тўшкам, ишыктарнем».
Чылт ѓрмалгыш тыште шонго Ия:
«Молан тыгай осаллык, каласе-ян?»
— «Кузе молан? Те ода тўлō оброқым,

Ода шарне ыштыме срокым;
 Тўнгалына тендам ме воштылаш,
 А те, пий-шамыч, шинчыда вет ойгыраш».
 — «Балдушка, тый чыталте тенгыз куптырташ,
 Оброкым тўрыс тый налат вашке.
 Вучалте, уныкам колтем мый кагашаш».
 Балда шоналтыш: «Йёсё огыл тудым ондалаш!»
 Ия иге тенгыз серыш лекте тёршталтен,
 Пырыс иге семын магыралтыш йынгысен:
 «Кузе илет вара, Балда-мужичок;
 Могай тылат кўлеш оброк?
 Оброк нерген она ул колын курымеш,
 Чорт-шамычлан логалын огыл ойгыраш.
 Ну, йбра — налат гын, нал! Но только кагашен
 Ышташ кўлеш пашам ваш-ваш келшен.
 Ойго ынже лий нигёланат:
 Тенгыз йыр кё ончыч куржын савырна,
 Налеш вет тудо тўрыснек оброкым!
 Ты коклаште ямдылат оптен мешакым».
 Воштылале Балда чоян:
 «Мом тый тугайым луктынат шонен?
 Кузе тый ўчашет гын мый денем,
 Мый Балда уламыс, мый денем,
 Ужат, колтеныт мый декем могай тушманым!
 Тый вучалте, тыш кондем мый шольым».
 Балда лишыл чодрашке кайыш,
 Кучыш кок мерангым, да мешакыш.
 Тенгыз дек адак толеш,
 Тенгыз ден изи иям муэш.
 Пылыш гыч куча Балда ик мерангжым:
 «Тый кушталте колышталын балалайкым;
 Тый улат, ия иге, але рвезе велэ,
 Мый денемже ўчашаш тыланет пеш нелэ,
 Арамлан ок кўл жапым йомдараш,
 Кё кертеш куржмаште ончыко пураш.
 Раз, два, три! Поктен шу-ян!»
 Тарванышт ия иге ден меранг:
 Ия иге тенгыз сер воктене чымыш,
 А меранг чодрашке — мёнгыш.
 Вот, тенгыз йыр чот куржын савырнен,
 Вуйжым кўш нёлтен, йылмыжым сакен,
 Куржын тольо ия иге шўлешт,

Нөрөн, пўжвўдшым ўштылеш,
Балдам мый сенгенам, шонен.
А ужеш — Балда шольыжым ниялткален,
Мутланалын шинча: «Йўратыме шольым,
Каналте, ноенат куржын толын».
Ия иге йўршын ўрын,
Почшым шып ишен шогале,
Балдан шольыжым ончале шўрын:
«Каем оброк дек» — ойла — «чыталте».
Кая кочаж дек да ойла: «Беда!
Куржын сенгыш мыйым изи Балда!»
Шонго Ия тўнгале шонкалаш сай йўным.
А Балда тарватыш куго лўшкымашым,
Уло тенгыз чылт пудранен
Шинча вўд толкын ден лўнген.
Ия иге лекте: «Сита, мужичок,
Лиеш тылат чыла оброк.
Только колышт: ужат тый тиде пондым?
Ойро шкаланет келшалше олмым, —
Кў торащ шуэн кертеш,
Оброкым тудо тек налеш.
Кузе? Лўдат йычкешташ кидым?
Ну, мом вучет?» — «Да вучем вот тудо пылым;
Тушко кудалтем мый ты тоям,
Варажым тўнгалам кыраш тендам».
Ия иге лўдын кочаж дек куржеш,
Каласа, кузе Балда сенген кертеш.
А Балдаже адакат тенгыз серыште шурга,
Ия-шамычлан керем дене лўдыкта.
Уэш лекте ия иге: «Мом тый толашет?
Кўлеш гын, лиеш оброк тыланет...»
— «Уке, — ойла Балда, —
Мый ынде тыланда
Условийым ышкак ыштем,
Ик пашам тылат пуэм,
Ончена ме тыйын вийым.
Ужат тушто тый ош вўлым?
Нўлтал да вўлым тый
Нумал пел ўштышыш иангай.
Вўлым нангает — оброк лиеш тылат;
От нангай — лиеш мылам».
Ойганалше ия иге

Вульö йымак пурен шогале,
 Пегыжалтыш,
 Чот чымалтыш,
 Вульым нöлтале, кок гана тошкале,
 Кумшыжлан камбозо, йолжат винале.
 А Балда ойла: «Тый, ия, улат анра,
 Кушко тыланет мемнан почеш пураш?
 Кидет денат ыжыч керт нумал,
 Ончо, мый вож коклашак нангаем ишал».
 Күзен шинче Балда имне туп үмбак,

Ұштыш тораш кудаде, тўргалтын кодо пурак.
 Ия иге лўдын да кочаже дек куржеш,
 Каласа, кузе Балда сенген кертеш.
 Ия тўшка йыр шогальыч погынен.
 Нымом ышташ — оброкым тўрыснек поген,
 Колтат Балдан тупеш пыштен.

IV.

Толеш Балда, пегыжалта,
 А поп, Балдажым ужын, вик тёршта,
 Шылын шогалеш ватыж шенгак,

Шке чытыра, лўдын пешак.
 Балда тушак кычал муэш,
 Оброкым пуа, пашадарым йодеш.
 Ораде поп
 Сангажым пуыш:
 Ик гана чўчымō дене
 Поп тōршталтыш потолок деке;
 Кок гана чўчымō дене
 Йылмыже йомылден;
 Кум ганаже чўчымылан
 Шонгын ушыжат каен.
 А Балда ойла койдарен:
 — «Ок кўл ыле, поп, тыланет
 Шулдаканым кычалмет».

А. С. Пушкин.

Вопрос-шамыч.

1. Пушкин кōн велне шога — поп велне але Балда велне?
2. Пушкинын йомакысе поп кресаньык йомакысе поп гаяк мо? Мо шотышто нуно икгай улыт?
3. Поп вате поплан кузе полша?
4. Балдан пашам ыштымыже нерген йомакыште кузе ойлал-тын?
5. Ия-шамыч дене ўчашымыж годым Балда шкенжым кузе ончыктен?
6. Тиде йомакыште можо чынеш ок тол, можо шонен лукмо, можо илышыште лийын кертеш?

Попын сут улмыжо нерген калык мут.

1. Попын шинчаже темдыме, кидше шкеж дек удырышо.
2. Поплан керек кунар пу — темен от керт.
3. Пурам шолтет — попом поктен колтен от керт.
4. Кўсенет яра гын, попат сонгыра.
5. Кōлан колышо, а поплан пайдам пуышо.
6. Йўкшō дене шортшыла мура, шўмжō дене когыльым вуча.
7. Кресаньык вўдотыза дене поп-шамычат темын илат.

Вопрос-шамыч.

1. «Поп да тудын тарзыже Балда нерген йомак» ден нине калык мут коклаште могай связь уло?
2. Нине калык мут гыч кудышт сут поп нерген кресаньык йомакым ушештарат?

Шыже.

Художник И. Левитанын сүретише гыч.

Шыже.

Кава шўла уж шыже юж ден,
Кечат онча лач жапын-жапын,
Кўчыкемеш эре кечат,
Чодран ужар сай ўшыкшат
Чарангын шўлык йўкым луктын,
Пасушко возын тўтыра,
Тўшка ден комбо кычкырат,
Шуйналыт югышко: лишемын
Йўршешак йоқырок пора;
Шога ноябрь капка тура.

Юалге рўмбык гыч кынелын
Эр ўжара; нера пасу;

Вўдалын явык ава-пирым
Лектеш кугорныш пире-сут;
Шижалын тудым, кайше имне
Пўрга — озаже пешак лўдын,
Кудалыкта чот имным чўчын;
Эр ўжара коймек кўтўчō
Ок лук вўта гычше ушкалым
Да кечывалымат тўшкаш
Ок пого нуным той пучшат;
Ик ўдыр пўртыштō муралын
Шўдыра, да теле йўдын тосшо,
Йўла воктен чыражын тулжо.

А. С. Пушкин.

Вопрос-шамыч.

1. Пушкин шке стихотворенийыштыже шыжымсе природын могай вашталтыш-шамычым ончыкта?

2. Могай мут дене тудо пыл нерген, лышташ велме, кайык-шамыч чоҗештен кайыме нерген ойла?

3. Шыже жап кресаньыкын пашаштыже могай вашталтышым ыштен? Стихотворенийын могай верыште, кузе тиде нерген ойлалтын?

Теле.

Вот север, пылым поктыл толын,
Шўла, мура — вот ту шкежат
Толешыс юзо тельжат.
Тыш тольо да шаланыш; нелын
Кержалте тумо укшерлаш;
Шарлалын портыш семын возо
Пасу ден кўкшака верлаш;
Эгерын кылмыше серлажым
Тўрлатыш лум ден вўдылалын.
Пудеште йўштō. Ме чылан
Куанышна пеш телылан.

Вот теле!.. Кресаньык куаналын
Пу тер ден корным такырта;

Тор имне, лумым шижылдалын,
Пыкше тарваныл йорталта;
Пужга кышам ыштен лумеш,
Кибитка талын кудалеш;
Ўштал потам, тулупшо ден
Шинча ямщик тер вуйыштет.
Вот куршталеш дворовый

рвезе,
Издерыш Жучкыжым шынден,
Ышкеже имныш савырнен:
Кылмен орадын ик парняже;
Коршта гынат, ту воштылеш,
Аваже тудым шудалеш...

А. С. Пушкин.

Вопрос-шамыч.

1. Поэт теле толмым илыше организмн могай дейвийже дене тагастара? Нине дейвийым стихотворенийште могай глагол дене возен ончыктым?

2. Йүштö, поран да лум нерген Пушкин могай мут дене ойла?

3. Теле толмылан кө молан йывырта? Ты нерген Пушкин кузе ойла?

4. «Йўла воктен **чыражын** тулжо» («Шыже» стихотворений гыч) да «Вот куршталеш **дворовый** рвезе» («Теле» стихотворений гыч) корно-шамычым лудын лекса. Кызытсе поэт шке стихотворенийыштыже тыге лиймым ончыктен кертеш мо? Молан ок керт?

Узник.

Решетка шенгелне тюрьмаште шинчем,
Невольшто кушшо орел ончылнем,
Ойган йолташемже, лупшен шулдыр ден,
Чўнга вўран кочкышым мый(ы)н окна ден.

Чўнгалын кышка да онча окнашкем,
Йөршеш пуйто иктым шона мый денем.
Ўжеш йўкшö дене, ончалтышыж ден
Тырша каласаш: «Каена чоҗештен!»

Улна эрык кайык; тарване, йолташ!
Пыл деч тора курык ошалгын коймаш,
Кумда теҗыз тўрын кандалгын коймаш,
Мардежын... да мыйын йыр коштмо верлаш!»

А. С. Пушкин.

Вопрос-шамыч.

1. Узникын эрыкыш лекташ тöчымыжым могай мут дене каласыме?

2. Узник ден орелым тагастарен, поэт мом ойлынеже?

Шошо йӱр.

Чеверген кумдан
Кӱзыш у́жара:
Мланде ўмбалам
Шарлыш тўтыра.

Нӱлтгалалте кече
Тулла ырыктен,
Тўтыраже кўшкӱ
Кайыш чоҗештен,

Нугыдеме тудо
Пылыш савырнен.
Кўдырчан шем пыл
Шыдешкен эрта,

Шыдешкен эрта —
Мом гынат шона,
Пуйто шочмо элжым
Тудо шарналта...

Тудым нангая
Шыдешкен мардеж
Тўрлӱ вельшкат
Ош тўняшке йыр...

Тудо савырныш
Таул-кўдырчыш,
Волгенче-тулышко,
Шонан пылышке.

Чумырген шумек
Кумдыкеш каен,
Рашкалтен колтен,
Иўрым кышкалеш.

Шинча вўд гай йӱр
Ленгыж ден йога,
Мланде кумдыкеш
Пеш тораш шарла.

Кава курык гыч
Кечыжат онча,
Мланде вўдым йўын
Шер теммешкыже.

Сад ден олыкыш
Да ужар пасуш
Села калыкше
Йывыртен онча.

А. В. Кольцов

Упражнений-шамыч.

1. Стихотворенийыште *пыл погына, кудырчӱ кудырта, йӱр йӱреш* манме олмеш кузе ойлалтын?

2. Стихотворенийым серен налза, предметын але явленийын качествыжым вияндыше прилагательный-шамычым йымачышт удыралза.

3. Кольцовын тыгай выраженийже: *мом гынат шона, ленгыж ден йога, мланде вўдым йўын шер теммешкыже, шем пыл шыдешкен эрта* переносный значенийышт ден пурталтыныт.

4. *Шона, ленгыж, йўын, шыдешкен* мутым шке значенийышт дене каласен, предложенийыш пуртыза.

Шошо вўд.

Пасушто але лум кия,
А шошо вўд йорта лўшкен —
Вўд серым пожалтен мия,
Йога волгалтын, йўкланен —
Пешак лўшка чыла верлаш:
«Мотор, сай шошо тыш толеш!
Ме толна шошым уверташ.
Мемнам содор колтен вашеш».
Мотор, сай шошо тыш толеш!
Почешыже йыр погынен,
Чевер май кече лишемеш —
Мотор, сай, сылне муро ден.

Ф. И. Тютчев.

Вопрос-шамыч.

1. Поэт кўн нерген тыге оила: «*Ме толна шошым уверташ*»?
2. Молан «*серым пожалтен*» манме?
3. Первый корнылаште могай шошо нерген ойлалтеш?
4. Вўд, пасу, шошо, майысе чевер кечылан поэт айдемын могай действий-шамычшым кусарен?

Упражнений.

1. Шошо тўналтыш нерген шке мутда дене каласен пуза.
2. Стихотворенийым серен налза да переносный значениян выражений-шамычым йымач удыралза.

Эрдене ер серыште.

Пеш ояр эр. Эркин, левын
Лай мардеж пуа.
Бархат семын сылнын койын,
Олык ужарга.

Рвезе шертневондо дене
Ўшталалтше ер
Турлө түсан тул-йып дене
Йылгыжалеш эр.

Тымык ден сай кечыланже
Иывырталын пеш,
Вуд умбачын түшкаж дене
Йуксыжат иеш.

Теве икте шулдыр дене
Орканен лупшал
Колтыш, ордыш шыжыш
вудшө

Чинче гай йолгал.

Шертневондо дене пушым
Кок енге кылтен,
Кияк дечын вавшым шупшын
Коштыт шудырен.

Шудыш толын, коктын рвезе
Ош, у тувыран,
Төрштыл модыт пондо дене
Чылт чара йолан.

Шолдра шолем гай пужвуд
Капышт гыч йога,
Шургыштат йула: яндар йук

Шергылтын шарла:

«Ну, кудал, эрта кө ончык!»

А шалун йочам

Изи удыр вондо шойыч

Шыпак пеш онча.

«Шупшыт, шупшыт!» кычкы-
ральыч

Рвезе-шамыч вик:

«Утымешке, чай, кучалыч,
Кол пеш шуко лий».

Теве тайыл сер воктене

Койылдале вавш.

«Ну, почкал-я юмо дене,

Мом ончен шогаш!»

Тыгеракын кужу енге

Мане каласал.

Он лопка, сур пондашыже

Тылзе гане чал.

Нөршө вавшым күш нолта-
лыыч

Икгай чыланат.

Ошма валне төргешталыч

Нуж да олангат.

Куаналын йоча ружгышт:

«Ситыш кечылан!»

Кол погаш качаштын кудык

Шинчыч чуч чылан.

И. С. Никитин.

Упражнений.

Пеш ояр эр. Эркин, левын
Лай мардеж пуа.
Бархат семын сылнын койын,
Олык ужарга.

Могай корно-шамычын мучашышт икгай йонгалтше (рифман) улыт? Стихотворенийым серен налза. Корно мучашлаште рифман мутым удырала да ударенийым шындыза.

Н. А. НЕКРАСОВ.

(1821 — 1877).

Николай Алексеевич Некрасов кресаньык-шамычын помещик кидыште крепостной улмышт годым илен. Тудо кресаньык-шамычым «освободитлымаш» кузе лиймымат ужын.

Тудын йоча годсо жапше Волган (Юлын) шола серыште шинчыше Грешнево селаште, ачажын именийыште, эртен.

Ончыкшо поэт лийшаш Некрасов помещик-шамычын да шке ачажын кресаньык-шамычым чот пызырен илимыштым шуко ужын. Некрасов кресаньык дене да кресаньык йоча-шамыч дене мутланен, нунын нелэ илишышт нерген шуко возен.

«Кресаньык йоча-шамыч» стихотворенийыште Некрасов йоча-шамычын изинекак паша ыштымышт нерген да нунын модмышт нерген воза. «Ялысе кулак» стихотворенийыштыже Некрасов кулакын чын тусыжым ончыкта, тудын мо дене да кузе шкенжын поянлык шукемдымыжым ончыкта.

Некрасовын произведений-шамычше кресаньык-шамычым йоршеш утарышаш верч кучедалше-шамычын эн йоратыме произведенийышт лийыныт. Тудын стихотворенийжым кресаньык ден студент-шамыч муру семын муруныт. Тыгак революционер-шамыч коклаште тюрьма ден каторгылашкат шарленыт.

Владимир Ильич Ленин Некрасовын произведенийжым пеш йоратен. Тиде нерген Надежда Константиновна Крупская шкенжын шарнымаштыже шке денже пырля Сибирьыш Пушкин ден Некрасовын произведений-шамычштым нангайыме нерген ойла. Владимир Ильич нине произведенийым шке кровать воктенже шинчыше изи устел умбакше пыштен да кажне кастен пачаш-пачаш лудын.

Кресаньык йоча-шамыч.

Адак тольым ялыш. Коштам мый охотыш,
Возем шке виршемым — илем пеш ласкан.
Тенгече, ноялын коштмек кугу купыш,
Сарайышке толын, мален колтенам.

Пожалтым: сарайын кумда шелшылашке
Онча шыргыжалын тўжвач кече йол.

Мура көгөрчен; чоғешталын каваште,
Карат шем корак иге-влак.

Адак чоғештале могай гын ик кайык —
Коракым мый палышым ўмыл гычак.

Чу! Шып мутланалыт... Шинча-шамыч койыт...

Виш шелше гыч шолып ончат:

Кула, шоптыр гае, шара шинча-шамыч —
Пасусо пеледыш гай улыт.

Ласкалык да эрык кунар ты шинча гыч
Святой семын порын ончалыт!

Йочан раш ончалмыжым пеш йөрәтем мый,
Палем тудым мый кеч кушан.

Шыпланышым: кумыл тунам тодылалте...
Адак мутланат!

Первый йўк:

Пондашан!

Весе:

А маньыч вет — барин!..

Кумшо:

Ия-шамыч, шып!

Весе:

А барянын ок лий пондаш — тиде ёрш.

Первый:

А йолжо пеш кужо, ломаш гай йёршеш.

Нылымше:

А упшыш ончал-ян — шагат йылгыжеш!

Визымше:

Ах, чапле могоанче!

Кудымшо:

А шынчырже шёртнё...

Шымше:

Пеш шергын шога дыр?

Кандашымше:

Чылт тулла йула!

Индешымше:

А тўвысак пийже — моткочак кугу вет!
Да йылмыж гыч шўвыл йога.

Визымше:

Ончал-ян: пычалже, а рўдыжō кокыт.
Сураже тўрлалтын...

Кумшо (лўдын):

Онча!

Нылымше:

Нимат огыл, шып! Шогена эше, Гриша!

Кумшо:

Кыра гын...

Пеш лўдын шпионом кашак,
Шикшалтыч умбаке: айдемыжым шижин,
Арва гыч кынелыт пўрткайык тыгак.
Шып лийын ончем мый — адак нуно тольыч,
Виш шелшыште койыт шинчашт.
Мо ыле пелен, чылажлан нуно брыч,
Вара приговорым каласышт:
«Тыгай комбыланже коштман мо охотыш!
Кием ыле мўнгыштō тек!
А баринак огыл дыр: куп гычынат тыш
Гаврил ден пырля»... «Шыпырак, колыштеш!»

Ораде йоча-влак! Кō нуным шук ужын,
Кресаньык йочам, ўшанем, йбрата...
Мый понго погаш коштынам нунын дене,
Пургедын лышташым, шерген омартам,
Понган верым пешак шарнаш тōченам мый,
Эрланже ту верым садак монденам.
«Ончал-ян, Савося, могай тиде тыртыш!»
Лап лийна да кучышна коктын тунам
Ме... кишкым! Тўршталтышым: кишке чўнгале!
«Верештыч онгайын!» Савось воштылеш.
Вара ўчыжлан пуштедаш ме тўгална,
Сакалтылна ряд ден кўвар решеткаш.
Тыгай пашаланна ме вучышна чапым.
Мемнан корнынаже кугу ыле шол:
Пашазе лўман ег мучашдыме коштыт
Ты корнышто куткыла шолын.
Канава пургедше эрта вологжанин,

Лудильщик, меж почкышо, ургызыжат.
 Адак монастырьыш кая горожанин
 Пайрем шушаш дене суken кумалаш.
 Мемнан ладыра шонто шоло йымаке
 Чыла нойшо калык пура каналташ,
 Шогалыт тўшкашке рве-шамыч: умбакше
 Тўгалыт уж тўрлө нерген мутланаш.
 Пашазе шаралын опта шке ўзгаржым —
 Пужарым да өгөм, иет да күзет:
 «Ончалза, рве-шамыч!» А йодыт варажым —
 Кузе тый пўчкат, лудитлет тый кузе?
 Ойлалше ышкежак шула мыскараж ден,
 Йоча-шамыч пижыт йыгаш, пужараш!
 Пилям нўшкемдат — суткаштат от писемде!
 Проум пудыртат гын — лўдын куржаш.
 Эрта южгынамже тушак уло кече,
 А мутышт чылаштын онгай да онгай..
 — Сита ынде, Ваня! Тый модыч ты марке,
 Шунат, шўмбелем, пашалан! —
 Ондакшым пашат савырна Ванюш веке
 Ышкенжын сай велже ден лачак тудлан:
 Ужеш ту кузерак ачаже пасужым
 Куралын ўда пушкыдемше мландеш,
 Кузерак варажым лектеш ужаргалын,
 Кузе уржа вуйжо умен нелемеш.
 Шумеке сай шурным сорла ден тўредыт,
 Кылташ пидылдалын агуныш кондат,
 Коштат, а варажым сапондо ден шийыт,
 Вакшеш йонгыштат, киндымат кўйыктат.
 Тамлен ончымеке ты пушкыдо киндым,
 Йоча йывыртен каялеш пасушкат.
 Шудан оравашке шындат гынже тудым,
 Йбршеш кугыжа гай пура ялышкат..
 Но шўм шелькташ мыланна огеш келше
 Дворян гычын лекше йочаным..
 Кўлеш ынде лач савыраш тендан веке
 Вес мogyржо дене медальым.
 Манаш гын, кресаньык йоча эрык дене
 Кушкеш, тунемде нимолан,
 Но кушкын шуэш тудо, юмо пўра гын,
 Колаш гын — нымат ок мешае тудлан.
 Манаш гын, чодраште шинча тудо корным,

Торга яраимнын, вуд деч огеш луд.
Зато ўвыраже кочкеш моткоч шыдын,
Зато изинекак шинча вет пашам...
Пешак мотор телымсе ик йўштō кечын
Мый лектым чодрa гычын; йўштō пешак.
Ончем, кўзалеш изи курыкыш эркин
Ик имне: оргажым шупшеш тер тичак.
Ласка ден тошкалын, кугу чин гай койын,
Вуда имным шбрмыч гыч ик мужичок,
Кугу межкеман да ужгам чиен шемым,
Кугу пижгоман... а шкеже — кўч чок!
— Здорово, ырвезе! — «Эртал корнет дене!»
— Улатыс пеш шыде, ончем-ончемат!
Кушеч кондет пужым? — «Чодрa гычын, пале;
Ачамже, колат вет, руа, а мый шупшыктем».
(Чодраште товар йўк шокта эркинрак).
— Кузе вара, ешыже ачатшын кугу мо?
— «Ешнаже кугу, да пөръен шагалрак,
Улна меже коктын: ачам, адак мый»...
— Ах тебе кузе! А лўметше кузе? — «Влас».
— Иетше кунаре? — Куд ий эрталтен...
Ну, малше!» — малдале йоча кычкыралын,
Сап кылым рўзалтыш да кайыш вашкен.
Пеш чот волгалта кече тиде сўретым,
Йочан изи улмыжлан воштыл элнет,
Чыла тиде пуйто картон ден ышталтын,
Театрыште пуйто тый тидым ончет!
Йоча моло гаяк чын илыше ыле,
Тержат, оргажшат, тудын тор имныжат,
Лумжат, окна кўкшытыш пургыж ден шичше.
Да телымсе кечын пеш йўштō тулжат —
Чыла тиде йоршынак русский вет ыле.

Кўлеш пөртылашна тўнгалтышыш ынде.
Мый шижым: рве-шамычын лўдмышт пытен.
«Эй! вор-шамыч толыныт! — маньым Фингаллан.
— Вет шолыштыт, шолыштыт! Пыште шылтен!»
Фингалушка пылшыжым писын шогалтыш,
Погемым уралдыш пеш сайын шудеш,
Эн чотшо тыршалын ту кайыкым шылтыш
Да возо йол деке ырлалын шыдешт.

Пий койышым тудо тунемын пеш сайын,
 Мошта тудо ончыктыл тўрлыжымат!
 Тўнгале ышташ пий онгай деч онгайым,
 А ончышышт огыт кай верышт гычат.
 Пеш воштылыт 6рын. Эртен ынде лўдм6!
 Ышкештак командытлат: «Коло, Фингал!»
 — Сергейже коран-ян! Кузма, тый ит шўк6!
 — Ончал-ян — кола вет, ончал!
 Ышкеже мый колыштын воштылмо йўкым
 Кием куаналын. Сарай лие лўп:
 Ышташ кўлм6 годым спектакльыште йўрым
 Лиеш писын тыгак сценыште йўд.
 Вет кернак: лач кўдырч6 йўкш6 сургалте,
 Сарайыш йўр вўдш6 шунгалте лўшкен,
 Актер тарваналын опташ чот тўнгале,
 А ончышо-шамыч шикшалтыч м6нтеш...
 Кугу капка почылто «кочыр» муралын,
 Вара пернен пырдыжыш чўчылт6 адак.
 Мый лектын ончалым: шем пыл авыралын
 Театр умбалнысе канде кавам.
 Йўреш н6рен куржыт йоча-шамыч ялыш
 Чара йолышт дене лаврам шыжыктен...
 А йўр эртымекыже лекна охотыш
 Ме коктын ўшан Фингал ден.

Н. А. Некрасов.

Словарь.

Вирша — стих, стихотворений.

Вологжанин — Вологда ола йырыште илыше ег.

Горожанин — олаште илыше ег.

Вопрос-шамыч.

1. Некрасов кресаньык йоча илышын могай сай могыржым сўретлен ончыкта? Могай нел6 могыржым? Власын толмыжо Некрасовдан молан «театр» семын койын?

2. Йоча могай пашам ужеш? Могай пашам ышташ полша?

3. Некрасовын йоча нерген шонымыжым могай выражений-шамыч ончыктат, возен налза.

4. Йоча-шамыч Некрасов нерген молан «баринак огыл дыр» манын ойленилт?

5. Мемнан советский йоча-шамыч ялыште кузе илат? Нунын верч партий да правительство кузе тыршат, мом ыштат?

Упражнений-шамыч.

1. Произведенийым ужаш-шамычлан шелза да кажне ужашыж-лан лұмым пуза.

2. Произведенийын могай верлажым коктын-кумытын роль дене лудаш лиеш? Нине верлам роль дене лудса.

Ялысе кулак.

Наумлан паточный заводшо
Да постоянный ик дворжат
Пуат пеш шуко сай доходым.
Ораде огыл ышкежат!

Иктаж агам яра налеш,
Крестьяным ондален,
Кунам тегем пуаш лиеш,
Тудлан гын тұлө пашат ден.

Тыге чара пустырь пытен
Парентге нурыш савырнал...
«Бабайский» монастырь — пе-
лен,

«Большие Соли» ял,
Тораште огыл Костромат.
Наум ила пешак ласкан,
Адакше Юл вуд ышкежат
Служа вет тудын күсенлан.

Питейный порт кугу шинча
Юл гочын вончымаштыжак;
Кенгеж шумек Юл вуд пуча,
Пуста сурт дек вара адак
Йолгорно палме бурлаклан:
Пеш шуко лектыт «чарка-
влак»...

Кошташ уке вуд судналан:
Паузитлалтыт барка-влак.
«Полшо-ян!»

Наумжо нуным ваш лиеш,
Манеш: «Ит нере!» калыкклан,
Ок нере шке йоршеш...

3*

Чара ошма умбалне лач
Вүтеле лүйшыла,
Колам мый колдырмам умбач,
Шүшкен, йол тавымым колам.
Лектамат мый чонгаш куржам:
Да ужмо орава коеш,
Сай шерме имньыштын оржа,
Озаже — шыргыжеш...

Пар имне писе, сай шлеян:
Ока йолван, той лостыкан.
Ышке мотор кужу кеман
Да канде сылне мыжеран,
Московский у картуз упшалме
Пар имньым виктарен,
Моторын ончыктен кудалын
Ышкенжым куанен ончен.

— Паша кузе? — «Кая
пайдалын», —
Почалын чонжым, ваш ойла.
Куан ден шкежжым шыма-
талын,

Шотлен луктеш чыла,
Завод ден арака вуйге
Мыняр пуэн ийлан.
«Коптитлыме, шинчалтыме —
Сита дыр кум ийлан!
Начальство — таң да кум-
влакем,

Беда лиеш — төрлат.
Паша лий шуко — шүшкалтем:
Пошкудо-влак полшат;

35

Чыла ты округ кидыштем,
Казнаже шинчыр деч ўшан:
Пытен помещикын кучем,
Лийнам ышке мый кучеман...»

Ваш лийын тудым, мый вигак
Садешем кушшо сылне тумым
Лач шарналтем: а тушак
Эңгемыш вотшым кумым.

Эрден тўнгалын кас мартен
Шке вичкыж вотшо ден волен
Ялт водолазла керем ден
Личинкым пеш ваген.

Ваген шинча иктаж шыгам,
Куча сут кидше ден,

А кочкын темын вес пашам
Уэш тыге ыштен.

Да луктын пуйто ончыкташ
Эңгемыш вотшымат
Могай онай, могай запас
Шушаш шем кечыжлан.

Шынгаже тушто кўтō нар
Шўгарым муыч лач тушан,
Логалын лывыже мыняр —
Ола-вула тўсан.

Наум — шукерте палме ең:
А рвезе годым мый
Наумым эңгемыш ден
Тағастаренам...

Н. А. Некрасов.

Словарь.

Пустьыр — ўдыдымō мланде, чара вер.

Бурлак — эңгерыште ыштыше пашазе; ожно нуно бичевой (керем) дене йогышо вўд ваштареш судном шупшыныт.

Паузитлаш — кугу судно гыч куашын шинчыше изи суднош таварым оптымаш.

Вопрос-шамыч.

1. Наум кузе поен? Стихотворенийын ойжо дене каласыза.

2. Наумын властыше нерген стихотворенийыште кузе ойлалтеш, лудын пуза.

3. Могай у «кучем» — шинчыр дене (помещикын деч посна) кресаньыкым крепостной права эртымек шинчырленит?

4. Некрасов Наумым кō дене да мо дене тағастара? Поэтын мутшо дене каласыза.

Бурлак-шамыч.

Художник И. Репин суретше гыч.

И. А. ГОНЧАРОВ.

(1812—1891).

Иван Александрович Гончаров Симбирск олаш шочын, кушкын. Ачаже кинде дене кугун торгоен. Туге гынат, ача-аважын суртшо помещик усадьба гай улмаш. «Мемнан пöртна, — Гончаров шке шарнымаштыже возен, — тичмаш корка манме гай ыле. Кугу кудвечан, даже кок кудвечан, суртышто тўрлö оралте ыле: илыме пöрт, имне ден моло вольк вўта-шамыч, сарай, амбар, кайык вўта-шамыч, моча. Шкенан имньына, ушкална, даже каза ден шорык-шамыч, чыве ден лудо-шамыч — тиде чылажат кок кудвечыштат тич

ыльыч... Ик манаш, йöршеш имений, ял».

Гончаров «Обломов» манме произведенийыштыже помещик-шамычын пашам ыштыде, йогыланен илымыштым, нунын ямдым йöратен, крепостной кресаньык вий дене илымыштым ончыктен. «Обломовын омыжо» — тиде произведенийын ик главаже.

Гончаров, Обломов кашакым ончыктымо дене пырля, озанлыкыште тыршен ыштыше, фабрика, завод-шамычым ышташ шке средстваштым пыштыше моло помещик-шамычымат ончыктен. Гончаров шкежат нине помещик-промышленник-шамыч велкак шоген. Туге гынат, нунын илышыштым сўретлымыж годым, тудо фабрика ден заводлам кучышо-шамычын эксплуатироватлен ашныме егыштын — шемер-шамычын илышыштым ончыктен огыл.

Обломовын омыжо.

I.

Илья Ильич эрдене шкенжын изи вакшыштыже пожалте. Тудлан шым ий велэ. Тудлан куштылго, весела. Тудо могай йытыра, чевер, тичмаш! Шўргыжö тугай чумыраш, южо шалун шўргыжым лўмын оварта гынат, тыгайым ыштен ок керт.

Няня тудын пожатмыжым вуча. Тудо Илюшылан чулкажым чикташ тўгалеш: тудо ок пу, толаша, йолжым рўзкала; няня тудым куча, да коктынат воштылыт.

Пытаргышлан тудым няня пыкше йол ўмбака шогалтен кертеш; тудын шўргыжым мушкеш, вуйжым шереш да аважа дек нангая.

Аваже тудым йўратен пачаш-пачаш шупшалеш, вара,—шинчаже вудака огыл гын,—манын, йўратыше шинчаже дене тудым ончылтеш,—иктаж моэт ок коршто гын,—манын йодеш, вара ласкан малыш мо, йўдым ыш пожат дыр, малшыжла ыш пўрдал, утыжден ыш шокшешт, манын няня деч йодышто; вара тудым кидше гыч вўден юмога деке намиен шогалтыш.

Тушто, сукен шинчын, тудым ик кидше дене бндалын, тудлан аваже молитван мутшым каласкалаш тўгалеш.

Йоча аважа почеш молитва шомакым ойлыштеш, шкеже окнаш онча; тушеч пўртыш юалге юж да сирень ўпш пура.

— Авый, таче гулятлаш каена мо?— кумалме коклаштак аважа деч кенета йодеш.

— Каена, чочоюм,— шинчажым юмога деч корангыде, молитван мутыштым ойлен шукташ тыршен, аваже писын каласа.

Вара ачаж дек каят, умбакыже чай йўаш ошкылыт.

Ўстел воктене Илюша нунын дене илыше кандашлу ияш шонго кокажым ужеш. Шонго кокажын пўкен воктенже тудлан шонго ўдыр польшкален шога, шонго ўдырын вуйжо эре чытыра, Илюшын кокаже тудым чарныде шўрдылеш.

Илюшылан булочкым, сухарикым, шӧр ўмбалым пукшаш тўгалыт.

Вара аваже тудым адак шыматылеш да садыш, олыкыш, кудвечыш гулятлаш колта. Нянькалан Илюшын аваже пентыдын кўшта: икшывым кодаш огыл, имне дек. пий дек, каза-тага дек чак намияш огыл, пӧрт деч тораш каяш огыл, эн чотшо икшывым коремыш кайыме деч эскераш; тиде коремым околodкышто эн шучко верлан шотленыт.

Тушто икана пийым ужныт, тудо пий шаньык дене да товар дене кырен пушташ чумырген лекше ег-шамыч деч ӧрдышкӧ тӧрштен кудалын улмаш, садлан тудым орышылан шотленыт. Пий курык шентек шылын утлен. Тиде коремыш вилям кышкат улмаш. Тушто разбойник, пире да ты крайыште але тўняште нигуштат лийдыме тўрлӧ моло чонан-шамыч улыт манын шоненыт.

II.

Икшыве аважын шекланымыжым вучен огыл: тудо шукертак кудвечыш куржын лектын.

Тудо пӧрт йыр кечыше галерейыш куржын кўзынеже, тусечын эгерым ончынеже; галерейже шўкшў, пыкше-пыкше шога, тудын ўмбач «тыгылай еглан» велӧ кошташ лиеш, господа-шамыч огыт кошт.

Тудо аважын чарымыжым ушышкыжат ок нал, саде шке декше ўжшӧ шучко тошкалтышышке кўзаш велӧ тўгалын ыле, няня пӧртончык лекте да тудым руалтен кучыш.

Няня деч мучыштен, Илюша шудо опымо леваш деке куржын колта, тура тошкалтыш дене тушко кўзынеже; няня шудо леваш деке пыкше миен шуэш гына, туштак Илюшын кӧгӧрчен вўта ўмбак кўзаш, вольык вўташ пураш, коремыш куржаш тӧчымыжым чараш верештеш. Нянялан чыла годымат тудын шонымыжым пудырташ логалын.

— Ой, господи, могай тиде икшыве, шуршо гай, ик верыште шинчен ок мошто! Сударь, тый кунам верыштет шып шинчен кертат? Намыс! — нянька ойла.

Туге гынат, икшыве чылаж годым тыгай чулым огыл: южгунам тудо кенета ўнгышӧ лиеш; няня воктен шинчын, ала кушко тура онча. Икшывын ушыжо чылажымат палынеже, ончлыно мо лиймым чыла эскера; тиде ужмо шўмышкыжӧ келгын возеш, тушто тудо рвезе дене пырля кушкеш, пеггыдемеш.

Эр пеш сай; южышто юалге; кече але кўшкӧ кўзен огыл. Пӧрт деч, пушенге-шамыч деч, кӧгӧрчен ашныме вўта деч да

галерей деч—чыла дечат кужу ўмыл возеш. Садыште, кудвечыште шонен шинчаш да нералтен налаш ўжын шогышо юалге улак вер лийын. Умбалне гына, тораште, уржа пасу тулла йўла да, кече ваштареш энгер вўд йылгыжеш да чолгыжеш—шинчам йымыктара.

— Молан тиде, няня, тыште пычкемыш, а тушто волгыдо, а варажым туштат волгыдо лиеш?—Илюша йодеш.

— Теве молан, батюшка: кече тылзе ваштареш кая, тудым ок уж да садлан сырышын коеш; а вара мўндўрчын тудым ужешат, куанен иканаште волгалт кая.

Икшыве шоналтен шинча да эре йырже ончыштеш: тудо Антипын имне дене вўдлан кайымыжым ужеш, воктенже мланде ўмбач вес Антип ошкылеш, тудо чын Антипше деч лу пачаш кугу, а печкеже пўрт кугут коеш, а имнын ўмылжў олыкым пўтынек леведын; ўмыл олык гоч кок гана велэ тошкале, курык шентек вончышат, а Антип але кудвече гычат лектын шуын огыл.

Икшиват тугак кок гана тошкале, адак ик гана тошкалам да мыят курыкым вончем, манын шона. Тудын курык дек мийымыже шуэш, тушеч имне кушко йоммым ужнеже. Тудо капка дек каяш тўнгалын быле, но окна гыч аважын йўкшў шоктыш:

— Няня! от уж мо, икшыве кече волгыдыш куржын лектын! Тудым ўмылыш нангай; вуйжым кече когарта, вара вуйжо коршташ тўнгалеш, умша тамже йомеш, кочмыжым чарна. Тудо тыге коремышкат каен кертеш.

— У! Ораде икшыве!—няня шыпак мугытата, Илюшым пўртончык нумал пурта.

III.

Эрдене Обломовмыт пўртыштў жап йўршеш арам йомеш манаш ок лий. Кухнышто шылым, тўрлў ужар кочкишым тўйышў кўзў-товар йўк торашке ялышке шумеш шокта.

Шоґто Обломов шкежат паша деч посна ок шинче. Тудо эр годсек окна воктен шинча, шинчажым пыч ыштыде кудвечыште мо ышталтым эскера.

— Эй, Игнашка, мом нангает, ораде?—кудвечыште кайыше деч йодеш.

— Кўзў-шамычым шумаш людскойыш нангаем,—манеш тудыжо, шкеже бариным огешат ончал.

— Ну, йўра, нангай, нангай; да только сайынрак шумо!

Вара ошкылшо ватым чарен шогалта:

— Эй, вате! вате! куш коштыч?

— Нөрөпүш, батюшка,— манеш тудыжо, шкеже шогалып, кидшым сангашкыже кучен, окна велке ончалеш.— Обедлан шөр кондаш каем.

— Ну, кай, кай!— манеш барин,— да только шөрөтым ит велә. А тый, Захарка, постреленок, куш адак куржат?— адак кычкыралеш:— тебе мый тыйым куржыктем! Мый ужам вет, тый ынде кумшо гана куржат. Кай мөнгеш, прихожийыш!

Захарка адак мөнгеш прихожийыш нерен шинчаш кая.

Пасу гыч ушкал-шамыч толыт гын, шонго эн первый нуным йүктышт манын тырша; пийын чывым поктылмыжым окна гыч ужеш гын, тунамак беспорядок ваштареш пенгыде мерым ышта.

Ватыжынат пашаже пеш шуко: тудо кум час наре ургызо Аверка дене марийжын фуфайкыж гыч Илюшылан курточкым кузе ургышаш нерген мутлана: кушеч пүчшашым пор дене шке палемда, постом Аверка ынже шолышт манын эскера; варажым ұдыр-шамычын кид паша ыштыме пөлемыш кая, кажне ұдырлан кечеш мынар кружевам пидаш шүден кода; вара шке денеже пырля садыш гулятлаш каяш я Настасья Ивановнам, я Степанида Агаповнам, я шкенжын свитыж гыч иктаж вес ұдрамашым ұжеш. Тышкат сомыл дене кая: кузе олма шумым ончалаш, тенгече күйшө олма ала таче камвозын; тыште прививатлаш, тушто пүчкедаш күлеш, тылеч молат.

Но эн кугу пашажлан кухня да обед шотлалтын. Обед нерген чыланат кагашеныт; кагашаш шонго кокаштымат ұжыныт. Кажныже шке йбратыме кочкишым каласа: кө шодан-мокшан шұрым, кө лашкам але пагарым, кө рубцым, соуслан кө йошкар подливкым, кө ошым ямдылаш манеш.

Чылаштын кагашыштат ушыш налалтеш, пеш сайын тергалтеш, вара оза ватын пытартыш приговоржо почеш келшен ышталтеш.

Иктаж мом ешарыме нерген але иктажым вашталтыме нерген ушештараш, кочкишыш пышташ сакырым, мүйым, аракам нангаяш, кочкишыш пыштышашым повар чыла пышта але уке— тидым эскераш кухнюш эреак я Настасья Петровнам, я Степанида Ивановнам коштыктат.

Обломовкышто кочкиш нерген тыршымаш илышыште первый да тун паша лийын. Талукаш пайремлан могай презым ёрдыктен куштат! Могай сурт кайыкым ончен куштат! Ниним ончен кушташ мынар түрлө сай соображений, мынар паша да тыршымаш күлеш! Шочмо кече пайремлан да моло торжественный кечылан шүшкылшаш күрка ден чыве-шамычлан пүкшым пукшен ёрдыктат, чот ёрдышт манын, комбо-шамычым огыт коштыкто, пай-

рем деч икмыняр кече ончыч нуным ынышт тарваныл манын мешакыште кечыктат. Мыняр түрлө варений, шинчалтыме кочкыш, печений запас! Обломовкышто могай пұрым, шопым шолтат, могай когыльым күештыт!

Тыге кечывал марте чылан толашат да азапланат, чылажат түр ден төр темше, шинчаш перныше, кутко шуэсе илыш гай илыш дене ила.

А икшыве писе шинчаж дене чылажымат онча, чылажымат эскера, тудын ушыжо нимомат өрдыжеш ок кодо, чыла ужеш. Тудо тыге тыршен амалкален эртарыме деч вара кузе кечывал да обед шумым ужеш.

IV.

Кычывал неш шокшо; каваште ик пылат уке. Вуй мучашыште кече тарваныде шога да ужар шудым когарта. Юж ок тарване, кожганыде шога. Пушенгат, вудат огыт тарване; ялыштат, пасуштат тымык,—пуйто чыланат колен пытеныт. Тымыкыште айдеме йук мұндыркө йонгалтеш. Копшанге чонгештен кайыме коло важык коклаш шокта, нугыдо шудо лонгаште ала мо нер йукым луктын малыме гай чүчеш.

Пөртыштат тып-тымык лиеш. Кочкын темме почеш чылаланат малаш вочмо жап шуэш.

Йоча ужеш: ачажат, аважат, шонго кокажат, моло-шамычат — чыланат шке пусакашкышт пурен возыныт; көн пусакше уке гын, левашышке шудыш малаш каен, весыже—садыш, кумшыжо пөртончылно юалге верым кычалеш, а южыжо, карме деч шүргыжым шовыч дене петырен, чот кочмо дене нелемше, кушан шокшо дене улнен, тушанак мален колтен. Садовникат садыште пушенге йымалан пешняже воктен шуйнен возын, кучерат имне вүташте мала.

Илья Ильич тыглай ег-шамыч илымө пөртыш пурен ончалеш: тушто чыланат кушан лийын, тушан йөрлын малат,—тенгылыште, кұвар ұмбалне, пөртончылно; икшыве-шамычышт шке самынышт модыт: кудвечыште нушкын коштыт, ошмам пургедыт. Пий-шамычат шке верышкышт пурен возыныт, опташыжат нигөм, иктат кодын огыл.

А йоча эре эскерен да эскерен.

Обед деч вара тудо няня дене адак яндар южыш лектын.

Няня шкеже иктаж вере юалгыш шинчеш: пөртончылан, нөрөп омса лондемеш але вигак ужар шудеш,—очыни, чулкам лиднеже да йочам сайрак эскерынеже. Вашке тудат нераш тўна-леш, вуйжым кышкылтын йочам ончаш төча.

«Кўза вет, ах, теве онченак шого! от шиж, кўза вет адак галерейыш»,— мален шинчымыж лугычак тудо шона:— «я адак... коремышке ынже курж...»

Шонго куван вуйжо пулвуйыш кечалтеш, чулкаже кидше гыч мучыштен возеш; шинча ончычшо йоча йомеш, умшажым изиш карен куштылгын, нер йўкын мален колта.

А Илюша тиде жапым чытыдымын вучен, няня мален колтымеке тудын шке йўн мумыж семын илыме илышыже тўнгалеш.

Тудо пуйто пўтынъ тўняште шкетын велэ; тудо няня деч йол парня вуйжо дене гына куржеш, кў кушто мала, чыла ончен коштеш; вара шўмжым пырткыктен галерейыш куржын кўза, тушто мурышо онга ўмбалне пўрт йыр куржын савырна, кўгўрчен ашныме верыш кўза, садыште улак пусакашке пура, копшанге чонгештыме йўкым колыштеш, тудын южышто чонгештен кайымыжым шуко ончен шого; шудо лонгаште ала мон чоргыктен шинчыме йўкшым колыштеш; тымык юж пужышо шудо шырычыкым кычал муэш да куча.

Вара канавыш пурен шинчеш, мландым пургедеш, ала могай шудо вожым кычалеш, шўмжым эрыкта да куанен кочкеш; шудо вож тудлан аважын пумо олма, варений деч тамлын чўчеш.

Коремышкат миен толмыжо шуэш: коремже сад деч витле важык ўрдыштў велэ; йоча корем тўрышкат миен шуэш, шинчажым кума, ончалнеже, лўдеш, вулканын кратерышкыже ончалмыла чўчеш... кенета тудлан корем нерген ойлымо шучко йомакшамыч ушышкыжо пурат; тудо пеш лўдеш, колышаш гай лўдын мўнгтў куржеш, лўдын чытырен нянька деке миен кержалтеш, шонго кувам пожалта.

Куван омыжо кушкедалтеш, шовычшым тўрлатен пидеш, чал ўпшыш шовыч йымак поген шылта, шкенжын малымыжым шылташ тўчен, Илюшым ўнянсырын ончалеш, вара барин илыме пўрт окнам ончалеш да пулвуй ончылно кийыше чулкашкыже чытырыше кидше дене чулка имым кередаш тўнгалеш.

Изиш лиймек, шокшо мўнгешташ тўнгалеш, природа угыч ылыжеш, кече чодрa векыла лишемеш.

Пўртыштат эркин-эркын тыныслык пыташ тўнгалеш: ик лукышто омса почмо йўк «кычырик» шокта; кудвечыште ала кўн йол йўкшў шокта; левашыште шудышто ала кў тўрвынчеш.

Изиш лиймек, кухня гыч ик ег кугу самоварым вашкен нумал кайыш. Чай йўаш чумыргаш тўнгальыч: южыжын шўргыжў малыме дене туржалтше, шинчаже шинча вўд дене вўдылалтын; весыжын шўргешыже да пылыш тўнешыже йошкар тамка лийын; кумшыжын малыме дене йўкшў вашталтын. Тиде чылажат нер

йўкын шўла, уэштеш, вуйжым удыркала, шылыжшым, кид-йолжым виктара,— тўрлын омыштым покташ тўчат.

V.

Ачажын суртыштыжо гостиный манме кугу пычкемыш пўлем уло. Гостиныйыште ясень пушенге дене ыштыме, кеч кунамат чехол дене леведме шукертсе кресло-шамыч шинчат, адак тўс кайыше канде бархат дене леведме кугу, пешкыде диван да коваште дене леведме ик кугу кресло уло.

Кужу теле кас лишемеш.

Йолжым йымакше шылтен, аваже диваныште шинча, йочалан чулкам йогыланен пидеш; жапын-жапын карныштеш да чулка име денеже вуйжым удыркала.

Воктенже Настасья Ивановна да Пелагёя Игнатъевна шинчат. Нуно, нерыштым кумык ыштен, я Илюшылан, я ачажлан, я шканышт пайремлан чияш иктаж могай вургемым ургыштыт.

Ачаже, кидшым шентек кучен, пўртыштў мўнгеш-оньыш коштеда. Тудын нимогай шонымашыже уке, чылажат сита. Коштеш, коштеш да креслыш шинчеш, изиш шинчымеке, угыч кошташ тўнгалеш, коштмыж годым шке йол йўкшым пеш колыштеш. Вара нерышкыже туржмо тамакым шупшылеш, нержым нўшта-леш да адак шупшылеш.

Пўлемыште ик шел сорта велэ йўла, тудыжат теле кастане да шыже кастане велэ чўкталтеш. Кенезым чыланат кече волгыдо дене малаш возаш, мален кынелаш тыршат. Тунам сортам огыт чўктў.

Имениыште илыше-шамыч але тушко эреак толын коштшо-шамыч гостиныйыште креслыште шўлештын тўрлў семын шинчылдыт.

Ваш кутырышо-шамыч коклаште шуко годымжо пеш шып лиеш: икте-весеыштым кече еда ужыт; икте-весеыштын мом шонымыштым ваш-ваш пален налыныт, а ўрдыж гыч у увер шагал пура.

Шып; Илья Ивановичын суртышто ургымо нелэ кем дене коштмо йўкшў гына шокта, адак пырдыжысе футляран часын маятникше пич йўкым луктеш да жапын-жапын Пелагёя Игнатъевнан але Настасья Ивановнан кидше дене але пўйжў дене шўртым кўрылмў йўк гына шып шогымым пужа.

Тыге южгунам пел час эрта. Коклан гына иктаж енге йўкын уэштеш да умшажым ыреслен педешта: господи, помилуй!

Тудын почеш весыже уэштеш, вара кумшо ег, пуйто команда почеш, умшажым эркин кара. Тыге поче-поче уэшт шинчат. Чыла егынат шодыштыжо юж модын савырна, южгынам шинча вудыштат лектеш.

Але Илья Иванович окна дек миен шогалеш, тушко ончалеш да брынрак каласа:

— Але вич час велэ, а кудвечыште могай пычкемыш!

— Да,— манеш иктажше,— тыгай годым кеч кунамат пычкемыш: йуд кужу лияш тунгалын.

А шошым, кече кужеммылан брын, куанен шинчат.

А йодса-ян, молан нунылан тиде кужу кече кӱлеш, тидым нуно шкат огыт шинче.

Адак шып лийын шинчит.

Илышын тыге ик семын шогымыжым нимат пужен огыл. Обломовец-шамычым шкештымат тыгай илыш йыгыжтарен огыл. Моло тӱрлӧ илышым нуно шинченат огыт ул.

Тыге нуно ала мыняр лу ий дене нерым шупшын, нерен, уэштын эртареныт, але, ик верыш чумырген, йудым ужмо омышт нерген ойлыштыныт.

VI.

Икана гына икшот дене каен шогышо, тымык илышыштым тыгай вучыдымо паша пужен.

Кечывалым чот кочмо почеш канымеке, чыланат чай йуаш погыненыт улмаш. Лач тунам ола гыч толшо обломовский мужик пӧртыш пурен шогалын да помыштыжо кычалаш тунгалын, кычалын-кычалын да Илья Иванович Обломов лумеш возымо, туржалт пытыше письмам пыкше-пыкше луктын пуэн.

Чыланат тунгылгымӧ гай лийыч: оза ватын чурийжат ошемын кайыш; чылаштынат шинчашт письма велке савырнышт, нерыштат письма велке шуйнышт.

— Мо тугай, ормаш! Тиде кӧ деч? — ушым налмекше барыня пелештыш.

Обломов письмам нале, брын ик велке, вес велке савыркалыш, нимом ышташат ок шинче.

— Да тый тидым кушто налынат? — мужик деч тудо йодо. — Кӧ тыланет пуыш?

— А мый олаште, ик вере, колат, постоялый двореш шогалынам ыле,— манеш мужик,— вара почта гыч кок гана йодын толыч: обломовский мужик уло мо, баринлан, колат, письмам наггаяш кӱлеш, манын йодыч.

— Ну?..

— Ну, мый ончыч шылаш төчышым, письмам налаш шым тошт. Салтак письмажым мөнгешак нангайыш. Да мыйым Верхлево селесе дьячок ужынат, каласен. Мый декаем вес пачаш тольыч. Вара мыйым ужын вурсаш тўнгальыч да тиде письмам кучыктышт, да эше латшымыр оксам налыыч. Мом ышташ тиде письма дене, тудым кушко чыкаш?— манын йодым. Вот тыланда, барин, пуаш шўдышт.

— А тый ит нал ыле,— барыня шыдын пелештыш.

— Мый первый шым нал. Молан, шонем, мыланна письма, мыланна ок кўл. Мыланна, шонем, письмам налаш шўдымө огыл — мый ом тошт: кеч кушко чыкыза письмадам! — маньым мый. Салтак пеш чот вурседылаш тўнгале; начальствылан вуйым шияш сөрыш; вара мый налым.

— Дурак! — мане барыня.

— Кө деч вара тиде? — адресым ончыштын Обломов шонен ойла: — кидше ала мо палыме егын гай коеш!

Письма кид гыч кидыш кошташ тўнгале. Кө возымыжым, мо нерген возымыжым тогдаяш төчышт. Пытартышлан чыланат өрын, тўнгын шогальыч.

Илья Иванович очким кычал муаш шўдыш: часат пеле кычалмек, пыкше муыч. Очким чийымек, барин письмам почаш шоналтен ыле.

— Шого, ит поч, Илья Иванович,— лўдын ватыже чарыш,— кө шинча, ала могай тудо письмаже? Ала иктаж мо пеш шучко нерген возымо. Тенийсе калыкым шинчет вет, могай улыт! Эрла але кумышто лудат, шуат — письма тый дечет ок шыл.

Письма ден очки сондыкыш пыштен тўкылалте. Чыланат чай йўаш пижыч. Письма тыге ала мынар ий киен кертеш ыле да тиде лийдымаш паша нунын ушышт гыч лектын кертын огыл, обломовец-шамычын ушыштым пеш чот пудратен. Чай йўмө годымат, эрлашыжымат мутланымаш письма нерген велэ лийын.

Ныл кече эртымек, чытен ышт керт, тўшкан погынен, өрынак письмам почыч. Обломов подписьым ончале.

— «Радищев», — манын тудо лудо.— Э! да тиде Филипп Матвеевич возен улмаш.

— А! э! тебе кө деч,— чыла велымат кычкыральыч.— Да кузе тудо кызыт мартеат ила? Ончо-ян, алят колен огыл вет! Ну юмылан тау! Мом тудо воза?

Обломов йўкын лудаш тўнгале. Ындыжым палышт, Филипп Матвеевич пурам кузе шолтымо нерген рецепттым йодеш улмаш. Обломовкышто пурам пеш сайын шолтат улмаш.

— Колтышаш, колтышаш тудлан! — чыланат ойлаш тўғалыч: — письмам возаш кўлеш.

Тыге кок арня эртыш.

— Кўлеш, возаш кўлеш! — Илья Иванович ватыжлан пачаш-пачаш ойла: — рецептше кушто?

— А кушто тудо? — манеш ватыже: — куштыжым але кычалаш кўлеш. Чыте, мом вашкашыже. Теве, юмо пуа гын, пайрем шу-эш, тунам возена: але ок кай..

— Кернак вет, пайрем шумеке возаш гын йўнанрак, — Илья Иванович пелештыш.

Пайрем годым адак письма нерген ойлымаш лекте. Илья Иванович возаш йўршеш пижын шуын ыле. Тудо кабинетыш пурыш, очким чийыш да ўстел воктеке шинче.

Пўртыштў кугун тымык лие. Ен-шамычлан тошкешташ, лўш-каш шўдымў огыл. — Барин воза! — чыланат лўдшў йўкын пелештат, — пўртыштў колышо улмо годым тыгай йўк дене мутланат.

Чытырыше кидше дене, пуйто ала-могай пашалан пижше гай, барин эскерен гына эркин возаш тўғале. Тудо «Милостивый государь» маным велэ кадыртылын возен шуктыш, ватыже пурен шогале.

— Кычалым, кычалым, рецепт уке, — мане тудо. — Але эше малыме пўлемыште, шкапыште кычалаш кўлеш. А письмажым вара кузе колтыман?

— Почта дене колташ кўлеш, — Илья Иванович пелештыш.

— А тушко мош шога?

Обломов почтовый календарьым кычал лукто.

— Нылле копейкым, — мане тудо.

— Теве нылле копейкым кўлдымашлан кышкаш! — мане ватыже: — лучо вучена, ала ола гыч тушко кайыше иктаж ен лиеш. Тый мужик-шамычлан пален налаш шўдў.

— Чынак вет, туге сайрак лиеш, нигушкат ок шыл, колташ шуына, — манын Илья Иванович перожым ўстел пелен перкален, чернильницыш чыкыш да очкижым кудаше.

Филипп Матвеевич рецептым налын шуктен гын, уке гын — пале огыл.

VII.

Умбакаже Илья Ильичлан омешыже латкум але латныл ияш рвезе улмыжо кончыш.

Тудо Верхлево селешто, Обломовка деч вич менге тораште, тусо

управляющий немец Штольц дене тунемеш. Тудыжо йыр ильше дворян-шамычын икшывыштым туныкташ изи пансионым почын.

Тудын шкенжын эргыже Андрей улмаш, Обломов дене ик ияшракак. Тушко адак ик рвезым тунемаш пуэн улыт. Тудыжо чылт тунемын огыл манашат лиш, шукужым золотуха чер дене

йбсланен, шинчажым изиж годсекак шовыч дене пидын коштеш улмаш. Молан кувавам дене ом иле, а ег пörтыштö, осал ег коклаште илем, мыйым иктат шыматен ок вүчкалте, йöратыме когыльмат кüештын огыт пукшо, манын эре шып шортын. Нинын деч посна пансионышто тунам моло икшыве уке улмаш.

Мом ыштет, ачаже-аваже полмезе Илюшымат книга лудаш шынденыт. Тидын верч мо чоло шортмаш, шинча вүд, капризничатлымаш лийын! Туге гынат, пансионыш намиен коден улыт.

Немец пашам йöратыше да строгий ег улмаш. Верхлево село деч Обломовка вич шүдö менте коклаште лиш ыле гын, Илюша иктаж молан сайынак ала тунемын шукта ыле. А теве вич менте кокла велэ улмаште кузе тунемат?

Шочмын эрдене пожалтмекшак, тудлан йокрокын чүчеш. Тудо Васькан торжан кычкыралме йүкшым колеш; тудыжо пörтончыч

кычкыра:— Антипка! ола вўлым кычке: барин эргым немец дек нангаяш кўлеш!

Тудын шўмжō пырткалтен колта. Тудо аважа дек ойган чурий дене толын шогалеш. Молан ойгырымыжым аваже шинча да тўрлын куандараш тōча. Шкеже эргыж деч арнялан ойырлышашым шонен шолып кугун шўлалта.

Кайышаш кечын эрдене Илюшылан мом пукшашыжат ōрыт, огыт шинче; булочкым, крендельым кўештыт, шинчалан кочкышым, печенийым, варенийым, тўрлō пастилам, шуко тўрлō кукшу да вўдан тамле кочкышым тудлан оптен колтат. Немец дене утыжден коян огыт пукшо манын, тыге ыштылыт.

— Тушто кочкын от тем,— обломовец-шамыч ойлат:— обедлан шўрым да жаркойым, парентгым, чай йўмō годым ўйым пуат, а кастенже морген фри— нос утри.

Илья Ильичлан омешыже шукуж годым тыгай шочмо кече коеш: Васькан ола вўльō кычкаш шўдымō йўкшō огеш шокто, аважат чай йўаш тудым воштылын ваш лиеш да куандарыше уверым каласа:

— Таче от кай; изарнян кугу пайрем: кум кечылан мōнгешоньыш коштын мо пайда?

А южгунамже тудлан,— кызыт тунемме нерген шоныман огыл: таче мелнам кўештына,— манын каласат.

Адак тыгат лиеш: шочмын эрдене аваже эргыжым тура ончалешат:— Мо таче тыйын шинчат яндар огыл? Таза улат дыр?— манын йодеш, шкеже вуйжым рўзалта.

Чоя икшыве таза гынат, ок пелеште.

— Ик арня мōнгыштō шинче-ян,— аваже пелешта,— умбакыже юмо мом пуа.

Мōнгыштō чыланат тыге шоненыт: изарнян пайрем кече гын, арня мучко тунеммылан тиде чарак лийде ок керт.

Южгунам гына слуга але няня, барин эрге верч вурсалтше-шамыч, сырен каласат:

— У, полмезе! кунам тый немецет дек каен йомат!

Южгунам арня коклаште але арня тўналтышыштак Илья Ильичым кондаш, палыме пегашкым кычкен, Антипка немец дек кудал мия.

— Марья Савишна але Наталья Фадеевна уналкеш толын але Кузовковмыт икшывышт дене толыныт, мōнгō пōртылаш кўлеш,— манын йочам ўжын нангаят.

Седыге, иктаж кум арня Илюша мōнгыштыжō уна лийын эртарат. А тушто, ончет, страстной арнят мўндыр огыл, а варажым пайрем тўналеш. А тушто, еш кокла гыч иктаж кō,— ку-

гече почеш ик арня годсек огыт тунем,—манеш; кегеж марте
кок арня наре велэ кодеш—коштмо ок кўл, маныт. Кегежим-
же немец шкежат кана. Лучо шыже марте чарнаш кўлеш.

Ончет, Илья Ильич пел ий жап яра коштеш. Тиде жапыште
тудо могай кушкеш! Кузе кўжгемеш! Кузе сайын мала! А шу-
маткечын немец деч пўртылмыж годым, йоча кеч кунамат кукшу
да ош чуриян лиеш, тудым мўнгыштыжō ончен шерышт ок тем.

— Зиян лияш мўндыр мо?— ачаж ден аваже кутырат,— ту-
неммаш ок шыл, а тазалыкым оксала налаш ок лий; илышыште
тазалык нимо деч шерге. Ужат, тунемма гыч тудо больница
гыч толшо гай пўртылеш; кояже чыла йомеш, тугай начар йоча
лиеш да тугай шалун: тудлан эре куржталаш лийже!

— Да,— ачаже пелешта,— тунеммаш модыш паша огыл: кеч
кōмат пызыралеш!

Ныжылге ача-ава эргыштым мўнгыштō ашнышашлан тўрлō
амалым кычалыт. Пайрем деч посна моло амалым шонен лук-
ташат паша шоген огыл. Телым нунылан йўштын чўчын, кеге-
жим шокшо годым каяш тожо ок йōрō, а южгунам йўр йўреш,
шыжым лавра мешая. Южгунам Антипка ўшанаш лийдыме гай
коеш: йўшō манаш гын— йўшō огыл, а ала кузе шучкын онча:
иктаж энгек ынже лий, я тержым пижыкта, я иктажше пудырга.

VIII.

Илья Ильичлан мўнгыштō илымыжат, Штольц дене тунем-
мыжат раш коеш.

Тудо мўнгыштыжō пожалтын велэ шуэш, тудын тонедыш
воктекше Захарка миенат шогалеш, тудо варажым знаменитый
камердинерже Захар Трофимыч лийын.

Захар, нянька семьяк, тудлан чулкам, башмакым чикта, а
латныл ияш Илюша иктым гына шинча: кийышыжлак тебе ик
йолжым, тебе весыжым тудлан шуя, а иктаж можо изиш ок
келше гын, Захаркан нержым чумал пуа.

Тидлан келшыдыме Захарка вуйым шияш шона гын, кугурак-
шамыч деч вуешыже адак логалеш.

Вара Захарка тудын вуйжым шереш, курткым чикта; утыж-
ден йōсландарымаш ынже лий манын, куртка шокшыш Илья
Ильичын кидшым эркын гына шекланен чыка, Илья Ильичлан
мом ышташ кўлмым ушештара, тидым, тудым ышташ кўлеш
манеш; эрдене кынелмек шўргым мушкаш, тылеч молат.

Илья Ильичлан иктаж мо кўлеш лиеш гын, шинчам велэ
семалта,— тудын шонымыжым шукташ кум-ныл слуга куржын

толыт; иктаж мом волтен шуа ма, иктаж могай арверым налын пуаш ма, але налын ок керт ма, иктаж мом кондаш, иктаж молан куржын миен толаш ма,—тудын шонымыжым шукташ ямде улыт. Южгунам писе йочан, куржын миен, чыла шке ыштымыже шуэш. Тунамак ачаже да аваже, адак кум кокаже вич йўк дене кычкыралыт:

— Молан? Кушко? А Васька, а Ванька, а Захарка молан улыт? Эй! Васька! Ванька! Захарка! мом умшам карен ончеда! Теве мый тендам!..

Илья Ильичлан нимат шкаланже ышташ нигузат ок верешт.

Варажым тудо шкежат палыш, тыгеже сайрак, ласкарак, шкат кычкыраш тунемын:—Эй, Васька! Ванька! Тидым пу, весым пу! Тиде огыл, весе кўлеш! Куржын миен, налын тол!

Ача-аван тудын верчын утыжден тыршымышт южгунам тудын шержымат темен.

Тощкалтыш гыч куржын вола ма, я кудвече мучко куржын колта ма, тудын почеш кенета лу йўк кычкыралеш:—Ах, ах! кучызз, шогалтыза! Пурен кая, эмгана!.. Шого, шого!

Телым пўртончык лекташ шонен тарвана ма, форточкым почаш шона ма,—адак кычкырат:—Эй, кушко? Кузе туге? Ит к, рж, ит кошт, ит поч: пурен кает, кылмет...

Илюша ойганен пўртеш кодеш; тудым теплица кўргеш экзотический пеледыш гай ашнымыла ончен куштат. Тыгак, янда

Йымалнысе пеледыш гай тудат олян да лывыжге кушкын. Тудын тўжвак лекшаш вийже кўргышкў пурен, лывыжген.

А юягунам тудо тугай бодрый, свежа, весела пожалтеш; тудо шижеш: тудын кўргыштыжў ала мо модеш, шолеш, ала могай ия иге пурен шичмыта чўчеш да тудым таратен шога: тебе пўрт ўмбақ кўзаш, тебе кула имньым кушкыжын шудо солымашке олыкыш кудалаш, я савар ўмбақ кўзен шинчаш, я ялысе пий-шамычым сырыктараш; я кенета ял мучко куржын колтымыжо шуэш; вара пасушто, курык вуйышто, куэрлаште куржталнеже да кум гана тўрштымаште корем пундашыш шуаш, я йоча-шамыч дене лумым кышкен моднеже, шкенжын вийжым пален налнеже.

Ия иге тудым аман таратенак шога: тудо чыта, чыта да пытартышеш чытен ок шукто, телым картуз деч посна, пўртончыч кудвечыш кенета тўршта, тушечын капкаш лектеш, кок кидышкыжат лум моклакам куча да йоча-шамыч тўшка дек куржеш.

Яндар мардеж тудын шўргыжым пўчкеш, пылышыжым йўштў чывыштылеш, умшаште, логарыште йўштын чўчеш, он куанен кугун шўла. Икшыве йолжымат ок шиж, куржеш, шкеже кычкыра, воштылеш.

Тебе йоча-шамыч; тудо лумжым шолен колта — огеш логалте: кудалтен ок мошто; адак лумым налын кудалтынеже ыле, шўргышкыжў лум моклака толын перныш, шинчажат петыралте, тудо пурен кайыш; тудлан виян логалын корштыктарен гынат, веселан чўчеш, воштылеш, шинча вўдшат лектын...

А пўртыштў лўшкат: Илюша уке! Кычкырат. Захарка кудвечыш лектын куржеш: почешыже Васька, Ванька куржыт, — чыланат кудвече мучко нимом ышташ ўрын куржталыштыт.

Нунын почеш, йолыштым пурлаш тўчен, кок пий кудалеш: нуныжо, пале, куржшо егым поро кумыл дене ончен огыт керт.

Ял мучко ен-шамыч кычкырен, лўшкен куржыт, пий-шамыч оптен-оптен кудалыт.

Вара модшо икшыве-шамыч дек миен шуыт, тунамак судым ышташ тўнгалыт: иктын ўпшым, весын пылышыжым кўрыт, кумшылан шоягоремеш логалтат; нунын ачаштымат лўдыктылыт.

Вара иже барчонкым кучат, нумал намийыме тулупыш, вара ачажын ужгаш (кўрыкыш) да кок одеялыш вўдылыт да куанен мўнгышкў нумал кондат.

Тудо колен манын шонен, пўртыштў лўдыныт, вучат. Но тудым чонаным да сусыргыдымым ужмек, ача-аван куанымыштым возен мошташат ок лий. Нуно юмылан таум каласышт, пўртнык шудо вўдым, вара кугу рўдў вондо кычке вўдым,

кастеныже шолтымо эгыж вўдым йўктышт да кум кече жап вакшыште кийыктышт. А тудлан икте велэ полезно лийын кертын: адак лумым кышкылт модаш...

Слваць.

Галерей — балкон.

Пешня — пу вурган кўртньō лом.

Морген фри — нос утри — «морген фри» — эрла эрдене (немычла). Тыште чыла ойжат «нимомат» манме семын.

Камердинер — бариным ончышо ег — слуга.

Пегашка — ола имне.

Околодок — ял, урем.

Рубцы — кочкиш.

Экзотический пеледыш — шокшо элыште кушшо, йўштō чытыдыме пеледыш.

Вопрос-шамыч.

1. Илюшын ача-аваже кō улыт? Нунын кечышт кузе эртен? Обломовмыт эн чотшо мо верч тыршенйт? Тидын нерген произведенийыште кўлеш верым уэш лудын лекса.

2. Тыгай илышыш могай условий нуным конден?

3. Илюшым кузе ончен-куштеныт? Тунемме пашаш кузерак ончаш тудым туныктеныт? Тудым крепостной-шамычым кузе ончаш туныктеныт? Кугуен-шамыч деч Илюша мом тунемын? Ойлымашын мутшо дене каласыза.

4. Изиж годым Илюша могай улмаш? Обломовский воспитаний почеш тудо могай ег лийын кушкеш?

5. Тудын йоча годсо илышыжым тунамсе кресаньык икшыве илыш дене тагастарыза. Некрасовын «Кресаньык йоча-шамыч» стихотворенийжым шарналтыза.

Упражнений-шамыч.

1. Дворянский усадьбын кудвечыштыже могай оралте-шамыч темынит?

2. Кокымшо ден кумшо ужашыште тиде нерген чыла возымым кычал муза да, «Сурт оралтыже» манын лўмден, тетрадышкыда возен налза.

3. Кудымшо ужашым уэш лудын лекса да ойлен пуза.

4. Пытартыш ужашыжым шке ойда дене возыза.

Сигнал.

I.

Семон Иванов кўртнб корнышто ороллан служитлен. Тудын илыме будка гыч ик станцийышке луаткок менге, весышке — лу менге. Кодшо ийыште ныл менге ордыштырак кугу прядильным почыныт: тудын кужу трубаже чодра шенгеч шемын койын шога, лишныракше, пошкудо будка-шамыч деч посна, моло илыме вер лийын огыл.

Паша кенежым лийын; паша нелэ огыл, лумым кушаш уке.

Адак поездат тиде корно дене шуэн коштеш. Семон шке ончымо менге кокла вержым суткалан кок гана ончен савырна, южо вере гайкым ончыштеш, пенгыдемда, полотно ўмбалне тыгыде кўйым тўрлата, вўд труба-шамычым онча, вара мўнгыжў пўртылешат, озанлыкшым тўрлаташ пижеш. Озанлыкыштыже гына тудын мешайчык уло: иктаж мом ышташ шонет гын, чыла нергенат корно мастер деч йод, а тудыжо дистанций начальниклан доложитла; йодмет мўнгеш пўртымешке жапшат эрта. Семон ден ватыжлан йокрокын чўчаш тўнгале.

Кок тылзе наре жап эртыш. Семон пошкудо орол-шамычшымат палаш тўнгале. Нунын коклаште иктыже пеш шонго кугыза ыле; тудым эре вашталташ тўченыт; будка гыч пыкше лектеш ыле. Тудын олмеш ватыже корно ончаш коштын. Вес будочник станций лишнак илен. Тудо рвезе, кукшу капан да пенгыде шўнан улмаш. Тудо Семон ден эн первый кок будка коклаш, корным ончен коштмашеш, ваш лийын. Семон упшыжым налят, вуйжым савалгыш.

— Сай улат, пошкудем,— манеш.

Пошкудыжо шўрынрак гына ончале.

— Сай,— манеш.

Шкеже савырнышат, ошкыльо. Вара вате-шамычат шке коклаштышт ваш лийыч. Семонын Аринаже пошкудыж дене здоровитлыш; тидат мутланаш ыш тўнгал, ошкыльо. Икана тудым Семон ужо.

— Мо тиде тыйын,— манеш,— шешке, марьет мутланышан огыл?

Вате пелештыде шогышат, вара ойлыш:

— А мо нерген тудо тый денет мутлана? Кажнын шке илышыже...

Адак ик тылзе наре жап эртыш, сайынак палыме лийыч. Семон ден Василий ваш лийыт, корно воктен шинчыт, трубкаштым луктын шупшаш тўнгалыт, илышышт нерген кутыркалат. Василий шукужо шып шинча, а Семон шке ялже нергенат, походышто коштымжо нергенат ойла.

— Илыме курымыштем,— манеш,— шуко ойгым ужынам, а мыйын курымемже пеш кужу огыл. Туге, шольым, Василий Степаныч.

А Василийже трубкажым рельсеш перен почкалтыш, кынел шогалят, пелештыш:

— Ен-шамыч тый денет мыйым курым мучко нелаш гына тўчат. Тўняште айдеме деч шучко, осал зверь уке. Пире пирым ок коч, а айдеме айдемым илышынек нелеш.

— Ну, шольым, пире пирым кочкеш, тидыжым тый ит ойло.

— Мутлан келшышат, каласышым. Кеч кузе гынат, тудын деч осал чонанже уке. Айдеме осал да сут ок лий гын, илаш лиеш ыле. Кеч кўжат тыйыным руалташ, шултышетым шупшын налаш да нелын колташ шона.

Семон шонкалаш тўнгале.

— Ом шинче, шоляш,— манеш.— Ала тыгак...

— А тыге гын,— Василий манеш,— тый денет мыланем мутланен шогышашат уке.

«Чеверын» манынат ыш каласе, савырныш да ошкыльо. Семонат кынел шогале.

— Пошкудем,— кычкыра,— молан вара тый вурседылат?

Пошкудыжо савырненат ыш ончал, ошкыльо. Корно кадыргымаште Василийын койдымо лиймешкыже тудым Семон шуко ончен шогыш. Мўнгыжў пўртыльў да ватыжлан ойла:

— Ну, Арина, пошкудына мемнан шыде, айдеме огыл.

Туге гынат, нуно вурседалын огытыл; адак ваш лийыч да, ожнысо семынак, тиде ойлымо нергенак мутланаш тўнгальыч.

— Эй, изай, ен-шамыч огыл гын... Ме тый денет тиде будкылаште огына шинчылт ыле,— Василий ойла.

— Мо будкышто... нимат огыл, илаш лиеш.

— Илаш лиеш, илаш лиеш... Эх, тый! Шуко иленат, шагал погенат, шуко онченат, шагал ужынат. Йорло енлан будкышто але иктаж вес вере — могай тиде илыш. Живодер-шамыч тыйым илышынек кочкыт. Уло виетым налыт, шонго лият — сўсналан

нѳшмѳ кучам луктын кудалтыме гай луктын шуат. Тый мыняр пашадарым налат?

— Да шуко огыл, Василий Степаныч, луаткок тентем.

— А мый луаткум тентат пелым налам. Мый тый дечет йоднем, молан тыге? Правило почеш правлений чылаланат икгай тўлыман: тылзеш лучко тенте да олташ ямде пу, волгалтараш керосин лийман. Кѳ вара мыланна луаткок але луаткум тентат пелым пуаш ыштен? Мый тый дечет йодам... А тый, илаш лиеш, манат! Тый умло: тентат пелѳ але кум тенте нерген ок ойлалт. Кеч чыла лучкыжымак тўлышт. Кодшо тылзыште мый станцийыште лийым; директор эртен кайыш, мый тудым ужым. Тыгай честь мыланем лийын. Посна вагонышто шкетынак кая. Платформыш лекте, шога... Да мый тышак кужу жаплан ом код; кушко шинчам онча, тушко каем.

— Кушко вара тый, Степаныч, кайынет? Сай гыч каен, сайым огыт кычал. Тыланет пѳртат уло, шокшо, изиш мландат уло. Тыйын ватет пашам йѳрата...

— Мланде... Мыйын мландемым тый миен ончал ыле. Тудын ўмбалныже ик воштырат уке. Шошым ковыштам шынденам ылят, корно мастер тольо: «Тиде мо тыгай?— манеш.— Молан йодмо деч посна? Молан шўдыде, разрешений пуыде ыштенат? Луктын кышке, пушыжат ынже лий». Йўшѳ ыле. Молгынам гын, нимомат ок каласе ыле, а тунам вуйышкыжо ала-мо пурен шинчын... «Кум тенте штраф!..»

Василий шып лие; трубкажым шупшыльо да шып ойла:

— Эше изиш гын, мый тудлан пуштмешкак пуэм ыле.

— Ну, пошкудем, тый шыде улат, мый тыланет каласем.

— Мый шыде омыл, чын почеш ойлем да шонкалем. Йѳшкар шўргѳ, мый дечем садак але вучен шукта. Дистанций начальниклан шкак вуйым шиям. Теве ужнына.

Чынак, вуйым шийын.

II.

Икана дистанций начальник корным ончен эртыш. Тидын деч кум кече вара Петербург гыч корно дене важный господашамыч эртышаш ылыч: ревизийым ыштат. Нунын эртымышт деч ончыч чылажымат порядкыш кондаш кўлеш лийын. Балластым ешарен шавышт, тѳрлышт, шпала-шамычым ончен лектыч; костылым пентыдемдышт, гайка-шамычым пўтыркалышт, менгылам чиялтылыч, кўртнѳ корным вончен коштмаште ѳшмам шаваш кўштышт. Пошкудо орол ватат шке шонгыжым шудым

эрыкташ поктен лукто. Семон ик арня пашам ыштыш; чылажымат тӧрлатен шуктыш да ўмбалсе мыжержымат тумыштыш, эрыктыш, а той бляхыжым йылгыжмешке кермыч дене йыгыш. Василият пашам ыштен. Дистанций начальник дрезина дене тольо; ныл пашазе дрезинын ручкым пўтырат; шестерня-шамыч гўжлат; дрезина ик часыште коло менгым кая, коляса-шамычше урмыжыт велэ. Семонын будкыж дек толын шуо, Семон тӧршталтен лектын шогале, салтак семын рапортоватлыш.

Тудын чылажат исправно улмаш.

— Тый шукертсек тыште улат?— начальник йодеш.

— Кокымшо май гыч, ваше благородий.

— Йӧра. Тау. А шўдӧ кудло нылытан номерыште кӧ?

Корно мастер (дрезиныште тудын дене пырля кайыше) каласыш:

— Василий Спиридонов.

— Спиридонов, Спиридонов... А, тиде самый тудет, кодшо ийыште тыйын замечанийыштет ыле?

— Тудо самый.

— Ну, йӧра, Василий Спиридоновым ончена. Тарвател!

Пашазе-шамыч пўтыраш тўнгалыч; дрезина тарванен кайыш.

Семон тудым ончен шога да шона: «Ну, пошкудо дене модышышт нунын лиеш».

Кок час наре жап эртымек, тудо адак обходыш ошкыльо. Ужеш: полотно дене ала кӧ толеш, вуйыштыжо ала мо ошын коеш. Семон тўсленрак ончаш тўнгале, палыш— Василий; кидыштыже тоя, тупыштыже изи шовыч пидыш, шўргыжӧ шовыч дене пидме.

— Пошкудем, куш кает?— Семон кычкыра.

Василий лишкак толын шогале; шўргыжӧ пор гай ошемын, шинчаже зверьын гай; ойлаш тўнгале— йўкшӧ кўрылтеш.

— Олашке,— манеш,— Москвашке... правленийыш.

— Правленийыш... Вот кузе! Туге гын, вуй шияш кает? Кудалте, Василий Степаныч, мондо...

— Уке, изай, ом мондо. Мондаш ынде ок лий. Ужат, тудо мыйын шўргем перыш, вўр лекмешке пуыш. Илымем годым ом мондо, так ом кудалте!

Семон тудым кидше гыч кучыш.

— Кудалте, Степаныч, мый тыланет чыным ойлем, сайжым ыштен от керт.

— Мо тушто сайже! Шканем сайым ыштен ом керт, но правда верч пенгыдын шогаш кўлеш.

— Да тый каласе, кушечын тиде чыла тўнгале?

— Кушеч?.. Чыла ончыш, дрезина гыч волыш, будкыш ончале. Чот йодышташ тўнгалеш манын, мый шинченак шогышым; чылажымат, кузе кўлеш, туге тўрлатенам ыле. Каяш тарваненыт ыле, а мый вуй шыяш тўнгалым. Тудо кычкырашат тўнгале: «Тыште,— манеш,— правительственный ревизий кая, тыгай-тугай, а тый пакча нерген вуйым шият. Тыште,— манеш,— тайный советник-шамыч, а тый ковыштат дене шўшкылтат». Мый шым чыте, тунарак чот огыл гынат, мутым каласышым, тиде тудлан нелын чўчын. Тудо мыйым перенат колтыш.. а мый шогем, пуйто тыгак ышташ кўлеш. Нуно кайышт, уш пурыш, шўргем мушкымат, лектын ошкылым.

— Будкетше кузе вара?

— Ватем кодо. Пашам шукта. Да кеч мо лийже нунын корнышт дене, пеш кўлеш!

Василий кынел шогале, каяш ямдылалте.

— Чеверын, Иваныч. Ом шинче, шканем правдым муам ала уке.

— Неужто йолын кает?

— Станцийыште товарный поездыш шинчаш йодам; эрла Москваште лиям.

Пошкудо-шамыч ойырлышт; Василий кайыш да шуко годсек тудо ыш лий. Тудын верч ватыже пашам ыштыш, йўдымат, кечывалымат ыш мале; марийжым вучен ярнен пытыш. Кумшо кечылан ревизий эртен кайыш: паровоз, багажный вагон да первый классан кок вагон, а Василий эшеат уке. Нылымше кечылан Семон тудын ватыжым ужо; шортмо дене тудын шўргыжб пуалын, шинчаже йошкарген.

— Мариет мўнгё пўртылын?— йодеш.

Вате кидшым лупшале, нимомат ыш пелеште, ошкыльо.

III.

Семон изиж годымак арама воштыр дене шўшпыкым ышташ тунемын. Воштырын рўдыжым луктеш, кушто кўлеш рожым шўта, мучашешыже шўшкалтыш амалым кельштара да тунаре чаплын ышта— тудын дене кеч мом шокто. Яраже годым тыгай шўшпыкым шуко ышта да палыме товарный кондуктор дене олашке пазарыш ужалаш колта; тушто иктыжлан кок копейкым тўленыт. Ревизий деч вара кумшо кечылан куд часыште толшо кас поездым ваш лияш пўртеш ватыжым кода, а шке кўзым налеш да шканже тоя-шамычым пўчкеден кондаш кая. Шке участкыжын мучашышкыже миен шуо,— тиде верыште корно кенета

лукин савырна,— насыпь гыч волыш да чодра дене курык йымак кайыш. Пел менге тораште кугу куп уло, куп воктен шўшпыкшылан пеш сай воштыр-шамыч кушкыт. Нумал каяш ситыше воштырым пўчкедыш да мўнгыжў савырныш. Чодра дене ошкылеш; кече ятырак ўлыкў волен; йыр-ваш шып, кайык-шамычын мурымышт шокта да йол йымалне кукшу укшла шытыртатат. Семон адак икмыняр ошкыльо, корно декат тора огыл, тудлан ала мо шоктымыла чўчеш: кўртнў пелен кўртнў перныме, йонгыртатыме йўк шокта. Семон содоррак ошкыльо. Тиде жапыште нунын участкыште ремонт уке ыле. «Мо тиде тыгай?» — шона. Чодра тўрышкў лектеш — тудын ончылно кўртнў корнын насыпь кўкшем шога. Кўшнў, полотно ўмбалне, чўч лийын ег шинча, ала мом ышта. Семон тудын дек йышт кўзаш тўнгале. Иктаж кў гайкым шолышташ толын манын шона. Онча — егат кынеш шога, тудын кидыштыже лом уло; ломжо дене рельсы тарватышат, ўрдышкў налын кудалтыш. Семоннын шинчасштыже пычкемышалте, кычкыралаш тўча — ок керт. Тудо Василийым ужеш, почешыже кўшкў куржын кўза, а Василийже, лом ден сравоным кучен, насыпнын вес велке пўртын вола.

— Василий Степаныч! Родной ача, голубчик, савырне! Лометым пу! Рельсым тўрлатен шындена, иктат ок пале. Савырне, шке чонетым сулык деч утаре!

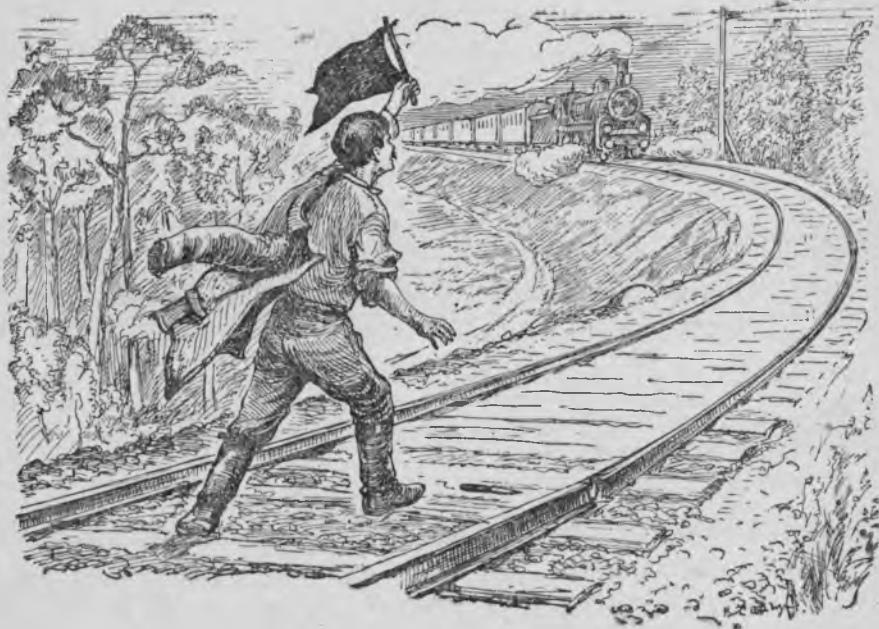
Василий ыш савырне, чодрашке пурен кайыш.

Семон торалтше рельс ўмбалне шога; тоя-шамычше ўлыкў возыныт. Поезд товарный огыл, пассажирский толшаш. Тудым нимо денат чарен от керт: флаг уке. Рельсым верышкыже шындаш ок лий, яра кид дене костьль-шамычым кырен от керт. Куржаш кўлеш, иктаж могай припасым кондаш, будкышко куржаш кўлеш.

Семон шке будкыж дек куржеш, шўлышыжў пыта. Куржеш — теве-теве йўрлеш. Чодра гыч куржын лекте — будка дек шўдў важык деч утла кодын огыл, колеш — фабрикыште гудок шоктыш. Куд час. А куд часат кок минутышто поезд эртышаш. Семоннын шинча ончылно тыгак коеш: паровоз шола орваж дене рельс вуйыш толын керылтеш, чытыралтеш, шўрын лиеш, шпалым кўрышташ, пудырташ тўнгалеш, а тушто корно кадыр пўгў гай савырна, насыпь кўкшў, луатик важык ўлыкў вагон-шамыч пўртын волаш тўнгалыт, а тушто, кумшо классыште, калык шын-шын да изи йоча-шамыч... Кызыт нуно чыланат олмыштышт шинчат, нимо нергенат огыл шона. Уке, будка дек куржын мяш дач жапыште мўнгеш пўртыл шуаш ок лий...

Семон будка дек куржын миен ыш шу, мўнгеш савырныш,

ожнысыж деч вашкерак куржын колтыш. Ушдымо гай куржеш; мо эше лиеш, икат ок шинче. Торлышо рельс дек куржын миен шуэш: тудын тоя ораже кия. Тудо пўгырныш, ик тояжым нале, шкеже молан налмыжымат ок шинче... Тудлан поезд толын шушаш гаяк чўчеш. Тораште свисток шоктымым колеш, колеш — рельсат эркин да тўр чытырналташ тўнгальч. Умбакыже куржаш вий уке; шучко вер деч изиш гына тораште тудо шогале;

тыште тудлан вуйжо волгалтыла чўчб. Тудо упшыжым нале, тушечын ош шовычым нале; кем шулыш гыч кўзым лукто.

Шола кидшым кинервуй деч кўшычрак кўзб дене шуралтыш; вўр шыжалтын лекте, шокшо вўр йогаш тўнгале; тышакын тудо шке шовычшым нўртыш, шаралтыш, тояш кылтыш да шкенжын йошкар флагшым нўлтале.

Шога, флагшым рўза, а поезд коешат. Тудым машинист ок уж, лишке толеш, а шўдб важык коклаште нелэ поездым чараш лийдымыла чўчеш.

А вўр йога да йога. Семон сусыртымо вержым брдыж пеленже пызыралеш, пўчкылтшб верым петыраш тўча, но вўр ок чарне; очыни, тудо кидшым келгын шуралтен. Тудын вуйжо пўрташ тўнгале: шинчаштыже шем карме-шамыч чонештылыт; вара чылт пычкемышалте; пылышыжлан онгыр йўк шокта. Тудо поездымат ок уж да йўкымат ок кол; вуйыштыжо ик шонымаш

велэ: «шоген ом шукто, йӧрлам, флагем сўмырла; поезд мый ўм-бачем эрта»...

Тудын шинчаштыже пычкемышалте да кӧргыштыжӧ пустан чўчӧ, тудо флагшым мучыштарыш.

Но вўран знамя мланде ўмбак ыш воч; ала кӧн кидше тудым руалтыш да толшо поездлан ваштареш кўшкӧ нӧлтале. Машинист тидым ужо да поездым чарыш.

Вагонла гыч ег-шамыч тӧрштен волышт, чумырген шогальыч. Ужыт: ик ег вўр вузык, уште кия, тудын воктен вес ег тояш кылтыме вўран луштрам кучен шога.

Василий чыла калыкым йыр ончале, вуйжым сакыш.

— Пидса мыйым,— манеш,— рельсым мый торенам.

В. М. Гаршин

Словарь.

Прядильня — шўртӧ шўдырымӧ фабрика.

Дистанций — тыште кўртнӧ корнын участкыже лиш.

Балласт — тыгыде кўй, ошма; шпала ден рельс-шамыч йымак опалтеш.

Ревизий — контроль, тергымаш.

Тайный советник — кугыжан жапыште правительственный учрежденийыште службышо-шамыч гыч ик высший чин.

Арама воштыр — вўдуа.

Вопрос-шамыч.

1. Василий мом ышташ лийын?

2. Кузе Семон поездым утарен?

3. Тугай пашашке Василийым мо шўкалын? Орол-шамыч могай условийыште иленит? Начальник-шамычын нунын дене обращенийышт могай улмаш?

4. Тыгай койышым Семон кузе приниматлен? А Василий кузе?

5. «*Пире пирым ок коч, а айдеме айоемым илышынек нелеш*» манын, Василий кӧн нерген шона?

6. Василийын кучедалме корныштыжо могай йонгылышыжо улмаш?

Упражнений-шамыч.

1. Ойлымашын кажне ужашыжлан вуй мутым (заглавийым) пуза. Ойлымашым шкендан план почеш каласыза (кўчыкын).

2. Тыгай план почеш ойлымашым возыза: Кўртнӧ корнышто стрелочник служитла. Тудын эргыже пионер. Йоча кўртнӧ корнын чыла правилыжым шинча. Йоча полотно ўмбак кая, пудыргышо верым ужеш. Йошкар галстукшым нӧтталын, тудо поездым чара.

3. Шкендан ойлымашлан вуй мутым пуза.

А. П. ЧЕХОВ.

(1860—1904).

Антон Павлович Чехов
1860 ийыште Таганрог олаш
шочын.

Гимназийыште тунеммыж
годымак тудын литературный
талантше кояш тунгалын. А
университетыште тунеммыж
годым ойлымаш-шамычым во-
зен, шканже илашыже оксам
ыштен налын шоген.

Шкенжын ойлымаш-шамы-
чыште Чехов турло-турло
классым да ег-шамычым он-
чыкта: чиновник-шамычым, ну-
нын взятка налмыштым да
раб семын начальник-шамы-
чым почитаймыштым, йорло
кресаньык, кулак, помещик-
шамычым. Чеховын йоча илыш
гыч йочалан возымо ойлымаш-
шамычат улыт.

«Ванька» луман ойлымашыште йорло кресаньык еш гыч лекше
йочан илышыже ончыкталтын. Тиде йочалан изиж годымак олашке
пашам ышташ каяш верештын.

Шкенжын произведений-шамычыште Чехов шенгелан кодмаш
да пычкемыш ваштареш, невежество да гнет ваштареш куче-
далеш.

Чехов 1904 ийыште туберкулез чер дене колен.

Ванька.

Ванька Жуков индеш ияш йоча. Тудым кем ургызо Аляхин
дек тунемаш пумылан кум тылзе лиеш. Эрла шорыкйол манме
йудым тудо малаш ыш воч. Оза ден подмастерий-шамычын чер-
кыш кайымыштым вучен шуктен, тудо озан шкапше гыч чер-

нила атым, рўданше пероан ручкым нале, ончыланже туржалт пытыше кагаз ластыкым пыштыш да возаш тўнгале. Первый буквам возымо деч ончыч тудо ятыр гана савырналыв онса дек да окна дек лўдын ончале, адак пычкемыш юмонгам шўрын ончале. Юмонган кок могырыштыжат онгабал уло, тушто калып-шамыч кият. Ончалын-ончалын налмек, тудо кўчыкын кугун шўлалтыш. Кагазше тенгыл ўмбалне кия, а тудо шкеже тенгыл воктен сукен шинчын.

«Поро кочай, Константин Макарыч! — возен тудо. — Тыланет письмам возем. Тыйым шорыкйол пайрем дене поздравитлем да тыланет юмо деч чылам йодам. Мыйын ни ачамат, ни авамат уке, тый велэ мыйын шкетын кодынат».

Ванька пычкемыш окна велке ончале, окнаште тудын сорта тулжо коеш, тунамак Живарев господа-шамыч дене йўд ороллан шогышо шкенжын кочажым, Константин Макарычым, шарналтыш. Тудо изи капан, канга, но утыжден чулым да писе, 65 ияш шонго кугыза. Тудо эре воштылшо чуриян да шинчаже йўшў енын гай. Кечывалым тудо кухнышто мала але кухарка-шамыч дене кутыркален шинча, а йўдым гын, кугу тулупыш пўтыралтешат, усадьба йыр коштеш да шкенжын шалдырмакшым перкала. Тудын почеш, вуйыштым кумык сакен, шонго Каштанка да узо пий Вьюн ошкылыт; тиде пийжым шем тўсан улмыжлан да капше йос гай кужу улмыжлан Вьюн манын лўмдымў. Тиде Вьюн утыжден мыльгыжеш да пеш ласкан коеш, шке енгымат, ўрдыж енгымат икгаяк ласкан онча, но тудлан иктат ок ўшане. Жалыштыже шып миен йолым пурлаш, нўрепыш пураш але мужикын чывыжым шолышташ тудын гай моштышо ик пият уке. Тудын шенгел йолжым ынде ятыр гана переныт, кок гана ала мо тудым сакенытат, кажне арнян тудым пелэ колымешкыже кыреныт, но тудо чыла годымат ылыжын.

Кызыт, очыни, кочаже капка воктен шога, ялысе черкын йошкар окнашкыже онча да портышкемже дене тошкештын помещик дене ыштыше дворовый-шамыч дене мутлана. Тудын шалдырмакше ўштешыже сакыме. Тудо кидшым ваш перкала да йўштылан лийын туртын шога.

— Тамакым ўпшынына мо? — манын тудо шкенжын табакеркыжым вате-шамычлан шуя.

Вате-шамыч ўпшыныт, тўрвыныт. Коча каласен кертдымын куана, йывыртен воштылеш да кычкыра:

— Кылмен пижын, коптаре!

Пий-шамычланат тамакым ўпшынычаш пуат. Каштанка тўрвын-

че
ш
ту
ял
Ка
шу
лу
кы
куд
мый
Эрт
поч
дене
рат,
дат,
мо
лан
гын
мый
поро
ок л
эре
Ва
чажы
«М
воза:
пур
лий м
эрыкт
нигуза
курж
кем, т
жаяш
авамы
«А
нят шу
Пайрем
клирос
выт ок
5—851 к

чеш, вуйжым рўзалта, ӧпкелен ӧрдыш корангеш. Вьюн пагалышыла койын ок тўрвыч, почшым пўтыркала.

Ийгече пеш сай. Юж тымык, яндар, свежа. Иўд пычкемыш, туге гынат, ош леведышан тўнзык гыч шикшым лукшо пўтынъял коеш, ший пӧршан пушенге-шамыч, лум пургыжат (кўрт) койыт. Кава кумдыкеш веселан мыльгыжше шўдыр шавалтын. Каваште шўдыр пеш раш коеш, пуйто кавам пайрем ончыч мушкыныт да лум дене туржыныт...

Ванька шўлалтыш, перожым чернилаш шуралтыш да умбакыже возаш тўнгале:

«А теггече мыланем чот логале. Оза мыйым ўпем гыч кучен, кудвечыш шўдырен лукто да шпандырь дене мыйым лупшыш: мый нунын азаштым рўпшышем годым шижде мален колтенам. Эртыше арнян оза вате мыланем селедкым эрыкташ пуыш. Мый почшо гыч эрыкташ тўнгальым, а тудо колым нале да вуйжо дене шўргем шураш тўнгале. Подмастерий-шамыч мыйым койдарат, кабакыш аракалан колтат да озан кияржым шолышташ шўдат, а оза кидышкыже мо верештын, тудын дене кыра. А кочмо шот нимат уке. Эрдене киндым, а обедлан пучымышым, каслан адак киндым, а чайым але шўрым оза-шамыч шке лӧкат. Малаш гын мыланем пӧртончылно шўдат, а кунам азашт шортеш гын, мый чылт ом мале, шепкам рўпшем. Поро кумылан кочай, юмо гай поро лий, нал мыйым тышеч мӧнгышкӧ, ялышке, нигузеат чыташ ок лий. Тыйым суken шинчын сӧрвалем да тый верчет юмылан эре кумалаш тўнгалам. Мыйым тышечын нангае, а то колем...»

Ванька, умшажым важык ыштен, шем мушкындыж дене шинчажым туржо да нюслаш тўнгале.

«Мый тыланет тамакым туржаш тўнгалам, — Ванька умбакыже воза: — тый верчет юмылан кумалам, икта мо лиеш гын, пакчаш пурышо казам кырыме гай мыйым кыре. Мыланем должность ок лий манын шонет гын, христареди сӧрвален приказчик дек кем эрыкташ пурем, але Федька олмеш кўтўзылан пурем. Поро кочай, нигузат чыташ ок лий, тыште чылт шўгар велэ. Ялышке йолын куржнем ыле, кемем уке, йўштӧ деч лўдам. Кугу лийын шумекем, тидлан мый тыйым пукшаш тўнгалам да нигӧланат обижаяш ом пу, а юлет гын, чонетлан ласка лийже манын, Пелагея авамым поминаен кумалме гаяк кумалаш тўнгалам».

«А Москва ола кугу. Пӧрт-шамыч чыла господский улыт, имнят шуко уло, а шорык ялт уке, пий-шамычше осал огытыл. Пайрем годым тыште йоча-шамыч шўдыр дене огыт кошт да клиросышко мурашат иктымат огыт пурто. А икана мый ик кевыт окнаште кол энгырым ужим; шўртыж дене пырляк ужалат

да түрлө колланат йбра, пеш шерге улыт; ик энгырже тугай кугу, тудо пуд нелытан шийголымат сега. Да кевыт-шамычым тугайым ужынам, тушто баринын гай пычал-шамыч улыт, пожа-луй, кажныже шүдө тенгем шога... А шыл кевытлаште музо, кудыр, меран-шамычат улыт, а кудо верыште нуным лұят, тидым ужалыше-шамыч огыт ойлышт».

«Поро кочаем, господа-шамычын костенечан йолкышт лийме годым, шөртнө чияш чиялтыме пүкшым налын кодо да тудым ужар сондыкыш шылте. Барышня Ольга Игнатъевна деч йодын нал — Ванькалан манын каласе».

Ванька сұсанен шұлалтыш да адак окна велкыла ончале. Тудо шарналтыш: господа-шамычлан йолкым кондаш чодрашке кеч кунамат кочаже коштын да пеленже уныкажым нангая улмаш. Пеш весела жап ыле! Кочажат кокырен, йұштат кокырен, а нуным ончен, Ванькат кокырен. Адак тыгат лиеш ыле: кожым руымо деч ончыч кочаже ик трубка тамакым шупшеш, шуко годсек тамакым упшынчеш, кылмен шогышо Ванюшкам воштылеш... Пөршанше самырык кож-шамыч тарваныде шогат, кудыжлан колаш верештмым вучат. Кенета, ала кушеч лектын, лум пургыж ұмбач меран пикшла кудалеш... Коча кычкыралде ок чыте:

— Кучо, кучо... кучо! Ах, кұчык поч, явил!

Руымо йолкым коча господский пөртыш нумал пурта, а тушто тудым сбрастараш тўналыт... Нигон деч коч барышня, Ольга Игнатъевна, Ванькан йбратымыже, тыршен. Ванькан аваже — Пелагея илыме годым да тудын господа-шамыч дене горничный лийын служитлымыж годымак Ольга Игнатъевна Ванькалан леденецым пукшен да паша укеште лудаш, возаш, шүдө марте шотлаш да кадрилиым кушташат туныктен. Пелагея колымек, тулык Ванькам кухнышко, кочаж дек пуэныт, а кухня гыч Москвашке, кем ургызо Аляхин дек колтеныт.

«Поро кочаем, мый декем тол, — Ванька умбакыже воза, — юмо гай лий, сбрвалем, тышеч мыйым нангай. Мыйым, пиалдыме тулык икшывым, чамане: мыйым чылан кырат, кочмемат пеш шуэш, тунаре йокрок, каласенат ом керт, эре шортам. Ончыгече вуй гычем оза калып дене йбрлмешкем перыш: пыкше ушым налым. Мыйын ылышем йомын, ылышем кеч могай пийын дечат осал... Адак Аленалан, пелшинчан Егоркылан да кучерлан саламым каласе, а мыйын гармонемым нигланат ит пу. Тыйын уныкат Иван Жуков. Поро кочай, налаш тол».

Возымо кагазшым Ванька ныл лукын тодылат, тенгече кумырлан налме конвертышкыже пыштыш... Изииш шоналтымек, тудо перожым нөртиш да адресым возыш:

«Ялышке кочайлан».

Вара вуйжым удырале, шоналтыш да ешарыш: «Константин Макарычлан». Возаш иктат ыш мешае манын куанен, ушшым улшале, ужгажым чийде, тувыр денак уремыш куржын лекте...

Тудын тентгече йодыштмыж годым шыл лапкыште ужалыше-шамыч тудлан каласеныт: письма-шамычым почтовый яшылыкыш колтат, а яшылык гыч почтовый тройка дене пўтынь мланде кумдыкеш нангаен шаркалат. Ванька лишыл почтовый яшылык дек куржын миен шуо да шергакан письмажым яшылык вишышке колтыш...

Поро ўшанымаш дене шкенжым лыпландарен, ик час эртымек, Ванька чот мален колтыш... Омыжо дене конгам ужеш. Конга ўмбалне, чара йолжым сакен, кочаже шинча, кухарка-шамычлан письмам лудеш. Конга воктен Вьюн коштеш да почшым пўтыркала...

А. П. Чехов.

Словарь.

Шпандырь — кем ургызо-шамычын шке пашаштым йолешышт кылтыме шўштõ.

Вопрос-шамыч.

1. Кочаже Ванькам ялыш мõнгеш налын кертеш мо?
2. Ванькалан ял могай чўчеш? Ялысе илишын могай могыржым ужын, Ванька ялысе илиш гыч мом шарна?
3. Молан Ванька ял нерген сайжым велэ шарна? Начарже лийын огыл мо?
4. Йочан кем ургызо оза дене кузе илимыжым Ванькан письмаже гоч Чехов кузе ончыктен? Тидын нерген Ванька кузе ойла?
5. Ялысе йочалан кугу ола кузе чўчеш? Тудым мо õрыктара, молан?

*Эргыжым ужаш
толын.*

*Художник В. Маковскийын
сүретше гыч.*

Ты сүрет почеш ойлымашым возыза.

Шанхайский рӯпшымō муро.

(Изи ўдыр муро.)

Баю-бай, баю-бай,
папе, изе шольо!
Тый ит шорт,
баю-бай,
вашкерак
папалтал,
папе, изе шольо!
Мўшкырет шужа — тылат
авана
пуа шупшаш,
вакшышет нōра — тылат
алмаштем
тудымат.
Баю-бай, баю-бай,
папе, изе шольо!
Тўнō рўмбыкан эше,
пагыт пешак эр эше,
папе, изе шольо!
Авана кая пашаш,
каена
меат пырля.
Тыйжым ок лий шкет кодаш:
ончышет
огеш лий.
Мўшкырет шужа — тылат
пукшышо ок лий,
вакшышет нōра адак,
ончышет ок лий.
Баю-бай, баю-бай,
папе, изе шольо!
Шуялтал кизатым кўш,
тый акатым ончал,

мале, изе шольо!
Нумалаш
мыланем
авана ок пу:
изе мый улам.
Баю-бай, баю-бай,
папе, изе шольо!
Кольыч, кō гын кычкыра,
куго зверьяла мўгыра...
Итак лўд тый тудын деч,
папе, изе шольо!
Мўгыра мемнан гудок,
вашкерак мияш шўда.
Вет варап
кодылдаш
авалан огеш лий.
Варашрак
кодмылан
куго штрафым ыштат!
Изе вич минутлан
шуко центым пыштат!
Баю-бай, баю-бай,
папе, изе шольо!
Тый ит шорт,
баю-бай,
вашкерак
папалтал,
папе, изе шольо!
Тыйым куш пыштышаш?
Машина воктелан.
Машинаже
лўшка,

огеш лий шып малаш..

Малаш,

малаш

күлеш!

Шольо чот кычкыра,

пич каен магыра.

Машина гыч

пурак

лач умшашке пура.

Баю-бай, баю-бай,

папе, изе шольо!

Авалан күлеш куаш,

мыланем хлопок почкаш,

папе, изе шольо...

Тыйын мўшкырет шужен —

жап уке пукшаш,

тыйын вакшышет нбрен —

ок лий алмашташ.

Баю-бай, баю-бай,

рўпшалтем мый шольым!

Ну, ит шорт...

О-о-о!

Ом керт мые тожо,

ом керт

воштылал.

Лу тылзаш улат тый, шольо,

кандаш ий эртыш мыланем,

пашашкыжат ынешт нал иле, —

йбра эше

кугу капем...

Только йбсб мыланем

латкок шагат

ышташ!

Йўдым омо пызыра,

йбсб малыде

шогаш.

Шинчана чылт петырна,

омо мемнажым сенга,

а тидланже сопкала

шыде

мастерица.

А шинча

70

огеш уж,

машина лўшка «гўж»,

кўжгб шўштб пўртын

пеш нушкеш воктечын...

Орлыкан акам Ми-Ню

тўкныш тиде шўштыш,

нерыше, ты колыш!

Баю-бай, баю-бай,

папе, изе шольо...

Кушкын от шу тыйже,

мые огым

тоже!

Баю-бай, баю-бай,

папе, изе шольо!

Мом ышташ, кузе илаш,

тый каласе, шольо?

...Тый ит лўд нимо деч,

папе, изе шольо!

Колынат,

мемнан деч

пешак чот

тораште

уло эл — Цзянси,

уло Совет тушто!

Мландым налын —

йорло енг,

а пояным —

поктат, кырат.

Ойлат, йочам

станок воктен

огыт орландаре,

йочам луктыг туныктен

тушто тўлыде.

Баю-бай, баю-бай,

тый алят от мале!

Каена ме Цзянсишке

авана

ден пырля.

Советыште —

Цзянсиште

кажне рвезе

темше!

Мүшкырет шужа — тылат
авана

пуа шупшаш,
вакшышет нөра — тылат
алмаштем мый
тудымат.

Тый тушак кугу лият,
чапле,
чай, ушан!
Тушто сай

лиеш илаш
мыланемат

тожо!
Баю-бай, баю-бай,
папе, изе шольо!

Тый ит шорт,
баю-бай,
вашкерак

папалтал,
папе, изе шольо!

Эми-Сяо.

Словарь.

Цент — Америкын Соединенный Штатлаштыже эн тыгыде окса.

Цзянсі — Китайын областьше, ты областьшыште революционный
движений чот шарлен ыле.

Вопрос-шамыч.

1. Молан Китайысе пашазе ўдрамаш изи азажым фабрыкышке
налеш?

2. Фабрыкыш кондымо аза могай условийыш верештын? Ты
нерген ойлымо верым лудса.

3. Индеш ияш ўдыр фабрыкыште могай условийыште пашам
ыштен, ты нерген возымым адак лудын лекса.

4. Китайский пролетариат нелэ да йорло илыш гыч кузе лектын
кертеш?

5. Изи йоча-шамыч Китайыште велэ Эми-Сяо возымо семын
илат мо? Капиталистический эллаште нелэ пашам ыштыше йоча-
шамыч нерген возымо могай произведений-шамычым шинчеда?

6. Эми-Сяо шке стихотворенийыштыже Китайысе пашазе-шамыч
интерес верч велэ шога мо?

Петька дачыште.

I.

Осип Абрамович, парикмахер, уп тӯредыкташ пурышо посетительын онгыштыжо лавран шовычым тӯрлатыш да тудым парняж дене воротник йымаке шӯкале, варажым пентгыдын, руалмыла кычкырале:

— Рвезе, вӯдым!

Посетитель, шкенжын чурийжым зеркалыште ончен шинчышыжла, ала кушеч ёрдыж гыч зеркал ончык кукшу, изи кид шуйнымым ужо; тиде кид шокшо вӯдан калай атым шындыш. Посетитель шинчажым кӯшкырак нёлталят, зеркалыште парикмахерын тӯшшым ужо, тудо ала могай вес семын да важыкын коеш.

Пондаш нўжыктышō ег парикмахерын писын да шыдын ала кōн вуйышко ўлыкō ончалмыжым ужеш, тўрвыжō йўк деч посна тарванылеш гынат, шыпрак ойлымыжым колеш. Тудым озаже, Осип Абрамович, олмеш весе—подмастерий-шамыч гыч иктажше—Проконий але Михайла нўжеш ыле гын, шып ойлымо йўкын ойлы-машке да ала могай, лўдыктымашке савырна улмаш:

— Вот, шого але!

Тиде — рвезын вўдым вашке кондыдымыжым да тудым наказтымаш вучымым ончыкта.

Тиде чўккыдын кычкырыме йочан лўмжō Петька, тудо заведенийыште чыла служащий кокла гыч эн изи улмаш. Петька луйыш улмаш. Вес рвезе, Николка, кум ийлан кугурак, тудо вашке подмастерийыш куснышаш. Кызытат, парикмахерскийыш проста-рак ег пура гын, подмастерий-шамыч оза уке годым паша ыш-таш ѳрканатат, ўп тўредаш Николкам колтат, да дворникын пу-нан шоягоремжым ужаш тōчен, йол парня вуеш шогалмыжым ончен воштылыт. Южгунам ўп тўредыктыше ег ўп локтылалт-мылан шыдешкен кычкыраш тўнгалеш гын, тунам подмастерий-шамычат Николкам вурсат, но серьезно огыл, а шыдешкыше простадын кумылжым лыпландараш велэ кычкырат.

Пондаш нўжыктышō, ўп тўредыктыше уке годым, Петька ден Николка кутырен шинчат. Коктын кодмышт годым Николка кеч кунамат поро лиеш да полькыла, бобрикла але пробор дене ўп тўредмаш мо тугай улмым «рвезылан» умылтара.

Петька кажне кечын ик семын илен толын, тудын тентгече ден тачыже кок изак-шоляк семын икгай лийыныт. Телымат, кенечымат тудо эре ик зеркал-шамычымак ужын, иктыже шелше, а весыже важык да воштылчыкан. Эрднат, кечывалымат, кече мучкат Петькан ўмбалне саде ик пентгыде йўкак кечен: «Рвезе, вўдым!», тудыжо эреак вўдым нумалын да нумалын. Пайрем лий-ын огыл. Рушарнян магазин ден кевыт-шамычын окнашт уремым волгалтарымым чарнымекат, парикмахерский мостовойым йўдымат шуко марте волгалтарен; эртен кайыше ег пусагыште шке пў-кеныштыже пўгырнен, ала шонен шинчыше, ала ноен нералты-ше изи канга фигурым ужын. Петька шуко мален, но ала молан тудын шуко годым омыжо шуын; тудлан чылажат чынла огыл, а кужу да нелэ омо гай чўчын. Тудо чўккыдынак тебе вўдым велен колта, тебе «Рвезе, вўдым!» манын кычкыралмым колын ок шукто, а шкеже эре ярнен, тўредме вуйыштыжо шакше лўмō лектедаш тўнгалын. Тудын шинчаже воктене да нер йымалныже пўсō име дене корымо гай вичкыж кореш-шамыч лийыныт, нуно тудым шонтемше карликла койкытеныт.

Тудлан йокрок але весела — Петька тидым шинчен огыл, но тудын вес верышке кайымыже шуын, тиде верже кушто да могай, тудыжым каласен кертын огыл. Аважын, кухарка Надеждан, тудын дек толмо годым, кондымо тамле кочкишым Петька эркын, ёрканымыла кочкин. Тудо аважлан вуйым шийын огыл, тышечын налаш велэ йодын.

Седыге Петька шуко илен ма, шагал ма — тудо шинчен огыл. Но вот икана обед жапыште аваже толын, Осип Абрамович дене мутланен да тудым, Петькам, дачышке, Царицыныш, аважын господа-шамычше илыме верыш колтат, манын каласен. Ондакшым Петька умлен огыл, вара шып воштылмо дене тудын чурийже тыгыде пурем дене леведалтын да аважым вашкыкташ тўгалын. Мо тугай дача — Петька шинчен огыл, но тудо тиде верым лач каяш шонымо вержылан шотлен. Шкенжым гына шонымыж дене тудо Николка йолташыжым мондыш; Николкаже, кидшым кўсеныш чыкен, туштак ончен шоген.

Николкан шинчаштыже кугу ойго койын: тудын аваже йоршеш уке улмаш, садлан тудо тиде жапыште кўжгў Надеждам аважлан шотлаш лиеш ыле гын, тудланат тореш ок лий ыле. Адакше тудат дачыште нигунамат лийын огылыс.

II.

Вокзальште йўк-йўан шога, толшо поезд-шамыч лўшкат, паровоз-шамыч теве Осип Абрамовичын гай кўжгў да шыде йўк дене, теве тудын черле ватыжын чаргыжше да вичкыж йўкшō дене шўшкат, вашкыше пассажир-шамыч эре толыт да толыт, нунын толмыштлан мучашат уке гай коеш, — чыла тидым Петька йыр ончылтшо шинчаж дене первый гана ужеш; тидым ужын, тудын шўмжō вургыжеш. Дачный поездлан каяш пел час жап кодын гынат, тудо авам дене пырля вараш кодына манын лўдын. Вагоныш пурен шичмек, поезд тарваныш. Петька шинчажым нигуш корандыде окнашке ончаш тўнгале, тудын тўредме вўйжо гына кўртнō воштыр гай вичкыж шўйыштō савырнылеш.

Петька олаште шочын да олашак кушкын, тудо шке илышыштыже первый гана пасуш лектын. Тыште тудлан чылажат уын да онгайын коеш: мўндыркō ужаш лиеш, мўндырнысō чодра ужар шудыла велэ коеш, каважат пешак яндар да кумда, пōрт вуй гыч ончымыла велэ чўчеш. Тидым Петька шке велже гыч ужеш, а аваже дек савырнымек, вес вельсе окнаштат тиде кава. жак кандын коеш да каваште куандарыше ош пыл-шамыч каят.

Петька я шке окна воктенже пōртещ, я палыдыме пассажир-

шамычын вачешышт да пулвуешышт плокан мушмо кидше дене эгертылын, вагонын вес могырышкыжо куржын мия. Газетым лудшо да ала утыжден ноймылан, ала йокроклан эре уэштын шинчыше ала могай господин, йоча ўмбақ сырен ик-кок гана шӧрын ончале. Надежда винаматла койын каласаш вашкыш:

— Кўртнӧ корно дене первый гана кая,—чылажымат уж-неже...

— Угу...—господин каласыш да газетым лудаш тўнгале.

Петька ынде кум ий парикмахер дене ила, тудо эргыжым йол ўмбақ шогалташ сӧрен, тиде пеш сай лиш, мый ўнярдыме шкет ўдрамаш улам, шонгеммашеш але черланyme случайлан моло полыш уке,—манын Надежда тудлан пеш. ойлен пунеже ыле. Но господинын чурийже пеш шыде улмылан тудо тидым шке вуйжо дене гына шоналтыш.

Корнын пурла велныже эреак ночко шогымо дене шемалге ужар тўсан, мӧдвуян лап вер коеш, тудын тўрыштыжӧ модыш гай изи сур пӧрт-шамыч шинчат, а кўкшў ужар курык ўмбалне тыгаяк модыш гай изи ош черке коеш, ўлныжӧ ший гай лента йылгыжеш.

Кенета виягше, йонгалтше йўк дене поезд кўвар ўмбақ толын шуо да зеркал гай яклака эгер ўмбалне южышто сакалтме гай лие. Петька лўдмыж дене да вучыдымыж дене окна деч пелке тӧрштыш да тунамак мӧнгеш савырныш; тудо корнышто нимомат ужде ынеж код. Ынде шаггысекак Петькан шинчаже омо вашакан гай ок кой да чурийыштыжат куптыргышыжо пытыш. Пуйто тиде чурийым ала кӧ утюг дене йыгалтен куптырго-шамычым шымартен да тудым ошым да йылгыжшым ыштен.

III.

Дачыште Петькан первый кок кече илыме жапыштыже тудын ўмбақ кўшычат, ўлычат йоген шогышо у впечатлений-шамычын поянлыкышт да вийышт тудын изи да ўнгышӧ чонжым туржын кышкеныт.

Тудо чодра деч лўдын, чодраже Петькан вуй мучаштыже гўжлен да пычкемыш, ала мом шонен шогышо гай, шкенжын мучашдымын шуйнен кийымыж дене шучкын койын; волгыдо, ужарге, весела чара верла шкеныштын чевер пеледышышт дене мурышо гай койыт. Петька тыгай верлам йӧратен, нуным шке шўжар-шамычше гай шыматымыже шуын, а шемалге канде кава шкеж дек ўжеш, ава гай воштылеш.

Петькан кумылжо тарванен, тудо чурик лиш, ошемеш, ала

молан шыргыжеш, шонго ең семын эркин чодра тўрыштõ, чодра кушкын шогымо пўя серыште коштеда. Тыште тудо, нойымõнгыжõ, вўдыжгõ чўчкыдõ шудеш шуйнен возеш да тушагын йомеш, тудын улыжат араван нерже гына ужар шудо ўмбалне коеш. Первый кечылаште тудо аваж дек чўчкыдын толеш, тудын воктенже шўрангыштеш ыле, дачыште сай мо, манын баринын йодмыж годым,— вожылын воштылалын пелешта:

— Сай...

Адак кок кече эртыш. Петька природа дене йõршынак келшен шуо. Эркин-эркин Петькалан дачыште илымыже мõнгыштõ илымыже гаяк чўчеш, тўняште Осип Абрамович да парикмахерский улмым чылт мондыш.

— Ончал-ян, кузе кўжгемын! Чылт купеч!— кухнышто шокшеш той самовар гай йошкаргыше кўжгў Надежда йывыртен ойла. Тудо,— шуко пукшы мемлан тудо тыгай лийын,— манын шонен. Но Петька пеш шагал кочкын, кочмыжо шудымылан огыл, а тудлан тидын дене шинчылташ жап лийын огыл: пурын шинчыде, вигак нелаш лиеш гын, сай ыле, а то пураш, а тидын коклаштак йолым рўзкалаш кўлеш. Надежда пеш эркин кочкеш, луым нултылеш, ончыл шовыч дене ўштыштеш да пустяк нерген мутлана. А тудын пашаже шўй таңыт: вич гана йўштылаш кўлеш, пўкшермыште кол энгырлан воштырым пўчкын налаш, шукшым погаш,— тидлан чылажланат жап кўлеш. Ынде Петька чара йолын куржталыштеш, тыге коштмаш кўжгў пундашан кем дене коштмо деч тўжем пачаш сайрак: коштра мланде йол пундашым я ласкан когарта, я йўкшыкта. Шкенжын тоштемше гимназический курткыжо дене тудо парикмахерский цехыште лач мастер гай койын, тыште тудым кудадын да йõршеш рвеземын. Кызыт тиде курткым кастене господа-шамычын пуш дене коштымыштым ончаш пўя ўмбаке коштымыж годым гына чия: господашамыч сай вургемын чият, весела улыт, нуно лўнгалт шинчыше пушеш шинчыт, пушыжо эркин зеркал гай вўдым пўчкын кая, а пушенте-шамычын вўдыш вочшо ўмылышт лўнгалтыт, пуйто нуным изи мардеж тарвата.

IV.

Арня пытартышеш барин ола гыч «куфарка Надеждалан» возымо письмам кондыш; тиде письмам Петькан аважлан лудын пумек, тудыжо шортын колтыш да шўчан ончыл шовычшо дене шўргыж кумдыкеш шўчым шўрен пытарыш. Шортын-шортын ойлыма гычше Петька нерген ойлымым умлаш лиеш ыле. Тиде паша кас лишан лийын. Тунам Петька шенгел кудвечыште ске-

тын модеш улмаш. Барин пѳрт гыч лекте да, тудын вачышкыже кидшым пыштен, каласыш:

— Мо, шоляш, каяш кўлеш!

Петька вожылын шыргыжале да нимом ыш пелеште.

«Вот чудақ»,— шоналтыш барин.

— Каяш кўлеш, шоляш!

Петька шыргыжеш.

Надежда толын шогале, шинча вўд йѳре ўшандарен каласыш:

— Каяш кўлеш, эргым!

— Кушко?— Петька брын йодо.

Тудо ынде ола нерген монден, а эреак каяш шонен коштво вес вержым муын.

— Оза дек, Осип Абрамович дек.

Паша чевер кече гай раш гынат, Петька умлен ок керт. Но тудын умша кѳргыжѳ кошкыш, йодмыж годым йылмыже нелын тарваныш:

— А кузе вара эрла колым энгыраш? Тевыс кол энгыремже...

— Мом ыштет вара!.. Шўда. Прокопий черланен манеш, больнициыш наптаеныт. Ег уке манеш. Тый ит шорт, ончо тебе, адак колта,— тудо, Осип Абрамович, поро ег.

Но Петька шорташат ок шоно да алят ок умыло. Варажым эркин-эркин Петькан шонымашыже рашемаш тўнгале, тудо олесе, туешкыше да канга икшыве-шамыч семын шорташ гына огыл, эн тале йўкан мужик дечат виянрак кычкырен магыраш да мланде ўмбалне пѳрдалаш тўнгале.

Тудын кукшу кидше мушкындыш чумырген, аважын кидшым, мландым да мо верештеш, тудым кыра, пўсѳ шаргўй да ошма дене корштарымым шижеш гынат, пуйто тиде корштарымым адакат вияндаш велэ тырша.

Изиш жап эртымек, Петька тыпланыш. Зеркал ончылно шогышо, ўпышкыжѳ ош розам кередыше барынялан барин оила:

— Тебе ужат, чарныш,— йочан ойгыжо шуко жап ок шуйно.

— Туге гынат, тиде ойган йочам мый пеш чаманем.

— Чын, нуно пеш йѳсѳ условийыште илат, но тулечат начаррак ылыше ег-шамычат улыт. Тый ямде улат?

Нуно Дипманын садышкыже кайышт, таче кастане тушто куштымаш лиеш: военный музыка шокташат тўнгалын.

V.

Эрлашыжым, шым часыште эр поезд дене, Петька Москвашке кайыш. Тудын шинча ончылножо адак йўдымсѳ лупсеш чалемше ужар пасу-шамыч эрген кодыт, нуно токасе могырыш огыл,

а вес могогырышкыла каят. Тудын кукшу капшым тоштемше гимназический куртка петырен, тудын йымач ош ситец тувырын воротникше коеш. Петька тарванылде, окнаш ончалде унгышын койын шып шинча, изи кидшым пулвуешыже шыман пыштен. Шинчаже нерышыла, нимом ончалме шудымыла коеш, шинча воктенже да нер йымалныже вичкыж куптыргыш-шамыч улыт. Теве окна воктене платформын менте ден стропила-шамычше койыч да поезд чарнен шогале.

Вашкыше пассажир-шамыч коклаште шўкедылын, нуно лўшкышў уремышке лектыч да кугу, сут ола шкенжын изи жертвыжым нимом шоналтыде нелын колтыш.

— Тый кол энгырым шылте!— парикмахерский омса лондемыш миен шумеке, Петька аважлан каласыш.

— Шылтем, эргым, шылтем! Можыч, эше миет.

VI.

Лавран да пушан парикмахерскийыште адакат уэш: «Рвезе, вўдым!» манын руал каласыме йўк йонгалтеш, да посетитель зеркал ончыко лавран изи кид шуйнымым ужеш, лўдыктымў «Вот, шого але!» манме шып ойлымым колеш. Тиде — нерыше йочан вўдым велымыжым але приказанийым путайымыжым ончыкта. А йўд еда Николка ден Петька йыгыре малыме верыште шып ойлымо йўк йонгалтеш да чытырна, дача нерген да мо ок лий, мом нигўат ужын огыл, нигунам колын огыл — тиде нерген ойла.

Уремыште обоз эрта, тудо шкенжын лўшкымў йўкшў дене йочашамычын йўкыштым петыра.

Л. Н. Андреев.

Словарь.

Кáрлик — пеш изи капан ег.

Вопрос-шамыч.

1. Петькан парикмахер дене илымыжым сўретлыше посна ужаш-шамычым погыза. Петькан тўжвал тўсшў могай?

2. Петькан ялыште илымыжым возыза. Петькан тўжвал тўсшым да койышыжым ялысе илыш кузе вашталтен?

3. Молан Петька ден Николка изишт годымак пашам ышташ тўнгалыныт?

4. Барин ден барыня Петькам чын кумыл дене чаманеныт мо? Могай мут да койыш гыч те шкендан выводдам ыштеда?

5. Ончыкыжо Петькан илышыже могай лийшаш? Андреев тиде ойлымаште Петькан нелэ илышыж гыч лекшаш корным ончыкта мо?

6. Петька ден Ванькамытын илышыштым мо йӧршеш вашталтыш?

Упражнений-шамыч.

1. «Петька дачыште» ойлымашын планжым шарнен возыза. Возымек, пландам книга почеш терген лекса.

2. План почеш ойлымашым ойлен пуза.

3. Тендан кокла гыч кӧ кушко миен, мом ужын, возыза.

Те ялыште, колхозышто, иледа гын, олашке миен улыда мо? Тушто мом ужын улыда? Тендам олаште мо ӧрыктарен? Те тушто мом ыштен улыда? Иктаж могай приключенийыш верештында мо?

Те олаште иледа гын, ял шотышто тендан впечатленийда могай? Ялыш миенда гын, онгай коштмаш да случай лийын мо?

Ойлымашым возыза да кӧ кузе шона, тугай лӱмым пуза.

4. Точка-шамыч олмеш кодшо мут-шамычым шындыза. Нине мут-шамычым шындымыда годым шекланыза, нуно Петькан парикмахерскийыште илымыжым верно сӱретлышт. (Тиде верым ойлымаште муза.)

Эрденат, кечывалымат, кече мучкат Петька ӱмбалне саде ик... йӱкак кечен: «Рвезе, вӱдым!», тудыжо эреак вӱдым нумалын да нумалын. Пайрем лийын огыл. Рушарнян магазин ден кевыт-шамычын окнашт уремым волгалтарымым чарнымекат, парикмахерский мостовойым йӱдымат шуко марте волгалтарен; эртен кайыше ег пусагыште шке пӱкеныштыже пӱгырнен, ала шонен шинчыше, ала ноен... изи фигурым ужын. Петька шуко мален, но ала молан тудын шуко годым омыжо шуын, тудлан чылажат чынла огыл, а... да... омо гай чӱчын.

ВИКТОР ГЮГО.

(1802—1885).

Виктор Гюго — французский писатель. Тудо шке произведений-шамычыштыже йорло, кучызö, бродяга-шамыч нерген кугу кумыл дене возен. «Гаврош» — «Отверженные» роман гыч налме отрывок. Ты отрывокышто Гюго Парижысе беспризорный йочан илыш историйжым ончыктен. Тыште ты историйын мучашыже — Гаврошын баррикадыште лиймыже гына ончыкталтын. Тыште французский революций, уремысе кредалмаш нерген ойлалтеш. Гаврош тиде кредалмаште лийын, тышакын тудо вуйжым пышта.

Гаврош.

I.

Парижын бульварлаштыже да ола тұрысö уремлаштыже луатик-луаткок ияш рвезе эре перныл коштеда. Йолташышт-шамыч тудым Гаврош маньныт. Тиде рвезе нимом шоныдымо гай, изи йочала воштылеш. Туге гынат, тудлан илыш пустан, ойгым, йöсым кондышыла койын. Вургемжым ончен воштылат: пörъен йолашым да ўдрамаш кофтым чиен. Йолашым тудлан ачаже пуэн огыл, кофтымат аваже пуэн огыл. Вес ег-шамыч тудым чаманен, шке шўкшў вургемыштым чиктеныт. Тудын ачажат, аважат уло, но нуно тудын верч огыт тырше.

Тиде йоча нимо деч коч уремыште сайын илен.

Аваже-ачаже тудым илышышке йол дене чумалын луктын колтеныт.

Тудо нунын деч лектын куржын.

Тиде йоча лўшкаш йöратыше, канга, чулым, еным воштылтышо да лўддымö, черлын койшо да куанышыла койшо чуриян улмаш. Тудо уремла еда перныл коштеш, мурым мура, модеш, тұрлö шўкшакыште пургедеш. Урем йоча улат манмышт годым тудо воштылеш, а кийылт коштшо маныт гын, сыра. Тудлан илашыже вержат, киндыжат, тулжат уке улмаш, нигöат тудым ок йöрате; но тудо эрыкыште коштеш, сандене весела.

Шкетак да тудым чылан монденыт гынат, кок але кум тылзылан ик гана тудын вуйышкыжо: «Авам ужаш каяш жап шуын», манын шонымаш толын пура. Тудо кугу бульвар-шамычым коден, энгер сер мучко волен, кўварым вонча, предместийыш миен шуэш да изи шўкшў пўртыш толын пура, тыште тудын ешыже ила. Тудо толмыжо годым нужна илышым ужын. Эн йўсыжў тыште: иктат тудым куанен, шыргыжын ваш ок лий, изи, шўкшў, йўштў пўрт гаяк чыланат йўштў улыт.

Мўнгышкыжў миен пурымыж годым, тудын деч йодыт:

— Тый кушеч толын лектыч?

Тудо пелешта:

— Урем гыч.

Лектын кайымыж годым тудын деч йодыт:

— Куш кает?

Тудо каласа:

— Уремыш.

Нўрўпеш кушшо тўсдымў, кече волгыдым уждымо шудо семянак, тиде рвезат шокшо да йўратымаш деч посна илен.

II.

Тиде жапыште вара Парижыште мо лийын шоген?

Францийыште атмосфера лўдыктышан лийын. Калык кўчызў гай нужнан ила, пашазе-шамыч кинде деч посна шинчат. Парижыште — ваш-ваш крeдалмаш, Лионышто — пролетариатын восстанийже.

Нужна илымашым пытараш, виян вийдымым [эксплоатироватлымашым чараш, пашадарым пашам ончен тўлаш, йоча-шамычым обязательно да окса тўлыктыде туныкташ, кидымат паша деч посна кодыде ушакылым виягдаш,— теве кузе социализм ойла.

Кабачоклаште шинча ора тыгай вопрос нерген кутырат: «крeдалаш але вучаш?» Первый сигнал почешак уремыш лекташ манын пашазе-шамыч деч клятвым налыт. Нўрўплаште прокламацийым лудыт. Тушто «правительством вурсат», манын полицейский донос-шамыч увертарат.

Ик пашазе ойла: «Ме кум шўдў ег улына; кажне деч лу су гыч погаш гын, тиде шўдў витле франкым пуа. Тиде оксам пулям да порохым налаш кучылташ кўлеш».

Весе ойла: «Кок арня гыч ме коло вич тўжем лийына, тунам ме правительствын вийже дене ўчашен кертына».

Кумшо ойла: «Мый йўдымат ом мале, йўд еда патрон-шамычым ямдылем».

Уремыште прокламаций-шамычым пижыктылыт.

Кугу Париж пушкыла коеш: пушка шўшмō гын, лўен колташ ик тул йып гынат сита.

1832 ийын июньышто Ламарк генералым тоят. Кугу тойымо процессий Париж мучко эрта. Кок батальон салтак, шем креп шупшман тўмыр-шамычым нумалын, пычалым мучашыж дене ўлыкыла ыштен ошкылыт, ўрдыж воктекышт саблыым сакен, лу тўжем национальный гвардеец, национальный гвардийын артиллерийский батарей-шамычше Ламарк генералын колоткажым конвоироватлат. Нунын почеш мучашдыме шуко пудыраныше калык тўшка ошкеда. Грозный тўшка дене пашазе-шамыч ошкылыт: грузчик, каменщик, плотник, стекольщик, наборщик-шамыч.

Буржуй-шамыч нуным балконла гыч, пўрт окна гыч лўдын ончат.

Правительство эскерен шога да войскажат тудын ямде: коло ныл тўжем салтак олаште да кумло тўжем салтак олан предметийлаште.

Бастилий площадьыштыже процессийыш адак у калык тўшка ушныш.

Кенета калык кокла гыч ала кō кычкырале:

— Драгун-шамыч толыт!

Драгун-шамыч эркин, мутланыде толын лишемыт. Пистолетышт кобурышто, саблыштат ножнышто, чурийышт шыдын, ала мом вучышыла койыт.

Калык ден драгун-шамыч ваш лиймеке, кугу тўтан тўнгале: кўйым кышкат, ваш-ваш лўйкалат. Драгун-шамыч саблышт дене руаш тўнгальыч, калык тўшка йыр-ваш шаланыш, Парижын чыла мучашыштыжат войнаш ўжын кычкырымаш шергылтеш:

— Оружийым налаш!

Студент да пашазе-шамыч баррикадым ышташ тўнгальыч. Нуно фонарь-шамычым пудыртылыт, нўрўплаште кычалыт, печкем пўртыктыл луктыт, уремеш шарыме булыжник кўйым, пўкеным, онгам луктын оралат — баррикадым ыштат.

Чыла тиде олан чыла ужашлаштыжат ик жапыштак лийын шога да шучко йўк дене шергылтеш. Иканаште кўдырчō кўдыртымаште пуйто шўдō волгенче волгалт кайыш.

Часат ыш эрте, мучашдыме баррикада-шамыч мланде гыч лектын шогалме гай кушкыч. Кастенжылан Парижын кумшо ужашыже восстатлыше-шамычын кидыштышт лийын. Буржуазий вуйым йомдарыме гай лўдын. Чыла вере омсам, окнам да окна комдышым петыркат.

III.

Гаврош куанен, чолган койын, мөнгеш-оньыш куржталыштеш, күшкө күза, вола, шурга, пүтынъ баррикадыште коштеда. Гаврош чылт пөртшө мардеж гай. Тудо чыла вереат шуэш. Тудын йонгалтше йүкшө ик минутыланат ок шыплане. Тудо паша ыштыде коштшо-шамычым воштылеш, йолагай-шамычлан пашам ыштыкта, нойышо-шамычын кумылыштым нөлта, южыштым вош-

тылта, южыштым сырыктылеш, кумшыштын шерыштым тема, чылам кожгатылеш. Икте деч весе дек куржталыштеш, чыла вере шуэш:

— Смелынак! Оралыза булыжникым! Адак! Печкем утларак! Баррикадыда изи. Нимоланат ок йөрө. Мо верештеш, чыла тыш кондыза! Пөртым шалатыза! Ончалза-ян — уна яндан омса!

Тудо чыла деке пижеш:

— Мыланем пычалым пуза! Мыланем пычал күлеш! Молан мыланем пычалым огыт пу?

Йүд лие, иктат толгыч ок кой. Ала могай йүк-йүан гына шокта да коклан лүйкалыме йүк шергылтеш; тудо йүк шуэн да мундырчыла шокта. Тыге кужун шуйнымаш правительствын вий чумырымыжым ончыкта. Витле революционер кудло түжем еган войскам вучат.

Революционер Анжольра чытен кертдыме лие. Кугу событий ончылан лўддымō ег-шамыч дене тыге лиеш. Тудо Гаврош почеш кайыш. Изи рвезе кабакын ўлыл пōлемыштыже патрон-шамычым ямдылкала, тудлан прилавкыште чўктымō тул-шамыч вудакан волгалтарат. Урем гычын тиде волгыдо ок кой. Кўшыл этажлаште тулым йōршеш огыт чўктō.

— Колышт,— манеш Анжольра,— тый изи улат, тыйым огыт уж. Баррикада шенгек лектын, чоян пōртла воктен каен, уремлаште коштын тол... Пōртылмекет мо лиймым мыланем ойлет.

— Рвезе-шамыч кўлеш лийын кертыт,— тўсыжым кугешныше гай ыштен, Гаврош пелештыш.— Мо вара, мый каем.

Рвезе военный ег семын честым пуышат, куанен куржын колтыш.

IV.

Башныште лу часым перыш. Анжольра ден тудын йолташыже Комбефер, кидеш пычалым кучен, кугу баррикада ден пōрт пырдыж коклаште шинчат. Нуно огыт мутлане, эн мўндырч да эн эркин шоктышо йол йўкым колаш тōчен шинчат. Кенета шўлыкан тымыкыште йонгалтше весела рвезе йўк шергылт кайыш. Тудо мурым мура, мурыжым агытан гае кычкырал кошарта.

— Тиде Гаврош,— манеш Анжольра.

— Тудо мыланна сигналым пуа,— Комбефер пелешта.

Писын ошкылмо йол йўк егдыме уремысе тымыкым пытарыш. Омнибус мучко Гаврош обезьянла кыртмен кўзыш. Тудо баррикада кōргышкō тōрштен волыш. Пыкше гына шўлышым налын, рвезе каласыш:

— Мыйын пычalem! Нуно толыт!

Баррикада мучко электрический ток каен колтымо гай лие. Чыла кид пычал деке шуялте.

— Мыйын карабином налмет шуэш?— Анжольра йодеш.

— Уке, мый кугу пычалым налнем,— Гаврош пелешта.

Кок часовой баррикадыш Гаврош дене ик жапыште манме гаяк савырнен толыч. Постышто ик часовой гына кодо. Тудо кўвар ден пазар велне шога. Тушечла але войска-шамыч огыт тол дыр.

Баррикада аралыше-шамыч боевой постым налын шогалыч.

Адак икмыняр минута эртыш, вара чот, нелын, танг тошкалын, тўшкан ошкылмо йол йўк раш шокташ тўнгале. Тудо нигушак шогалде, спокойно да шучкын шоктен лишемеш. Кенета йол йўк йомо. Урем мучаште чылт шуко ег шўлымō гай шоктыш. Но нигат ок кой; пеш умбалне, нугыдо пычкемышыште, йылгыжше

сеть гай мучашдыме металлический шуртыла коймым гына пыкше ужаш лиеш. Тиде факелын мундырчын раш огыл волгалтарымыж дене штык да пычал рудо-шамыч койыт.

Кенета тиде пычкемыш гыч шучко йук шергылт кайыш:

— Кӧ толеш?

Тиде жапыштак пычал чолдыртатыме йук шоктыш.

Анжольра виян гына кугешнен пелештыш:

— Французский революций!..

— Огонь! — команда шоктыш.

Тул волгалт кайыш, порт-шамычым волгалтарыш. Пуйто ол-тымo конган аҗге ик минутылан почылтат, вара адакат петырныш.

Баррикада умбалне шучко залп шергылт кайыш. Йошкар знамя йорльӧ. Залп пеш виян ыле, садлан знамя вургымат курлын шуыш. Порт карнизла гыч торштен вочшо пуля-шамыч баррикадыш пернен, икмынар еным сусыртышт.

— Йолташ-шамыч, — кычкырале Анжольра, — порохым пере-гыза! Уремыште кояш тунгалмешкышт ида луйкале. Эн ончычак знамям нолтен шогалтена.

Тудо йолжо дек йорлшӧ знамям поген нале.

V.

Вучаш шуко ыш верешт.

Первый пушка койо.

Баррикада гычын дружный залп шергылт кайыш. Нугыдо шикшеш пушкат, ен-шамычат койдымо лийыч, икмынар секунда гыч пыл гай шикш шаланыш, пушка ден ен-шамыч угыч кояш тунгалыч. Пушкым баррикада деке эркын, спокойно, нимогай вашкымаш деч посна лишемдат. Нигат ыш сусырго. Варажым командоватлыше офицер пушкым вкташ тунгале.

Минута жап эрталтымек, пушкым урем покшелан кельштарен шогалтышт. Пушкын виш аҗге баррикада декыла вктаралтын.

— Пычалдам шукын ямдылыза! — Анжольра командым пуыш.

Ядрон толын пернымыжым баррикада чытен кертеш гын? Ядро баррикадым шутен лектын кая гын? Вопрос тыште ыле. Революционер-шамычын пычалым угыч шуммышт годым, артиллерист-шамыч пушкым шумкыт.

Пушка луйыш, ядро чонештен кайыш.

— Тыште! — весела йук шоктыш.

Ядро пудыргылшо ораш капланыш. Тудо омнибусын орважым пудыртыш да тошто орвам шалатыш. Баррикадым аралыше-шамыч утен каен воштылыт.

— Адак лўйза! — артиллерист-шамычлан баррикада гыч ала кō кычкырале.

Тиде жапыште Анжольра шке бойницыже воктен чот колыштеш, неприятельым эскера.

— Вуйдам пырдыж дек чакрак пўгыртыза! — Анжольра кычкырале. — Баррикада воктен сукен шичса!

Но залп йўк Анжольран приказшым шуктымo деч ончыч шергылте.

Кок ег колыш, кумыт сусыргыш.

Баррикада тыге лўйкалмашым кужун чытен ыш керт. Картечь баррикадеш вишым ыштыш.

Кожганен ойлымо йўк шоктыш.

Осажденный-шамыч эше вес гана лўймым вучаш тўнгальыч.

Тудо шуко ыш вучыкто.

Баррикадым лўйкалыше кок пушка гыч иктыже картечь дене лўя, весыже — ядром кышка.

Ядро-шамыч баррикадын кўшыл тўрышкыжō пернат, кўйым шалатылыт, кўй пудыргыжо баррикадыште кредалше ўмбакартечь гай миен велыт.

— Тиде пушка-шамычым сорлыклаш кўлеш! — манеш да Анжольра вара кычкырал колта:

— Артиллерист-шамыч ўмбакартечь огонь!

Чыланат шагтысек ямде улыт. Шуко марте шып шогышо баррикада пеш виан да куанен лўйкалаш тўнгале: куд але шым п почела шергылтеш; урем тўнчыктарыше шикш дене теме. Икмынар минута гыч тул йōршан тўтыра вошт, пушка орва ймалне колен кийыше артиллерист-шамыч койыч. Нунын кум ужаш гыч кокытшо лўен пуштмо улыт. Илыше кодшышт орудийым шўшкыт. Туге гынат, ынде шуэнрак лўйкалаш тўнгальыч.

— Кузе келшыш! — Анжольралан ик революционер манеш. — Полный успех!

Анжольра вуйжым рўзалтышат, пелештыш:

— Адак ик чырык час тыгай успех лиеш гын, баррикадыште тетла лу патронат ок код.

Тиде ойлымым Гаврош кольо.

VI.

Баррикадыште шижыч: ала кō ўлыкō волышат, уремыште лўйкалыме ймалне шога. Гаврош кабачошты бутылка корзинкым налят, баррикада гоч лектын, пуштмо национальный гвардеец-шамычын патронташыштым корзинкашкыже вашкыде ястаркалаш тўнгале.

— Тый мом ыштылат?— баррикада гыч йодыч.

Гаврош вуйжым нөлтале:

— Мый корзинкам темем.

— Картечь толын велмым от уж мо?

Гаврош пелешта:

— Йур йуреш. Нимат огыл!

— Пөртыл!

— Сейчас,— манын, Гаврош урем мучко куржын колтыш.

Уремыште куй ўмбалне иктаж коло наре колышо-шамыч кийылтыт. Коло наре патронташ — баррикадылан порох запас.

Уремыште шикш темын, тұтырала велэ коеш. Садлан кече волгыдо гынат, уремыште пычкемыш. Кок велыштат кредалше-шамыч икте-весеыштым пыкше ужыт.

Тиде пычкемыш Гаврошлан келшыш.

Уремым шикш леведме дене, адак изи капан улмыж дене Гаврош салтак-шамыч шинчаш перныдеак ятыр мўндыркө каен кертын. Тўналтыш куд-шым патронташым тудо кугу шучкылыкыш логалдеак ястарыш.

Тудо кумык возын нушкеш, ныл йолын кудалеш, корзинкажым пўешыже пурлын сакен, туртеш, нушкеш, кадыргылеш, ик колышо деч вес колышо деке мия, патронташ-шамычым ястаркала.

Баррикада деч ала мўндыркак торлен огыл, туге гынат, тудым мўнгеш ўжаш огыт тошт, тудым тушман-шамыч ужын кертыт манын, лўдыт.

Гаврош умбаке да умбаке нушкеш, лўймō шикш тўтыра шагал улмо верышкат миен шуо.

Кўй дене ыштыме пырдыж воктен лўйкалаш вочшо-шамыч да адак урем лукыш чумыргышо салтак-шамыч икте-весыштлан шикш лонгаште ала мо почанмым ончыктылыт.

Гаврош колышо сержантын патронташыж гыч патрон-шамычым луктеда ыле, лач тиде минутыштак колышо капыш пуля толын логале.

— Эй, чорт возьми! — Гаврош кычкырале. — Мыйын колышо-шамычем пуштедат.

Кокымшо пуля воктекеже мостовойыш толын логале, кумшо — корзинкажым кумыктыш.

Гаврош шенгекеже савырнен ончале, турем лук гыч лўйкалымым ужо.

Тудо кынелын, винен шогале. Мардеж тудын ўпшым шалата. Тудын ўмбак пычалым виктыше национальный гвардеец-шамычым тура ончен, Гаврош мураш тўгале.

Вара корзинкажым кидыш нале, велше патрон-шамычым чыла мўнгеш опышат, лўйкалыше-шамыч дек лишке миен, вес патронташым ястараш пиже. Нылымше пуля воктечеше шўшкен эртен кайыш, тудлан ыш логал. Гаврош мура.

Визымше пуля толмылан тудо адак ик куплетым муралтыш.

Ончаш шучко. Йоча ўмбак лўйкалат, а тудо лўйкалыше-шамычым сырыктылеш велэ. Пале, тудо тыге кумылжо дене ыштылеш. Кажне лўймылан тудо ик куплет мурым мура. Чарныде тудын ўмбак лўйкалат, а логалтенже вигузат огыт керт. Национальный гвардеец-шамыч тудын ўмбак лўйкалшыштла воштылыт. Тудо лап возещ, тўрштен кынелеш, капка йымак шылеш, коидымо лиеш, уэш лектеш, куржын утла, мўнгеш куржын толеш, мушкындыж дене лўдыкта, патронташ-шамычым ястаркала да корзинкажым тема. Тудын мом ыштылмыжым баррикада гыч ўрын ончат. Баррикадыште тудын верч чытырат, а тудо мура. Пуля-шамыч тудым поктаат, но тудо пуля дечат чулымрак. Тудо пуйто колымаш дене шылмыла модеш; тудо шучкылыкыж лишемме еда тудым чактара.

Туге гынат, варажым осал пуля рвезым поктен шуо. Гаврош тайналтыш да йўрльō. Баррикада гыч ўрын, лўдын кычкыралме йўк шоктыш. Гаврош вуйжым нўлтале. Шўргыж воктен вўр

йоген вола. Тудо кидшым шуялтыш, лўймō велышкыла ончен адакат мураш тўнгале.

Мурыжым пытарен ыш шукто. Вес пуля толын, тудын мурыжым чарыш.

Тиде гана тудо шарыме кўй ўмбақ кумык йōрлын кайыш да тылеч вара ыш тарване.

Изи геройым пуштыныт.

Виктор Гюго.

Словарь.

Атмосфēра — тыште йырысе обстановкым ончыкта.

Прокламáций — политический выступленийыш ўжшō листовка, тудым подполийыште пашам ыштыше партийный организаций луктеш.

Су — французский тыгыде окса.

Креп — лўмын ыштыме вичкыж порсын але бумажный ткань.

Конвойроватлаш — стража дене але охрана дене нангаяш.

Драгун-шамыч — кавалерийыш пурышо имнешке войска.

Кобурá — револьвер пыштыме шўштō калта, тудым шўштō ўштыштō коштыктат.

Батарей (артиллерийыште) — войсковой подразделений, 3 — 6 орудий лиеш.

Карабин — кўчык винтовка, кавалерийыште кучылталтеш.

Картечь — артиллерийский снаряд, кōргыштыжō чумыраш пуляшамыч лийыт.

Патронташ — патрон опымо сумка.

Куплёт — икмыняр строқан муро ужаш.

Омнибус — пассажир-шамычым имне дене шупшыктымo экипаж, карета.

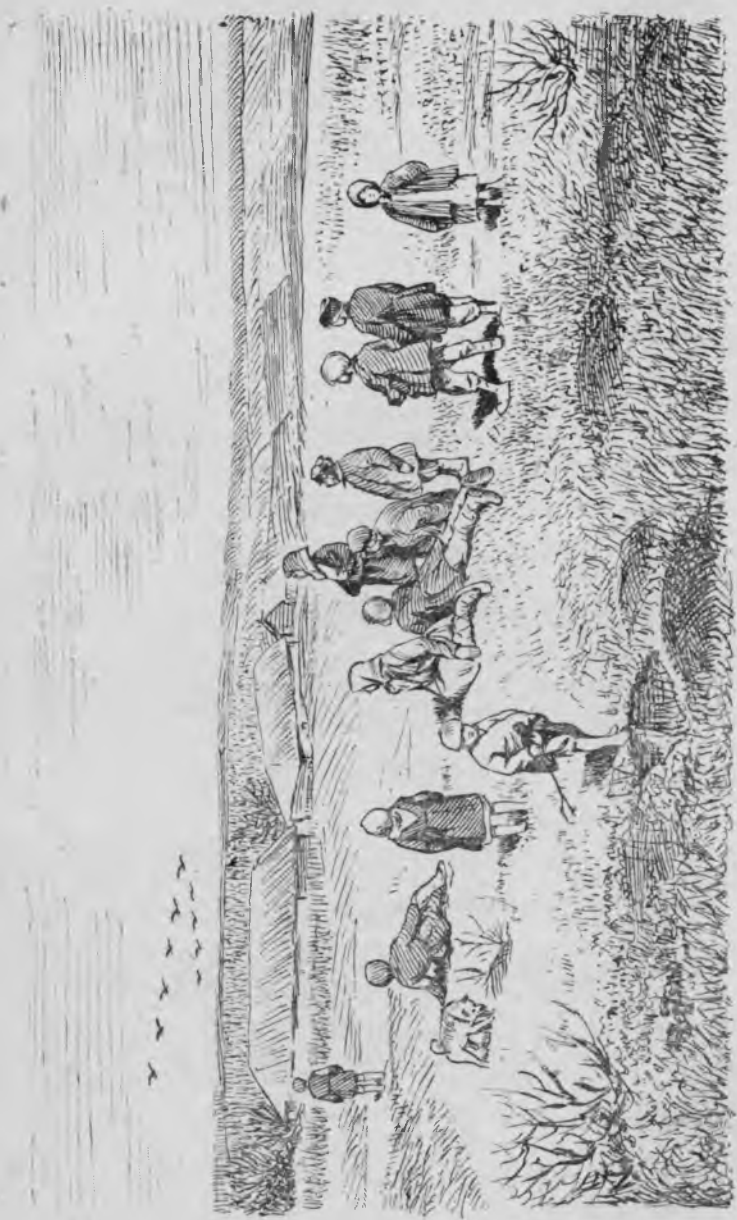
Вопрос-шамыч.

1. Гаврош кō улмаш? Кузе тудо «урем рвезе» лийын?
2. Гаврош баррикадыште мом ыштен, ойлен пуза.
3. Шкенжым кучымо да пашаж дене Гаврош могай улмаш?

Упражнений-шамыч.

1. Тыланда Гаврошын могай мут-шамычше келшат? (уным тетрадежда возен налза.

2. Мемнан революцийыште йоча-шамычын участвоватлыме могай случай-шамычым шинчеда? Тиде шотышто мом лудын улыда, каласен пуза.

Художник А. Степановым суретше ғыч.

Турья-шамыч чонештал.

Мак
 Алексе
 псевдо
 Шко
 теве м
 мырым
 пашац
 ғыч м
 когарт
 дек
 черте
 но ил
 да, та
 жым,
 лан п
 У
 ғыч
 гайы
 рожл
 лашт
 Т
 чот
 прои
 ойль
 што
 Г
 лен,
 ный
 нер
 Туд
 туд

МАКСИМ ГОРЬКИЙ.

(1868 — 1936).

Максим Горький — кугу писатель Алексей Максимович Пешковын псевдонимже¹.

Шке илышыж нерген М. Горький теве мом оила: «Кандаш ияшым мыйым обувной магазиныш «йоча» пашаш пуышт, но иктаж кок тылзе гыч мый шолшо шүр дене кидем когартышым да мыйым угыч кочам дек колтышт. Пареммек, мыйым чертежник дек тунемаш пуышт, но илыш условий пеш нелэ ыле да, талук гыч мый тудын деч куржым, пароходыш повар дек ученик-лан пурышым.

Умбакежым илыш пеш чот төрсыр да сложный: повар паша гыч мый угыч чертежник дек пörтылым, вара юмона дене торгайышым, варажым Грязе-Царицынский күртнө корнышто стержан служитлышым, крендельщик, булочник ылым, трущобылаште илаш верештеден...»

Туге гынат, чыла тыгай условийыштат Горький тунемаш чот тыршымыжым кудалтен огыл. Тудо шуко лудын да шке произведений-шамычшым кугу кумыл дене возен шоген. Первый ойлымашыжым Горький тифлиссский күртнө корно мастерскойышто паша ыштымыж годым печетлен.

Горький шемер-шамычым пызырыме ваштареш протестоватлен, пашазе-шамыч дене пырля каен, подпольный революционный организациылаште участвоватлен. Тудо шуко возен. Шуко нерген ойлен пуэн. Кугу писательным Владимир Ильич пеш аклен. Тудын дене ваш-ваш письмам чүчкыдын возен илен. Горькийлан

¹ Псевдоним — писательнын шонен лукмо лүмжө, тиде лүм дене тудо шке произведенийжым луктеш.

тудо возен: «Шкендын художник талантет дене тый Россиясе пашазе движенийлан — да ик Россиясе пашазе движенийлан велз огыл — тыгай кугу пайдам конденат...»

«Первый май» — «Мать» произведений гыч налме отрывок. Тудым возаш материаллан 1902 ийын Сормовышто первомайский пашазе демонстраций дене кытталтше событий лийын.

Ты книган первый ужаш-шамычым печетлен лукмек, кугыжан цензура Горькийым судыш пуаш требоватлен. Тиде произведений дене Горький пашазе-шамычлан нуным пызырымын причиныжым умылтара да угнетатель-шамыч ваштареш нуным кредалаш ўжеш, манын правительество лўдын.

Кугыжан правительество Горькийым шуко гана арестоватлен. Горький Петропавловский крепостыштат шинчен, правительствылан эн шучко революционер-шамычым тушко петыркатат улмаш.

Алексей Максимович ятыр кугу произведений-шамычым пуэн. Тудо мемнан социалистический строительство ўмбак тушман-шамычын ыштыме клеветаштым печать гоч разоблачатлен. Тудо тыныс илыш верч кредалын. Кугу художник советский писатель-шамычын пашаштым вуйлатен.

Пашазе класс ден шемер-шамыч ончылно шуко заслугым ыштымыжлан СССР ЦИК Горькийым Ленин орден дене наградитлен.

Горькийын лўмжым уло тўня пала.

А. М. Горький 1936 ийын 18 июньышто колен. Тудым калыкын тушманже-шамыч, «право-троцкистский блокын» руководительышт, шучкын пуштыныт.

Горькийын колымыжо — мемнан элысе да уло тўнясе шемерлан кугу ойгым конден.

Пепе.

Пепе — иктаж лу ияш; тудо канга, вичкыж, шыншале гай писе; ағышыр вачыштыже олача шўкшў ластыкла кечылтыт, шотдымо шуко рожла гычше кечеш кўймō дене да лавра дене шемемше коваштыже коеш. Тудо кукшу шудо вургыла коеш, — тенгыз вел гыч мардеж пуа, тудым поктыл кондыштеш, тудын дене модеш, — Пепе, кече лекме жап гыч тўнгалын, кече шичмешке остров кўй ўмбалне тōрштыл куржталеш, тудын нойдымо йўкшō шагат еда иктаж кушеч шергылтеш:

— Мотор Италия,
Мыйын Италия!

Тудын шинчажлан чылажат перна: поро мланде ўмбалне эгерла койын, нугыдын кушшо пеледыш-шамычат, кандалге кўй лонтасе

шыңшале-шамычат, таптен ыштыме гай оливын чатката лышташ-лаштыже, виноградникын малахит тўсан лышташ лонгаштыже кайык-шамычат, пычкемыш сад лонгасе теңыз пундашыште колшамыч да олесе ағышыр, лыкын-лукин кадыргылше уремласе форестьер-шамычат.

Пепе нерген пеш шуко оңай историйым ойлаш лиеш.

Икана ала могай синьора йолташыж дек пӧлеклан шке садысе ик корзинга олмам Пепелан нангаяш кўштен.

— Сольдом ыштен налат! — манеш тудо. — Тиде тыланет осал огыл...

Тудо куанен тунамак корзингам нале, вуешыже шындыш да кайыш, а сольдолан кастен иже пӧртыльӧ.

— Тый пешыжымак шыч вашке! — ўдрамаш тудлан каласыш.

— Но туге гынат, ноенам, пагалыме синьора! — кугун шўлалтен Пепе пелештыш. — Вет лу дечат утларак ыльыч!

— Тич опымо корзингаште? Лу олма?

— Йоча-шамыч, синьора.

— Но — олмаже?

— Ончыч — йоча-шамыч: Микеле, Джованни...

Ўдрамаш сыраш тўнгале, Пепем ваче гычше руалтен, рўзалтыш:

— Каласе, тый олмам намиен шуктенат?

— Площадь марте, синьора! Тый колышт, кузе сайын мый шкемым кучышым: ондакшым мый нунын игылт воштылмыштым йӧршын шым ончо, — тек, шонем, мыйым нуно осел дене таңастарылышт, синьорам, — тыйым, синьора, — пагалымем верч мый чылажымат чытем. Но кунам нуно мыйын авам игылт воштылаш тўнгальыч, — ага, шоналтышым, ну, тиде тыланда яра ок эрте. Тушто мый корзингам волтен шындышым, — тый ужат ыле гын, поро синьора, нине разбойник-шамыч ўмбақ мый кузе сайын, тура логалтылым, — тый пеш чот воштылат ыле!

— Нуно мыйын олмам нумал пытареныт!? — ўдрамаш кычкырал колтыш.

Пепе, ойгын шўлалтен, пелештыш:

— О, уке. Йоча-шамыч ўмбақ логалдыме олма-шамычше пырдыжыш пернен шаланеныт, а кодшыжым, тушман-шамычым сенгымекем да нунын дене келшымекем, ме кочкын пытарышна...

Ўдрамаш пеш шуко вурседале, мыняр шинчыме, чыла каргыме мут-шамычым Пепен нўжмӧ вуйышкыжо кышкен шудале. Пепе тудым сайын, ўңгышын колыштеш, жапын-жапын йылмыжым «лоч» ышталта, а югунам эркын моқталтен пелешта:

— О-о, кузе ойлен пумо! Мутшо могай!

Нойймешке вурсымек, ўдрамаш тудын деч ойырлен кайышат, Пепе тудын почеш каласыш:

— Но, чынак, тыйын садешет кушшо сай олмат дене нине мошеник-шамычын лавран вуйышкышт кузе туран логалтылмем ужат ыле гын, тыге от ойгыро ыле. Ах, тидым тый ужат ыле гын! — сольдом сōрымō олмеш тый мылам кокыт пуэт ыле!

Шыде ўдрамаш сенгыше рвезын скромный кугешнымашыжым ыш умло, — тудо тудлан кўртнō гай мушкындыжым гына рўзалтыш.

Пепен акаже шольыж деч ятыр ийлан кугу ўдыр, но тудын деч кугун ушанжак огыл, тудо поян американец виллыш при-слугылан пурен — комна-та-шамычым эрыкташ. Ту-до вигак ару, чевер лийын кайыш, сай кочкышым кочмо дене августышто груша оварыме семын койын кўжгемаш тўнале.

Шольыжо туддеч ика-на йодо:

— Тый кажне кечын кочкат?

— Кочмем шуэш гын, кок гана да кум гана коч-кам, — акаже кугешнен каласыш.

— Пўетым чаманем ыле! — Пепе тудлан кагашым пуыш да шонен шогышат, вара адак йодо:

— Тыйын озат пеш поян?

— Тудо? Мыйын шонымаште — король дечат поян

— Ну, глупостыым пошкудо-шамычлан кодена. А тыйын оза-тын брюкыжо мыняр уло?

— Тидым каласаш йōсō.

— Лу?

— Ала утларакат..

— Мий, иктым мылам кондо, пеш кужум огыл да шокшым, — Пепе каласыш.

— Молан?

— Тый ужат — мыйын могай?

Тидым ужаш йӧсӧ ыле,— Пепен йолашыжын лӱмжӧ гына кодын.

— Да,— келшыш акаже,— тыланет чияшет кӱлеш! Но тудо вет ме шолыштынна манын шоналтен кертеш.

Пепе тудлан пеггыдын каласыш:

— Еңым шкена деч орадылан шотлыман огыл! Шуко гыч изиш налыт гын, тиде шолыштмаш огыл, а просто пайлымаш лиеш.

— Тиде вет муро! — акаже ок келше, но Пепе тудым вашке сӧрастарыш, а кунам акаже кухньыш ошалге-сур тӱсан сай брюкым нумал кондыш, тудыжо Пепен уло капше дечат кужурак улмаш, Пепе кузе ыштышашым тунамак тогдайыш.

— Кӱзым пу-ян! — мане тудо.

Американецын брюкыжым нуно коктын йочалан пеш келшыше костюмыш вашке савырен шындышт: изиш лопкарак, но сай мешак лекте, волен кайыме деч ваче гоч вичкыж керем дене кылтен шындышт, керемжым шӱй йыр кылташат лиеш, а шокш олмеш кӱсен-шамычым чаплын келыштарен шындыме.

Нуно эше сайынак да йӧнараак келыштарат ыле, но тыште нунылан брюко озан ватыже мешайыш: кухньыш только да тӱрлӧ йылме дене ик семынак удан осал мутым ойлышташ тӱнгале.

Пепе тудын яклака йылмыжым нимо денат чарен ыш керт, тудо шӱргыжым куптыртылеш, шӱм турашкыже кидшым пыштылеш, мом ышташ ӧрмыж дене вуйжым руалтен куча, нойышыла кугун шӱлалта, но оза вате марийже толын пурымеш лыпланен ыш керт.

— Мом лӱшкеда? — марийже йодо.

Тунам вара Пепе каласыш:

— Синьор, тыйын синьоратын тарватыме тума мыйым пеш ӧрыктара, мый даже тыланетат изиш ӧпкелем. Мый тыге умлышым, пуйто ме брюком локтылынна, но ӱшандарен ойлем, брюко мыланем пеш келша. Тудо, очыни, тыйын пытаргыш брюкетым налынам да тый весым налын от керт шона...

Американец тудым спокойно колышт нале да пелештыш:

— А мый, молодчик, полицийым ӱжын кондаш кӱлеш шонем.

— Да-а? — ӧрӧ Пепе. — Молан?

— Тыйым тюрмаш вӱден нангайышт...

Пепелан тиде пеш йӧсын чӱчӧ, тудо изиш гына шортын ыш колто, но шкенжым кучен сепгыш да пеггыдын каласыш:

— Тиде тыланет, синьор, келша гын, тый еңым тюрмаш шындылаш йӧратет гын, то — конечно! Но мый, тыйын ик брюкетат ок лий ыле гын, а мыйын шуко лиеш ыле ган, тыге ом

ыште ыле! Мый тыланет пожале кок брюкым — даже кумыт пуэм ыле; тидыжым ойлаш күлеш — кум брюкыжым иканаште чияш ок лий. Утларакшым шокшо кече годым...

Американец воштыл колтыш; поянланат вет южгунам весела лиеш.

Вара тудо Пепелан шоколадым пукшыш да ик франкым пуыш. Пепе оксам пуйжӧ дене пурлын ончышат, тау ыштыш:

— Тау тыланет, синьор! Оксаже, ужамат, настоящий!

Шкетын, иктаж кушто куй лонгаште, куй шелшым туслен ончылт шогымо годым, Пепелан эн сай чучеш. Куй шелше почеш тудо пуйто куйын илыме пычкемыш историйжым лудын ончыштеш. Тиде минутышто тудын писе шинчаже чотрак почылт онча, сылне чора дене леведалтмыла лиеш, вичкыж кидше шенгелныже, а изиш шӧрынрак ыштыме вуйжо, пеледыш вуй семын, пырт-пырт лунгалтеш. Тудо шке семынже эркын, ала мо нерген мура, — тудо эре мура.

Пеледыш-шамычым ончен шогымыж годымат Пепе сайын коеш, — глициний пеледыш-шамыч, кандалге эгер семын, пырдыж воктен шарлен кушкыт, а нунын ончылно теве ты рвезе тояла винен шогалын, тенгыз мардеж пуалме дене порсын пеледыш-шамычын эркын лойгалтмыштым пуйто колышт шога.

Онча да мура:

— Фиорино-о... Фиорино-о...

Мундырчын, кугу тамбуриным перкалымыла, тенгыз вуд лүшкымӧ йүк шокта. Пеледыш умбалне лыве-шамыч модыт, — Пепе вуйжым нӧлталынат, нуным онча, кече волгыдо деч шинчажым пелэ кумен, изиш кӧранымыла да ойгын койын шыргыжеш; туге гынат, мланде умбалне кугурак улшыла поро воштылтыш дене шыргыжеш.

— Чо! — совыжым кырен, изумрудла чолгыжшо шыншалыым лӧдыктен, Пепе кычкыра.

Тенгыз вуд тыпланые годым, воштончышла чолгыж шинчыме годым да куй лонгаште прибор дене лийше ош прошма уке годым, Пепе иктаж кушто куй умбалне шинчышыжла, писе шинчаж дене яндар вудышкӧ онча: тушто, йошкаргырак вудшудо лонгаште, кол-шамыч лыжге коштыт, кроватька-шамыч писын эртен коштыт, краб шӧрын нушкеш.

Тымыкыште, канде вуд умбалне, рвезын яндар йүкшӧ эркын йога:

— О тенгыз... тенгыз...

Кугу ег-шамыч рвезе нерген ойлат:

— Тиде анархист лиеш!

А порыракше, ваш-ваш сайрак шекланен ончышо-шамыч
кокла гычше, вес семын ойлат:

— Пепе мемнан поэтна лиеш...

А Пасквалино, столяр, ший дене велыме гай вуян, пеш ож-
нысо римский окса ўмбалсе гай чуриян кугыза, ушан да чылан
пагалыме Пасквалино, шке шонымыжым ойла:

— Икшыве-шамыч мемнан деч сай лийыт, нунылан илашыш-
тат сай лиеш!

Пеш шукуышт тудлан инанат.

Максим Горький.

Словарь.

Олива — оливковый пушенге.

Малахит — яндар-ужар тўсан куй, курык порода.

Форестьер-шамыч — иностранец-шамыч, вес элысе ег-шамыч.

Синьбра — госпожа.

Сольдо — итальянский тыгыде окса.

Франк — французский окса.

Вилла — ола деч ёрдыжеш ыштыме барский пёрт.

Глициний — кандалге тўсан пеледыш.

Фиорино — пеледыш.

Тамбурин — бубен, музыкальный инструмент.

Краб — рак (утларакшым тенгызыште ила).

Креветка — тыгыде рак.

Анархист — коч могай государственнй власть ваштареш про-
тестоватлыше. Тиде ойлымаште — капиталист-шамыч ваштареш
протестоватлыше.

Вопрос-шамыч.

1. Кõ тугай Пепе? Могай эл нерген ойлалтеш? Горькийын
мутшо дене тиде элын природыжым возен пуза.

2. Йоча-шамыч дене да американец дене ваш тўкнымыж годым
Пепе шкенжын могай улмыжым, могай характержым ончыкта?
Американецын поянлыкшым Пепе кузе онча?

3. Столяр молан «икшыве-шамыч мемнан деч сай лийыт, ну-
нылан илашыштат сай лиеш!» манын шона? Кõн шонымыжым
тудо ойла?

4. Шарналтыза, Андреевын «Петька дачыште» ойлымашыже
тыгай куанымаш мут дене пыта мо?

Упражнений-шамыч.

1. Ойлымашлан планым ыштыза.

2. Кажныже иктаж могай ужашым налын, Горькийын возы-
мыж семынракак ойлен пуаш ямдылалтса.

3. Пепем да йыр-ваш улшо природым Горький кузе тагаста-
рен сўретла, ты тагастарымашым возен налза.

Архип коча ден Ленька.

I.

Паромым вучышыла, нуно коктынат тура серын ўмылышкыжō возыч да йол мучашысе Кубаньын писын йогышо румбыкан вўд-шым шуко жапышкен ончен кийышт. Ленька нералтыш, а Архип коча онгыштыжо нўшкō, темдыше корштымашым шижын, мален ок керт. Мландын шемалге-кўрен тўсан фоныштыжо нунын шўкшў вургеман да кугырген кийыше капышт кок изи моклака семын пыкше палдырнат, иктыже — кугурак, весыже — изирак: ноен улнышо, кечеш кўйшō да пураканше чурийышт шемалге-кўрен шўкшў вургемышт тўсанак коеш.

Кўкшў сер ден эгер коклаште нарынче ташма гай ошма полоса кия; Архип кочан канга да кужу капше тиде ошма полосалан торешла шуйнен возын, нералтен колтышо Ленька коча воктене кугырген кия. Ленька изи, начар капан: тудо шўкшў вургеман лиймыжлан кōра кочаже деч — эгер вўд кондымо да тышке ошмашке луктын кудалтыме шонго кошкышо пушенге деч — тугын вочшо кадыр укш гай коеш.

Кынервуешыже вуйжым эгертен, коча кече волгалтарыме да шуэ ўвō дене вўдылалтше вес вел серышке онча; вондерла кокла гыч паромын шем бортшо коеш. Тушто йокрок да пуста. Корнын сур полосаже эгер деч степыш келгышке кая; тудо ала кузе вик, кукшу да ойгым велэ кожгата.

Шонгын йошкарге, пуалше шинча комдышан вудаканше да вўрагше шинчаже ала мом шижшыла пычкыкта, а куптыртыш дене коркалалтше шўргыжō нелэ йōсылыкым палдырта. Тудо шкенжым чараш тōчен эреак кокыра, уныкаж ўмбаке онча, умшажым кидше дене петыра. Кокыртышыжо оралге йўкан, пич колтышо, тудо кочам мланде ўмбачын кынетла да тудын шинча гычше кугу чўчалтышан шинча вўдым пунчал луктеш.

Тудып кокыртышыжо да вўдын ошмаш шырген перныме йўкшō деч посна, степыште нимогай йўкат уке... Кече дене когаргыше, кўрен тўсан кугу степь эгерын кок велныже кия, улыжат тушто, мўндырнō, горизонтышто шонго шинчалан пыкше койшо шыдагын шōртнō тенгызше оварнен толкыналтын шога да вик тудын ўмбаке кава гыч шинчам йымыктарыше волгыдо возеш.

Чыла моло эртыше жап деч таче кочалан утларак начар ыле. Тудо вашке колышашым шижын шога, тиде шижмашым тудо ласка кумыл дене, кўлеш повинностыым ончимо гай ончен гынат, тудын тышагын огыл, а мўндыран, шочмо мландешыже колымыжо шуын,

адак уныкаже нерген шонымашат пеш чот брыктарен... Кушко пура Ленька?

Шинча вўд дене вўдыжгышб шинчаж дене уныкаж ўмбаке ончалат, коча тудын вуйжым коштра кидше дене эркин ниалтыш.

Тудыжо кожганыш да кочаже ўмбаке канде, келге шинчажым нблтале; тудын кугу егын гай шонкалыше кугу шинчаже шедра дене лакылалтше канга чурийыштыже адакат кугун коеш; тўр-выжб вўрдымб да вичкыж, нерже кошарге.

— Толеш?— йодат тудо, кид копажым шинча ўмбакеше ыштен, кече волгыдо дене йылгыжше энгер ўмбаке ончале.

— Уке але, ок тол. Шога. Мо тудлан тыште? Иктат ок ўж, садланак шога тудо...— Архип эркин пелештыш, шкеже уныкажын вуйжым ниалткала.— Тый нералтышыч?

Ленька умлаш лийдымын вуйжым эркин рўзале да ошма ўмбаке шуйнен возо. Нуно шып лийыч.

— Мый ийын моштем ыле гын, йўштылам ыле,— энгер ўмбаке тўткын ончен, Ленька каласа.— Эгерже пеш писын йога! Мемнан дене тыгай энгер уке. Йога, пуйто вараш кодам манын лўдеш...

Ленька кумылдымын вўд деч савырныш.

— А вот мо,— коча шоналтен пелештыш,— давай ўштынам рудена, нуным ваш кылтена, мый тыйым йол гычет йолыштем, тый пура да йўштыл...

— Ну-у!— Ленька кужуракын шуялтыш.— Мом шонен луктынат! Тудо тыйым шупшын каен ок керт шонет? Коктынат пурен каена!

— А вет кернак, шупшын кая. Ужат, кузе йога... Очыни, шошымжо шарла гын— ух тый!.. Олыкшат тыште— беда! Мучашдыме олык!

Ленькан ойлымыжо ок шу, тудо кочажын мутшылан пелештыдеак лие. Тудо кидышкыже кукшу шун моклакам нале да тудым парняж дене пураканден туржо; чурийже серьезный, ала мом шонышыла коеш.

Коча тудын ўмбаке ончале да, шинчажым пелэ кумалтен, ала мо нерген шона...

— Теве мый вашке колем... Мый дечем посна тый куш кает?

Кочаж деч тидым Ленька чўчкыдын колын, колымо нерген ойлышташат ынде тудын шерже темын; тудо пелештыде брдышкыла ончале, шудым кўрлын нале, тудым умшашкыже чыкыш да эркин пураш тўгале.

Но тиде кочан эн корштышо верже лийын.

— Мо тый от пелеште? Мый дечем посна кузе илаш тўналат? — уныкаж дек пўгырнен, уэш кокыралтен, тудо шып йодо.

— Ойленам ынде... — кочаж ўмбақ шўрын ончалын, шоналтыде да ўпкелен пелештыш Ленька.

— Мо — ойленат? Тый але анғыра улат, шкендын илышетым умлен от керт. Тый мынар ияш улат кызыт? Луатик ийыш велә каенат. Да тый канга улат, пашалан от йўрў. Вара тый куш кает? Поро ен-шамыч полшат шонет? Теве тыйын оксат лиеш ыле гын, тунам нуно оксатым пытараш полшат ыле — тиде тыге. А кўчен, поген кошташ мыланемат, шонгылан, тамле огыл. Кажныжлан кумал, кажне деч йод. Тыйым вурсатат, шуко годым кыратат, поктат... Кўчызым тый айдемылан шотлат манын шонет мо? Нигўат! Лу ий кўчен коштам — шинчем. Ик шултыш киндым тўжем тенгеш шотлат. Тыланет пуа да тудлан кызытак райын омсажым почыт манын шона! Моло мо верч пуат шонет? Шкеныштын совестыштым тыпландарышаш верч; теве молан, танем, а тыйым чаманен огыт пу! Тыланет шултышым шуралта, ну вара шканжат кочкаш вожылмаш огыл. Темше айдеме — зверь. Нигунама тудо шужышо егым ок чамане. Темше ден шужышо — иктышт-весеыштлан тушман улыт, курым мучко нуно иктышт-весеышт шинчаште укшым ужмо гай улыт. Санденак нунылан икте-весеыштым чаманаш да умлаш ок лий...

Кочан шыдыж ден ойгыжо шолын лекташ тўнале. Тудын тўрвыжў чытыра, шонго вудака шинчашт йўшкар шинча комдыш рамкыште вашке кожганылыт, а шемалге шўргысў куптыргошамычше сайрак палдырнат.

Ленька тудым тыгайже годым йўратен огыл да ала мо деч изиш лўдеш улмаш.

— Вот мыят тўняште тый мом ышташ тўналат манын йодам. Тый — канга йоча улат, а тўняже — зверь. Тудо тыйым вигак нелеш. А мый тыге ынем ыште... Мый тыйым, игем, йўратем вет!

Коча шинче да, чытырыше йўлжын пулвуйышкыжо вуйжым пыштен, шортын колтыш.

Эгер вўд вашкен умбакыла йога, сер воктен йўкын пернылеш, пуйто перыме йўкшў дене шонгын шортмо йўкшым петыраш тўча. Пылдыме кава яндарын шыргыжеш, когаргыше шокшыжым йоктара, румбыкан вўдын шургышо йўкшым эркин колыштеш.

— Сита, кочай, ит шорт, — ўрдышкў ончен, пенгыде йўк дене Ленька каласа да кочаж дек савырнен ешара:

— Чыла нергенат ынде ойлышна вет. Ом йом. Иктаж вере трактирышкат пурем...

— Кырен пытарат... — шинча вўд йўре коча энғыра.

— Ала огытат кыре. А вот огыт кыре гын,—изишак кумыл нӧлтын Ленька куанен кычкыраде,—тунам мо лиеш? Кажныжлан вуйым ом пу!..

II.

Паром дене эгер гоч вончыдек, коча ден уныка тополь да ошко кашак коклашке верештыч. Пушенге-шамыч шенгелне пӧрт вуй, савар-шамыч коедат, чыла вереат — пурлаштат, шоллаштат — тыгай пушенге кашак-шамычак кавашке нӧлталаалтын шогат. Нунын ужар лышташышт сур пурак дене леведалтын, а кӱжгӱ вик стволыштын шӱмышт шокшо дене шельшталтын.

Вигак кӱчысӧ-шамыч ончылно кок чытыр пече коклаште агышыр проулок шуйнен кия; нуно тиде проулокышко йолын шуко коштын тунемше ег гай тайныштын ошкылыч.

— Ну, Ленька, кузе ме каена — пырля але посна? — коча йодат, вашмутын вучыдеак ешарыш: — пырляже сайрак ыле — тыланет пеш шагал пуат. Тый йодынжо от мошто...

— А шукужо кушко? — Вет садак чыла кочкын от пытаре... — йыр ончылтын, Ленька шӱлыкын пелештыш.

— Кушко? Эх, ораде вуй! А вдруг иктаж налше ег верештеш? Теве тыланет кушко!.. Оксам пуа. А окса кугу паша: тый тудын дене, мый кодем гынат, от йом.

Ласкан воштылын, коча кидше дене уныкажын вуйжым ни-ялтыш.

— Тый шинчет, шошо жалыште мый мыняр погенам? А?

— А мыняре? — Ленька йӱштын йодо.

— Латик тентат пелым!.. Ужат?!

Но тиде окса да кочан йывырген каласымыже Ленькам ыш куандаре.

— Эх тый, йоча, йоча! — коча шӱлалтыш. — Туге гын, посна каена мо-ли?

— Посна...

— Ну... Варажым черке деке тол.

— Йӧра.

Коча шолашке, проулкышко савырнен кайыш, а Ленька умбаке ошкыльо. Лу ошкыл наре кайыдек, тудо чытырныше йӱкым кольо: «Поро кумылан пукшышем-шамыч!..» Тиде йӱк кӱсле йӱк гай шокта, пуйто лушкышо кыл-шамычым кӱжгӱ кылгыч тӱнгалын вичкыж кыл марте кид копа дене йыгалтышт.

Пылышыш адак кочан чытырыше жал йӱкшӧ перна. Тиде йӱк станица умбалнысе тымык да шокшо южышто пӱтырналтын йомеш. Иыр-ваш йӱдымсӧ гай тымык. Ленька чытыр пече воктек

тольо да парчажым пече гоч уремыш сакыше вишньын ўмылжō йымалан шинче. Ала кушто мўкш ызга...

Ленька котомкажым вачыж гыч шолышат, тудын ўмбалан вуйжым пыштыш да вуй ўмбалнысе лышташла вошт икмыняр жап кавашке ончен кийымек, мален колтыш. Тудо эртыше-шамычын шинчашт деч шўкшудо дене да чытыр печын решеткан ўмылжō дене авыралтын.

III.

Тудо кас лишемме дене юалгыше южышто чытырыше йўкеш пожалте. Мўндырнат огыл ала кō магыра. Магырыме йўк тебе йомеш, тебе адак кенета у вий дене нōлталантеш да йоген толеш, тудын дек эре лишемеш. Тудо, вуйжым нōлталын, шудо гоч корнышко ончале.

Корно дене шым ияш гай изи ўдыр ошкылеш. Яндарын чиен, шортмыж дене чурийже йошкарген да пуалын. Шўргыжым тудо ош юбка урвалтыж дене эртак ўштыштеш. Тудо чара йолжым эркын шўдырен, нугыдо пуракым тарватен ошкылеш, очыни, кушко молан кайымыжымат ок пале. Тудын шинчаже кугу да шеме, кызыт шортмыж дене шинчаже ойган да вўдыжō, изи вичкыж йошкаргыше пылышыже ошалге ўп йымачше койылда. Ёпшō шаланенат, сангашкыже, шўргышкыжō да вачышкыже возын.

Ўдыр шортеш гынат, тудо Ленькалан онгайын да веселан коеш... Модашат пеш йōрата дыр!

Ўдыр Ленька дек шуат, тудыжо кынел шогалын йодо:

— Тый молан магырет?

Ўдыр чурик лие, чарныш, тунамак магырымыжым чарныш, изиш гына тўрвыжō чытыралтын нюсла. Вара тудо икмыняр секундым ончышат, адак тўрвыжō чытыраш тўнгале, шўргыжō куптыргыш, онжо нōлталанте да ўдыр, йўкынак магыралтен, умбак ошкыльо.

Ленькан кōргыштыжō ала мо йōсын ишалтмыла чўчō, кенета тудын почеш ошкыльо.

— А тый ит магыре. Кугу улат вет — вожылмаш! — поктен шудеак пелештыш, вара поктен шуат, шўргыжым ончале, угыч йодо: — Ну, молан тунар магырет?

— Да-а! — ўдыр шуялтыш. — Тый туге лият гын... — кенета пуракан корныш волен шинче, шўргыжым кидше дене петырен, пеш чот магыраш тўнгале.

— Ну! — Ленька игылтынрак кидшым рўзалтыш. — Ўдрамаш!.. Чылт ўдрамашак улат. Фу тый!

Но тиде шкаланжат, ўдырланат ыш полшо. Вичкыж кыналге изи парня-шамыч кокла гыч поче-поче шинча вўд йогымым ончен, Леньканат кумылжо волыш, шортмыжо шуаш тўнгале. Тудо кумык лийын пўгырнышат, кидшым эркын нўлталын, ўпешыже изиш гына тўкыш; тунамак, шкенжын тоштмыжо деч лўдын, кидшым мўнгў шупшыльо. Ўдыр эреак магыра да нимомат ок ойло.

— Колышт!.. — изиш шып шогышат, Ленька пелештыш, тудын пеш полшымыжо шуо. — Тый молан тыге? Ала кыренит?.. Нимат огыл, эрта!.. Ала иктаж мо лиймылан магырет? Тый каласе! Ўдыр — а?

Ўдыр, кидшым шўргыж гыч налде, вуйжым ойгын рўзалтыш, вара магырымыж йўре вачыжым тарватен, эркын пелештыш:

— Шовычым... йомдарышым! Ачам пазар гыч конден ыле... канде, пеледышан, а мый пидым да йомдарышым. — Адак чотрак да йўкын магырен колтыш, ойган йўкшў дене нюслен кычкыра: о-о-о!

Ленька тудлан полшен кертдымыжым шиже, лўдынрак коране, шоналтен, нимом пелештыде, шўлыкангын шемемше кавашке ончале. Тудлан йўсо лие, ўдырымат пеш чаманыш.

— Ит магыре!.. ала лектеш... — Ленька шыпак каласыш, ўдыржў тудын веселангдаш тўчымым ыш кол. Ленька тыгайым ужын адакат коране, йомдарымыжлан ачаж деч логалеш манын шоналтыш. Тунамак тудын шинчажлан тыге коймо гай чўчў: кугу шем казак, тиде ўдырын ачаже, ўдыржым кыра, тудыжо шинча вўдшым нелын магыра, лўдмў да корштымо дене чытыра, ачажын йол йымалныже пўрдалеш...

Ленька кынелят, ўрдышкыла ошкыльо. Вич ошкыл наре велэ тошкале, адак мўнгеш савырнышат, ваштарешыже шогале, печеш эгертыш, иктаж ласка да поро мутым шарнаш тўчыш...

— Тый, изи ўдыр, корно гыч кай ыле! Магырашыже чарнаш кўлеш ынде! Мўнгышкет кай да кузе лиймым чыла каласен пу. Йомдаренам ман...

Тиде мутшым шып да чаманыме йўк дене тўнгале, вара сырен кычыралынак кошартыш. Тудын мланде гыч кынедлыжым ужо да куаныш.

— Ну, вот йбра...—шыргыжалын да куанен каласыш.—Кае кызыт. Мыят тый денет каем да чыла ойлен пуэм. Йбра мо? Тый верчынет чыла каласем, ит лўд.

Ленька шке йырже ончалят, кугешнен вачыжым тарватале.

— Ок кўл...—ўдыр тувыржо гыч пуракым эркин почкалтен, магырымыжым чарныдеак пелештыш.

— А миём гын? —Ленька чылт ямде лийынак кычкырале, картузшым пылышышкыже шўрын шындыш.

Ынде ўдыр ончылно йолжым кумдан шарен шога, садлан йолысо луштраже ала кузе лўддымын тарванылеш. Тудо тоя дене мландым чот перкален, ўдыр ўмбаке тура онча, кугу да ойган шинчаже кугешнен да лўддымын ончен йылгыжеш.

Ўдыр тудым шўрын ончале, шинча вўдшым шўргыжў мучко шўрен адак шўлалтыш да каласыш:

— Ок кўл, ит мий... Авай кучызў-шамычым ок йбрате.

Кок гана шенгтек ончалын, тудын деч корангын ошкыльо.

Ленькалан йокрок лие. Тудо шкенжын чулым коймыжым эркин гына вашталтыш, адак пўгырныш, ўгышў лие. Кидыштыже кечыше котомкажым тупышкыжо сакыш. Изурем кадыреш йомшо ўдырлан шенгтече кычкырале:

— Чеверын!

Тудыжо кайыме лугыч савырнен ончалят, йомо.

IV.

Кас лишемеш. Шўлаш йўсў. Тиде кўдырчан йўр толшашым ончыкта. Кече ўлыкў вошыш. Тополь вуй-шамыч изиш йошкаргын койыт. Ўкш-шамычым кас ўмыл вўдылмылан кожганыдыме кужу тополь-шамыч адакат чўчкыдын да кўкшын койыт... Нунын ўмбалнысе кава шемеме, бархат тўсан лие, мланде дек вошышо гай койо.

Ленькалан эше утларак йокрокын да ала мо деч лўдмыла чўчў. Кочаж дек кайымыже шуо, йыр-ваш ончылто, изурем мучко ончыко содор ошкыльо. Тудын кўчымыжў ыш шу. Ленька шўмжын чўчкыдын-чўчкыдын кырымыжым шижеш, каяшат, шонашат ўркана... Но ўдыр тудын ушыж гыч огеш лек, эре шона, кызыт тудо мо лийын гын? Тудо поян еш гыч гын, тудым кыраш тўналыт: поян-шамыч чыланат пеш шыде улыт; йорло гын, очыни, огытат кыре... Йорло суртышто йоча-шамычым чотрак йбратат, моланже пале: нунын деч пашам вучат. Ушыштыжо шонымашикте почеш весе тарванылыт; адак седе шонымаш-шамычым ўмыл

семян ужатыше ойго шижмашыже минута еда йосырак лиш, утыр сенга.

Тудын ваштареш толшо күтүн йүкшө шокта.

Теве кочажат толеш.

Тудын почеш нелын да тайнышт ошкылын станичник толеш, упшыжым сангаш волтен, кумык упшалын, кидыштыже тоя.

— Здравствуй, поро ен!

Казак нунын дек лишкак тольо, кочан саламлымыжлан эркын гына пелештыш:

— Тыят здравствуй!

Варажым йолжым кугун торен шогале, күчызб-шамыч умбаке кугу шинчажым карен ончале, нимом пелештыде вуйжым удь-рале.

Ленька тудын умбаке тўткын онча, коча шонго шинчажым пыч-пыч ыштен, йодмо гай онча, казак эртак шып шога, пытар-тышлан йылмыжым пелә луктат, өрыш мучашыжым йылмыж дене кучаш тўнгале. Тиде пашажым сай шуктышат, өршыжым умшаш-кыже пуртыш, тудым пурышто, адак йылмыж денак умшаж гыч шўкен лукто, варажым, шер теммешке шып шогымек, өрканен каласыш:

— Ну, орол пөртыш каена!

— Молан? — манын, коча тарваныш.

Ленькан көргыштыжө ала мо тарваныш.

— Күлеш... Шүденыт. Ну!

Тудо нунын деч тупшо дене савырнен каяш тўнгалын ыле, шентек ончалын ужо: коктынат верышт гыч огыт тарване. Угыч ындыжым сырен кычкырале:

— Мом адак шогеда!

Тунам коча ден Ленька почешыже вашке ошкылыч.

Ленька кочажым тура онча. Тудыжын тўрвыжө да вуйжо чытыра, лўдмыж дене шке йырже ончылтеш; помыштыжо содор-ниялткала. Тидым ужын, Ленька шиже: кочажын Таманьысе пашажым ушыш налын, лўдын колтыш. Тушто кочаже кудвече гыч тувыр-йолашым шолыштынат, тудым тунам кученыт. Вош-тылыч, вурсышт, кырышт, варажым йўдымак станица гыч пок-тен колтышт. Нуно кочаж ден теңызын ала могай залив серыш-те, ошма умбалне малышт, теңыз йўдвошт шучкын мўгырыш. Ошмашке толкын-шамыч куржын күзат, тунам ошма кычыртата...

А кочаже йўдвошт нюслыш, шкенжым вор манын, языкшым кудалташ йодын, шыпак юмылан кумале.

— Ленька...

Ленька өрдыжшым тўкалтымашеш чурик лие, кочажым ончале.

Тудыжын шўргыжō шуйнен, кукшемын, сур тўсан лийын, адак чытыра.

Казак вич ошкыл наре ончыч кая, трубкам шупшеш, коршанге вуйым тояж дене солкала, нунын дек савырненат ок ончал.

— На, тебе, нал!.. шўкшудо коклаш шоло.. кушко шолыметым палемде... вара налаш лийже...— коча пеш йышт каласыш, ошкылшыжла уныкаж воктек чак лият, ала могай луштра пўтыркам кидышкыже пуыш.

Ленькан уло капшым лўдмаш кылмыктыш, тудо чытырен кочаж деч коранге, шўкшудын чокан кушмо верыш, пече воктек лишеме. Конвоир-казакын кумда тупышкыжо ончен, кидшым шуйыш, ончале, луштрам шудышко кудалтыш...

Луштра ўлыкō вочшыжла шаланыш. Ленькан шинчажлан пеледышан канде шовыч перныш, тунамак магырыше изи ўдырын сўретше койо.

Тудо Ленькан шинчалан илыше гай толын шогале, кочажым, казакым да чыла йырысым петырен шындыш. Тудын магырыме йўкшō Ленькан пылышжлан раш шоктыш, тудын шинчалан мланде ўмбаке волгыдо шинча вўд чўчалтыш вочмо гай койо...

Тыге, нимом уждымо-колдымо гай ойгырен, тудо кочаж почеш орол пōртыш тольо, ала могай мўгырымым кольо, тудым пален ышат керт, палымыжат ыш шу. Кочажын котомкаж гыч ўстел ўмбаке курика-шамыч ястарымым тўтыра вошт гай ужо, ты курика-шамыч пушкыдын да шып возын, ўстел ўмбалам логалыт.

Варажым кўкшў упшан шуко вуй-шамыч нунын ўмбака кумык лийыч; вуй да упш-шамыч шыдын, шучкын койыч, нунын йыр пўтырнышō тўтыра гыч ала мо шучкылык дене лўдыктышō гай чучыч. Варажым кенета коча, ала мом логар пундашыж дене кечкыжын, виян кок молодец кидыште мундра гай пōрташ тўнале...

— Укеланак, православный-шамыч!.. Винамат ом ул, юмо ужеш! — коча чорикын кычкырале.

Ленька, шорташ тўналын, кўварыш волен шинче.

Тунам тудын декат толын шогальыч. Нблталыч, олымбак шындышт, тудын изи капшым леведше кушкедалт пытыше вургемыштыже кычалыч.

— Даниловна шоякла, чорт кува! — ала кō Ленькан пылышжым кўжгў да сырыше йўкшō дене перыме гай кычкырале.

— Ала нуно иктаж вере шылтеныт? — тидлан ваш эше чотрак кычкыралыч.

Тиде йўк-шамыч Ленькам вуйжо гыч перыме гай чўчō. Тудо пеш лўдō, ушыжо кайыш, тудын ончылно почылтшо пундашдыме шем рожыш пурен кайымыла чўчō.

V.

Агыргымыже эртымеке, ужо: тудо кочажын пулвуйышкыжо вуйжым пыштен, шўргышкыжō кочажын шўргыжō кумык лийын, тиде шўргō молгынамсе деч чот куптырген да жалын коеш, адак кочажын чўчкишō шинчаж гыч Ленькан сангашкыже тыгыде шемалге чўчалтыш-шамыч велыт, шўргō гыч шўйыш йоген воышыштла пеш чыгылтат...

— Ушет пурыш мо, шочшем? Каена тышеч. Каена, каргыме-шамыч колтышт!

Ленька кынеле, вуйышкыжо ала мом пеш нелым опымо гай, вуйжо теве-теве ваче ўмбач кўрлын вочшаш гай чўчеш. Тудо вуйжым кучышат, шыпак нюслен кок могырыш лўнгыктыш.

— Вует коршта мо? Ай тый, шочшем!.. Нуно мемнам орландарен пытарышт... Зверь-шамыч! Кинжалышт йомын, адак изи ўдыр шовычым йомдарен, йолажым мыланна ыштен, ўмбақына керылтыч! Ой, юмыжат!... мо верч наказатлет?!

Кочажын кочыртатыше йўкшō Ленькам удыркалымыла чўчеш. Тудо онгыштыжо ала могай сескем ылыжым шижеш, тиде сескем кочаж деч ърдыш корандыкта. Коранге, йыр-ваш ончале...

Нуно станица гыч лекмаште, кадыр-кудыр ошко укшын нугыдо ўмылжō йымалне шинчат. Йудат шуын, тылзе лектын, тудын шōр-ший тўсан волгыдыжо тōр степьым волгалтарышыла, кечывал годымсо деч ағышыррак, адакат пустарак ыштымыж гай коеш. Тора гыч, кава дене ушнышō степь гыч, пыл-шамыч кўзат, нуно кавам петырен да мландышке нугыдо ўмылым кышкен, шып гына степь ўмбач ийыт.

— Каена, игем!.. каяш кўлеш,— коча манеш.

— Изииш шинчалтена! — Ленька шып каласа.

Тудлан степь келшен. Кечывалым степь мучко кайымыж годым ончыко, кава тўр степьын кумда онгышкыжо эгертымашке ончаш йōратен... Тудлан тыге койын: тушто кугу, сылне ола-шамыч улыт, олаште нигунам уждымо поро ең-шамыч илат, нунын деч киндым кўчен йодашат ок кўл — йодде, шкак пуат, манын шонен... Тиде степь Ленькан шинчаже ончылно утыр кумдан шарлен кия. Тиде степьыш кенета станица лектын шинчеш, тушто пеш палыме, ожно ужмо гаяк оралте да ең-шамыч улыт. Тыге шонымыжо шоякыш лекмылан, Ленька шўлыкан лиеш, тудлан йōсын чўчеш.

Кызыт тудо торашке, пыл-шамыч эркин нушкын лекмашке ончен, шонкален шинча. Тудлан тиде пыл-шамыч — ужаш шонымо олесе ала мыняр тўжем труба гыч лекше шикшла койыт... Тудын шонкален, ончен шинчымыжым кочажын кукушу кокыртышыжо кўрльō.

Ленька южым кугун нелше, кочажын шинча вўдеш нōрышō шўргышкыжō тўткын ончале.

Тиде шўргышкō тылзе волгыдо возеш, упш луштра-шамычше деч, пондашыже деч да шинча пунжо деч ала могай ўмыл возеш. Умшаже чытырен тарванылеш, шинчаже кугун каралтынат, ала могай шылтыме куанымаш дене йылгыжеш. Теве тиде чурий пеш шучкын да жалын коеш, тудым ончен, Ленька ала мом у семын шиже, кочаж деч ордыш коранге...

— Йōра, шинчена тугеже, шинчена! — кочаже ойла, аңырала шыргыжын, помыштыжо кычалеш. Ленька савырнышат, угыч торашке ончаш тўнгале.

— Ленька!.. Ончал-ян!.. — коча куанен кенета нюслыш, пиктыше кокыртышыжлан пўгырнен, уныкажлан ала мом кужум да йылгыжшым шуйыш.— Ший! ший вет!.. Витле тенге шога...

Тудын кидше ден тўрвыжō сутланыме да корштымылан лийын чытыра, шўргыжат пўтынек шупшылалтеш.

Ленька, чытыралтен, тудын кидшым шўкале.

— Шылте вашке!.. Ах, кочай, шылте!..— вашке гына йыр-ваш ончалын, сѳрвален, шыпак пелештыш.

— Ну, мом тый, ораде? лўдат мо, шочшем?.. Окнашке ончалым, тиде кеча, мый руалтышым да урвалте йымак, а варажым вондер коклаш шылтышым. Станица дене толмо годым упшем волтен возышыла койым да тидым нальымат... Дурак улыт нуно... Шовычымат нальым — теве тудо кушто!..

Тудо, чытырыше кидшым чыкен, шўкшў вургемже гыч шовычым лукто. Ленькан шинча ончыланже рўзалтыш.

Ленькан шинча ончылныжо, тўтыра чарша кушкедалтат, тыгай сўрет кончыш: тудо да кочаже кертмышт наре вашкен станица урем дене каят, ваш лийме ен-шамычын ончалмыштым ынешт уж, лўдын ошкылыт. Ленькалан тыге чўчеш: кеч кѳат когыныштымат кырен, вурсен, ўмбакышт шўведен кертеш. Йыр-ваш чылажат: пече, пѳрт, пушенге — ала могай онгай тўтыраште мардеж пуымо дене лўшкалтшыла койыт... ала кѳн сырыше, шыде йўк-шамыч гўжлат... Тиде нелэ корно пеш кужу, станица гыч пасуш лекме верат ок кой, тудым лўшкалтше пѳрт-шамыч авырат, нуно Ленька ден кочаж дек я толын пызырышаш гай лишемыт, я нуным шке окнаштын пычкемыш палышт дене шинча ора воштылын ала кушко каят... Кенета ик окна гыч виян шокта: «Вор-шамыч! Вор-шамыч! Изи вор! Вор иге!» Ленька, ѳрдышкыла шолып ончалешат, ужеш: шангысе магырыше изи ўдыр окна гыч онча... Тудо Ленькан ончалмыжым ужат, йылмыжым лукто, канде шинчаже шыдын да пўсын онча. Ленькам име гай шуркала.

Тиде сўрет изи рвезын ушыштыжо ылыже да тунамак йомо. Ленька кочаж ўмбак шыдын шыргыжалын ончале.

Кочаже эре ала мом ойла, кокыртышыжо гына чара, тудо кидшым рўза, вуйжым кышкылтеш, адак шўргѳ куптыртышеш лекше шолдра пўжвўд чўчалтышым ўштылеш.

Нелэ, кушкедалтше да луштра гай пыл кашак тылзым петырыш. Сандене Ленькалан кочажын шўргыжѳ огешак кой, манаш лиеш... Туге гынат, тудо кочаж воктене шортшо ўдырым шогалтымыла шоналтыш, нуным когыныштым шонен тагастарыме гай ончале. Вийдыме, кычыргатыше, намысан да шўкшў вургеман кочаже саде ѳкелыше, магырыше, адак, туге гынат, таза, чевер изи ўдыр дене тагастарыме годым, Ленькалан чылт кўлдымашла койо. Чылт йомакысе Кащей гаяк осал, шакше! Тиде молан йѳра? Молан ўдырым обижатлен? Тудо ўдырлан родной огыл...

А кочаже кычыртата:

— Шүдө тенгем поген шуктышаш ыле!.. Тунам ойгыде колем ыле...

— Ну!..—Ленькан көргыштыжө ала мо ылыже.—Шып лий! Колем ыле, колем ыле... От коло вет тевыс... Шолышт кош-тат!..—Ленька вичкыж йүк дене кычкыраде да кенета кынед шогале.—Тый шонго вор улат!.. У-у!—изи, кукшу мушкынды-жым чумыртен, кенета шып лийше кочажын нерже дек намиен рүза, адак нелемын мландыш волен шинчын пүй кокла гыч мут-шым лукто:—Йочаным шолыштынат... Пеш сайыс!.. Шонго вует дене... Тыге ыштыметлан тый вес тўняште порым от уж!..

Кенета пўтынъ степь тарваныш, шинчам йымыктарен волгал-тарыше канде волгыдеш кумдаге... Степь ўмбалнысе пычкемыш чытыралте, ик жаплан йомо... Кўдырчө рашкалтыш, тудын мўгы-рымө йүкшө степь мучко шарлен кайыш, степьымат, кавадат чытырыктыш. Каваште ынде тылзымат петырыше шем пыл кашак вашкен чоғештат.

Пычкемышалте. Ала кушто тораште шыпак да шучкын волген-че волгалте, секунда гыч изиш кўдырчө мўгыралтен колтыш... Варажым нигунамат пытыдымаш гай шып лие.

— Кочай!..—Ленька угыч кўдыртымым вучышыжла шып пелештыш.—Станицышке каена!

Кава адак чытыралте, адак канде тул ора ылыже, мландыш-ке металл дене пеш виан перыме гай йүк волен возо. Шуко тў-жем кўртнө листын иктышт-весеышт пелен кыралтын мландыш вочмыштла чўчеш.

— Кочай!..—кычкыраде Ленька.

Кўдырчө леведме дене тудын изи йүкшө пудыртымо изи чаңым пералтыме семын шоктале.

— Мо тый... лўдат...—кочаже тарваныде логар йүк дене пелештыш.

Йўрын шолдра чўчалтышышт велаш тўғале, нунын кыштыр-татымышт ала мо лийшашым каласышаш гай шокта... Тораште тудо пеш кугу шотка дене кукшу мландым йыгыме семын кум-дыкеш кўрылтдымө йүкыш кушкын,—а тыште, уныка ден коча воктене, мландыш вочмыж годым каже чўчалтыш кўчыкын да кўрылтын возеш, йонгалтде кола. Кўдыртымө йүк утыр лишемеш, кава адак чўчкыдынрак волгалтеш.

— Ом кай станицыш! Мыйым, шонго пийым, ворым, тек... ты-шагын йўр петырыже, кўдырчө рашкалтен пуштшо!..—коча пик-тежалтын ойла.—Ом кай!.. Шкетын кай... Төвө станица... Кай!... Тыште шинчымет мыланем ок кўл... Кай!.. Кай, кай!.. Кай!..

Коча ынде логар йүк дене эркын кычкыра.

— Кочай!.. Кудалте, ит өпкеле!..— Ленька тудын дек лишемын сөрвала.

— Ом кай... Ом кудалте... Шым ийышкен мый тыйым ончышым!.. Чылажат тый верчынет... да тый верчет... илышым... Мыланем иктаж мо күлеш мо?.. Мый колем вет... Колем, а тый ворманат... Мо верч вор?.. Тый верчет... Тиде чылажат тый верчет... Теве нал... нал... Тыйын илышетлан... чыла тылат... погышым... ну шолыштынамат...

Кочан йүкшө чорикын кычкырымашке кузыш, Ленькан онгышкыжо моткоч шучко лүдмашым пуртыш.

Күдырчын раскалтыме йүкшө, кава ден степым чытырыктен, эше чотрак да вашкен мұгыра, пуйто кажне чытыралтмыже мландылан күлшө ала мом каласаш төча, чыланат нуно, икте-весеыштым эртен кайышаш гай вашкен, чарныде мұгырат. Волгенче дене кушкедме кава чытыра, степят чытыра, тудо теве канде тул дене волгалтеш, теве тудым ала кузерак туртыктышо йүштө, нелә да шыгыр пычкемышыш пура.

Йүр тўнгале, тудын чўчалтыш-шамычше волгенчеш вурс гай йылгыжын, станицын ўжын шогышо, чўчкышө тул-шамычшым авырат.

Лүдмыжлан, йүштылан, адак кочан кычкырымаште шке винамат улмыжым шижмыжлан Ленька колышо гай шинча. Тудо шинчажым кугун карен онча, нөрышө ўпшө гыч вўд чўчалтеш гынат, шинчажым кумалташ лүдеш. Тудо куатле йүк-шамыч лонгаште кочажын пызыралтше йүкшым колышташ төча.

Ленька кочажын тарваныде шинчымыжым шижеш, туге гынат, тудо тыге шона: тудлан йомаш логалеш, кочажым шкетшым коден, тышечын кушко гынат каяш. Тудо шижде кочаж дек лишеме, кынервуйжо дене тўкалтышат, ала мом шучкым вучышо гай чурик лие...

Волгенче, кавам кушкедын, когыныштымат волгалтарыш. Нуно икте-весеышт воктен шинчат, пўгырненыт, туртыныт, ўмбакышт пушенге укшла гыч вўд шорген йога...

Коча кидше дене солкала, ындыжым ноен да шўлен кертде ала мом ойлаш толаца...

Тудын чурийжым ончалат, Ленька лүдмыж дене кычкырале... Волгенчын канде волгыдешыже тудо колышо гай койо, тудын пөртшө вудака шинчаже уш кайыше егын гай коеш.

— Кочай!.. Каена!..— вуйжым кочажын пулвуйышкыжо пыштен, кычкырал колтыш.

Кочаже кумык лие, вичкыж да канга кидше дене тудым өн-

дале, шке декше чот ишен шындыш да капканеш пижше пире семын, кенета чот, чорикын кычкыралын шортын колтыш.

Тиде урмыжмашеш ушыжо кайышаш гай лүдшө Ленька тудын деч мучыштыш, кынел шогале, ала куш ончыко пикш гай куржо, шинчажым кугун карен, волгенче шинчажым йымыктара. Ленька йөрлеш, адак кынелеш, умбак да умбак пычкемышыш кая. Пычкемышыже волгенчын канде волгыдыж дене тебе йомеш, тебе лүдмыж дене ушдымо гай лийше йочам угыч ишен шында.

VI.

Эрлашыжым эрдене, станицысе рвезе-шамыч ял мучашыш куржын лектычат, тунамак пörтыльыч, станицыште тревогом ыштышт. Ошко воктен тентгечсе күчызым ужна маньыч, тудым шүшкылыныт дыр, воктенже кинжал кия манын ешарышт.

Казак-шамыч кернак тыге мо манын ончаш тольычат, чылт тыгак огыл улмаш. Шонго але колен огыл. Нунын толын шогал-мекышт тудо мланде гыч кынелаш төчыш да ыш керт. Тудын йылмыже йомын, шинча вүд дене петырныше шинчаж дене ала мо нерген чылашт дечат йодшыла онча, калык коклаште ала ком кычалын ончыштеш,— нимат ыш му, йодмыжлан иктат ыш пелеште.

Каслан тудо колыш, тудым саде верешак тойышт. Шугарлаш тояш ок лий маньыч: первояк — тудо йот ег, кокымшыжо — вор, кумшыжо — поп деч посна колен. Воктенже лавраште кинжал ден шовычым муыч.

Кок-кум кече гыч Ленькамат муыч.

Станица деч тораште огыл, степыште, ик корем умбалне корак түшка чонештылаш тунгалыныт. Тушко ончаш мийыштат, изи рвезым муыч: тудо кидшым шаралтен, шүргыжым йур деч вара кодшо вишкыде лаврашке кумык пыштен кия.

Ончыч тудым рвезе улмыжлан шугареш тойынешт ыле. Варажым шоналтыштат, саде ошко воктеранак, кочаж пеленак пыштышт. Умбаланже рокым опыштат, айда лийже манын ыштыме куй крестым шогалтышт.

Максим Горький.

Словарь.

Паром — эгер гоч калыкым, волькым, грузым вончыктараш ыштыме шоло.

Кубань — Северный Кавказысе эгер.

Ошко — пушенге, шопке түсан.

Конвойр — арестоватлыме еным нангайыше ег, конвой — орол.

Вопрос-шамыч.

1. Ленька ден кочаже молан вурседалыныт?
2. Шовыч шолыштмо случай Ленькалан молан пеш чот пернен?
3. Шолышташыже кочажым мо таратен? Кочан могай мутшо гыч тиде коеш?
4. Поян ден йорло-шамыч нерген коча мом ойла? Кочан мутшо дене каласыза. Нунын нерген Ленька мом ойла? Йорло ден поян-шамычын койышыштым лончылаш Ленька кузе изи годымак тунемын?
5. Ёдыр дене мутланымыж годым Ленька шкенжым кузе ончыктен? Ёдырын ойгыжлан Ленька кузе полшаш тыршен, кузе тудын магырымыжым чараш төчен, мо дене полшаш төчен — ойлываш гыч тиде верым лудын лекса.
6. Молан ёдыр полыш деч отказатлен? Ёдырын отказатлымыже Ленькалан мом шоньктен?
7. Шкенжын кўчызё лийын коштымжо дене Ленька могай йёсым да нелым чытен?
8. Кумшо главам шке мутда дене возен пуза.

Первый май.

Первый май пайрем ышташ пашазе-шамычым ўжшө листовка-шамычым йўд еда гаяк саварлаш пижыктылыт; нуно даже полицейский правлений омсаштат кояш тўнгалыныт, нуным кажне кечын фабрикылаште муэдат. Кажне кечын гаяк эрдене слобода мучко полиций вурседал коштеш, савар гыч кандалге кагаз-шамычым кушкед, нўжын налеш, а кечывалым нуно угыч уремыште чонештылыт, эртен кайыше-шамычын йол йымакышт пёртын мият. Ола гыч сыщик-шамычым колтылын улыт; нуно, урем луклаште шогышыштла, фабрика гыч обед ышташ кайыше да обед ыштен мўнгеш веселан кутыркален эртыше пашазе-шамычым шинчашт дене шымлен ончат. Полицийын вийдымылыкшым ужын, чыланат куаненыт, даже шонгырак пашазе-шамычат воштылалын икте-весыштлан ойлат:

— Мом ыштат, а?

Чыла вере тўшкан-тўшкан погынен шогалыт, шўм тарватыше ўжмаш нерген пеш чот кутыркалат. Илыш шолаш тўнгалын, тиде шошым тудо чылаланат онгайрак, чылаланат ала мом уым конда: иктыштлан — крамольник-шамычым шыдын вурсен, эше утларак сырашышт причиным, весыштлан — раш шинчыдыме тревогом да ўшаным, а кумшыштлан, — нунышт шагалрак улыт, — ме чылам пожалтарыше, тарватыше вий улына манын, кугу куанымашым.

Павел ден Андрей йўд еда малыде гаяк коштыт, гудок шок-

тымo деч изиш ондакрак гына коктынат нойышо, йўкым йомдарыше, ошемше чуриян лийын мўнгышкышт пўртылыт. Аваже шинчен: нуно купышто, чодра лонгаште погынымашым ыштылыт; тудо тидымат пален шоген: слобода йыр йўд еда имнешке полицейский разъезд-шамыч кудалыштыт, сыщик-шамыч нушкын коштыт, посна пашазым руалткален обыскиватлат, погынышо изи тўшкалам поктыл шалатылыт да южгунамже иктым але весым арестоватлат. Андрей дене пырля эргыжымат кеч кудо йўдым арестоватлен кертмым умлен, тудо тидым вучышо гай лийын — арестоватлат гын, нунылан сайрак лиеш ыле, манмыла чўчын.

...Теве ынде тиде кече толын шуо — Первый май.

Гудок, молгынамсе семынак, пенгыдын виан мўгыралтыш.

Ош-кандалге кава мучко ошын, кынан койын куштылго пыл ора-шамыч писын каят, парын чот мўгырымыж деч лўдшў кугу кайык-шамычла чонгештат.

Самырык кече йол веселан модын окнашке онча; Павелын аваже кече йолыш кидшым шуялтыш, тудын кид коваште ўмбакше волгыдо кече йол вочмек, тудо вес кидше дене ала мом шонен, їшыматымыла ниялтале.

Кокымшо гудок эркынрак кычкырале, нугыдо да вўдыжгў йўкшў тугак пенгыдын ыш чытыралт. Аважлан тиде гудок таче молгынамсе деч кужуракын кычкырымыла чўчеш.

Федя Мазин куржын тольо, шўргў-пылышыже верын-верын чеверген, шкеже пеш куанен. Йывыртымыж дене чытен кертде, йокрок чўчын вучымашым шалатыш:

— Тўгале! — пелештыш тудо. — Калык тарванен! Уремыш лектыт, шўргышт чылаштынат товар гай. Фабрика капка ончылно Весовщиков, Гусев Вася да Самойлов шогышт, речьым ойлышт. Шуко калыкым мўнгышкышт пўртылтышт! Кайышна, жап. Уже лу час!..

Уремыш лекмекыже Павелын аваже южышто калыкын кожганыше, вучышо рўжгымў йўкшым колят, пўрт окнаште, капка ончылно чыла вереат тудын эргыж ден Андрейым ончен кодшо ег тўшкам ужат,— аважын шинчаже тўтыра дене леведалтмыла лие, шинчажлан тебе вошт койшо ужарге, тебе румбыкан сур тўсан лийын лўнгалтмыла коеш.

Нунын дене здороватлат, да тиде саламлымаште ала могай ойыртышыжо койынак палдырна.

Урем лук шенгелне, агышыр переулкышто, иктаж шўдў ег

наре калык погынен, калык тўшка кўргыштў Весовщиковын йўк-шў шергылтеш.

— Турня-пўчыж сокым йоктарымылак, мемнан вўрнам пунчалыт! — калык вуй ўмбақ тоқмақ мут-шамыч велыт.

— Чын! — ала мыняр кўжгў йўк иканаште сургалте.

— Тырша хлопец! — мане Андрей. — А ну, каем, тудлан полшем...

Андрей пўгырналтыш, Павел тудым чаренат ыш шукто, пробкаш штопорым пўтырал пуртымо семын, кужу, лывырге капше дене калык коклаш керылте. Тудын мурышо гай йўкшў шергылте:

— Йолташ-шамыч! Мланде ўмбалне тўрлў калык илат маныт, — еврей да немец-шамыч, англичан да татар-шамыч. А мый тидлан ом ўшане! Кок тўрлў калык гына уло, ваш-ваш нигунам келшыдыме кок туқым — поян да йорло-шамыч. Ең-шамыч тўрлын чият, тўрлын ойлат, ончалза, поян француз, немец, англичан-шамыч пашазе калык дене кузе обрашатлат, — тунам те шкак ужыда: пашазылан нуно чыланат — тожо башибузук улыт, логарешышт кукшу лу шичше!

Калык тўшкаште ала кў воштыл колтыш.

— А вес могырым ончалына гын, — ужына, француз пашазат, татарат, туркат мемнан семынак, руш пашазе калык семынак, пий, илыш дене илат!

Урем гыч калык утларак да утларак погына, ең-шамыч шып, шўйым шуен йол парня мучашке шогалын, икте почеш весе, переулкыш шўшкылтыт.

Андрей йўкшым кўшкырак нўлтале.

— Полиций! — ала кў кычкырале.

Урем гыч проулкыш, калык ўмбақ, лупш дене солкален, вик ныл имнешке полицейский кудал толыт. Кычкырат:

— Шаланыза!

Ең-шамыч сангаштым куптыртылыт, имне-шамычлан корным ўкымеш пуат. Южышт савар ўмбақ кўзат.

— Сўсна-шамычым имне ўмбақ кўзыктең шынденыт, а нуно крўклат — вот меат воевода улына! — ала кўн яндар, таратыше йўкшў шокта.

Переулок покшелан Андрей шкетын кодо; тудын ўмбақ, вуйыштым рўзен, кок имне лишемыт. Андрей ўрдышкў коранге, ту жапыштак Павелын аваже тудым кидше гыч руалтен, шылталымыла ойлен, почешыже шупшың нангайыш:

— Пўша дене пырля лияш сўренат, а вуй йомдарымашке шкетак пурет

— Винамат! — Андрей шыргыжалын пелештыш.

Гудок мўгыралгыш, шем йўкшө дене ег-шамычын мутланаме йўкыштым нелын колгыш. Калык тўшка тарваналтыш, шинчыше-шамыч кынел шогалыч, ик минутылан чыла тыпланыш, а ламом вучышыла ончат, шуко егын чурийышт ошем кайыш.

— Йолташ-шамыч! — Павелын йонгалтше, пеггыде йўкшө шергылте. Аважын шинчажым кукшу, шокшо тўтыра когартыш, тудо ик гана тарванымаштак кенета пеггыдемше капше дене, эргыже шентек миен шогале. Чыланат Павел век савырнен, магнит йыр кўртнө падраш чумыргымо семын, тудын йыр погынен шогалыч.

Аваже тудын чурийышкыже онча, тудын кугешныше да лўдымө, йўлалтыше шинчажым гына ужеш...

— Йолташ-шамыч! Кө улмынам ме таче вик каласаш решитленна. Ме таче шкенам знамянам правда верч, эрык верч кредалме знамям нөлталына!

Знамян кужу, ош вургыжо южышто койын кодо, кумык лие, ег тўшкам пўчкын, тушан йомо, а ик минута гыч, кўшкө ончышо ег-шамычын вуй ўмбалнышт, пашазе калыкын кумда знамяже йошкар кайыкла кўзен кайыш...

— Биян лийже пашазе калык! — Павел кычкырале.

Ала мыняр шўдө йўк тудлан полшен рўж шергылт кайыш.

Калык тўшка шолеш; знамян значенийжым умлышо-шамыч тудын йыр калыкым шенгын чумыргат; Павел воктен Мазин, Самойлов, Гусев шогалыч; вуйым кумык ыштен, ег-шамычым шўкедылын, Николай шенгын пура, адак аван палыдыме эше ала могай рвезе, йўлышө шинчан ег-шамыч тудым шўкедыл шенгыт...

— Биян лийышт чыла эллесе пашазе калык-шамыч! — Павел кычкырале. Уло шўмым тарватыше, вийжым да куанымашыжым кугемден, койын талышныше тўжем йўк тудлан вашешыже шергылт кайыш.

Павелын аваже куанен шыргыжалын Мазин почеш ошкылеш, тудын вуйжо гоч эргыжым да знамям онча. Тудын йырже куаныше чурий-шамыч, тўрлө тўсан шинча-шамыч койыт: чылашт деч ончылно тудын эргыже да Андрей каят. Тудо нунын йўкыштым колеш — Андрейын пушкыдо да шыма йўкшө эргыжын нугыдо, кўжгў йўкшө дене иктыш келшен ушнат.

— Кынел, тарване, пашазе калык,
Кынел кредалаш, шужышо калык!..

Калык йошкар знамя ваштареш куржеш. Тудо ала мом кычкыра, ег тўшка дене ушна да тудын дене пырля мөнгеш ош-

кылеш, тудын кычкырымыже муро йүкеш варналтын йомеш, мөнгыштышт моло муро деч эркинрак мурымо муро уремыште төр, раш, моткоч тале вий дене йога. Тиде мурышто күртнӧ гай пентгыдылык йонгалтеш, ег-шамычым мұндыр корныш, ончыклык илышыш тудо ўжеш, корнын нелыже нергенат тудо честно ойла.

Но вот аваже калык тўшка шентелне, ончы ошкылшо калык-лан мо лийшашым ончылгочак шинчыше, санденак кеч мо лийже маншыла ончыко йўштын ончен эркин ошкылшо калык лонгашке логале. Эркин ошкылыт да ўшанен мутланат.

— Ик рота школа дене шога, а весе фабрика дене...

• — Губернатор толын...

— Чынак?

— Шке ужынам,— толын!

Ала кӧ куанен вурсен кышкыш да пелештыш:

— Чынжым ойлаш гын, мемнан деч, пашазе-шамыч деч, ынде лўдаш тўгалыныт! Войскам колтеныт, губернатор толын.

— Шўмбелем-шамыч! — аван онг кӧргыштыжӧ вургыжеш.

Но тудын йыр мут-шамыч колышо гай йўштын шоктат. Тиде ег-шамыч деч ойырлен каяш манын, тудо писынрак ошкылаш тўгале, нунын эркин, ӧрканымыла ошкылмыштым эртен кодаш тудлан йӧсӧ ыш лий.

Кенета калык тўшкан вуйжо пуйто ала куш миен перныш, тудын капше ошкылмо лугыч эркин сурген шентекла чакналтыш. Мурат чытырналтыш, вара писынрак, талынрак йонгалташ тўгале. Адак угыч нугыдо йўк йонгалтмаш волен кайыш, шентекла нушкаш тўгале. Посна йўк-шамыч икте почеш весе хоргычын йомаш тўгалыч; мурымашым ожнысо гаяк талын шергылтараш, тудым ончыко шўкалалаш тыршыше, посна-посна кычкыркалымаш шоктеда:

— Кынел, тарване, пашазе калык,

Тушман ваштареш ошкыл, шужышо калык!..

Но ты ўжмаште обций, пентгыдын кылталтше ўшанымаш уке, тушто уже тревога шижалтеш.

Нимом ужде, ончылно мо лиймым шинчыде, аваже, калык тўшкам шўкеден, ончыко писын шенгын пура, а ваштарешыже ег-шамыч чакнен мият, иктышт — вуйыштым кумык ыштен, сангаштым куптыртен, весышт — вожылшыла шыргыжалын, кумшышт — мыскылен воштылшыла, шўшкен чакнат. Ава нунын чурийышкышт шўлыкын ончыштеш, тудын шинчаже йодыштеш, сӧрвала, ўжеш...

— Йолташ-шамыч! — Павелын йүкшө шергылт кайыш. — Салтак-шамыч мемнан гаяк айдеме улыт. Нуно мемнам кыраш огыт тўгал. Мо верч кыраш? Чылалан күлешлык правда верч шогымылан мо? Вет тиде правдыже нуныланат күлеш. Кызыт але нуно тидым огыт умло, но жап уже тора огыл, вашке нунат мемнан дене йыгыре шогалыт, нуно толымаш да пуштедымаш знамя йымалне огыл, а мемнан эрык знамя йымалан шогалын каят. Мемнан правдынам нуно вашкерак умлен налышт манын, тидлан верч мыланна ончыко кайыман. Ончык, йолташ-шамыч! Эре ончык!

Павелын йүкшө пенгыдын шокта, мутшо южышто ойыртемалтын, раш йонгалтеш, но калык тўшка шаланаш тўгале, ег-шамыч икте почеш весе пурла да шола велыш пөрт декыла шаланат, савар воктек эгертылыт. Ынде калык тўшка ишкыла коеш, тудын кошар мучашыже Павел да тудын вуй ўмбалныже пашазе калыкын знамяже йошкардын йўла. Калык тўшка эше шем кайыкла коеш, — шулдыржым кумдан шаралтен, тудо тарванен чонгештен каяш ямде улшыла туран онча, а Павел — тудын нерже.

Урем мучашыште — ава ужеш — площадьыш лекме корным петырен, тўсдымө икгай ег тўшка сур пырдыжла шога. Вачўмбалне нунын кажныштын писе тўран штык йўштын, вичкыжын чолгыжеш. Ойлыде, тарваныде шогышо ты пырдыж гыч пашазе ўмбак йўштын пуалмыла чўчеш; аван онгышкыжо ты йўштө эгерта, шўмышкыжө пура.

Ава ончал колтыш да ужо: шанге уремым тич темыше калык тўшка аптранен шогылтеш, тудын дечын знамям нумалын ег-шамычын ошкыл кайымыштым брын ончыштеш. Знамям нумал ошкылшо-шамыч почеш ала мыняр лу ег каят, кажне ончык тошккалмаш ком гынат ордышкө тюрштыкта, урем покшелне пуйто корно тул гай ырен, йолпундашым когарта.

— Произвол пыта...

Федян мурымыжо ончык лийшашым ойла...

— И калык тарвана!..

пенгыдын да лўдыктен тудлан тўшкан куатле йүк полша. Но тюр мурымо йүк кокла гыч шып пелештыме шоктеда:

— Командоватла...

— На руку! — ончылно йүк раш шергылте.

Южышто штык-шамыч йыл-йол лупшалтыч, ўлыкыла волен знамя ваштареш чоян шыргыжын викталтыч.

— Ма-арш!

Ава шинчам кумалтыде онча. Сур тўсан салтак тўшка тар-

ваналтыш да, урем кумдышнек шарлен, шуэ шергэ пуйла койшо шийла чолгыжшо штыкыштым ончыко виктен, төр, йүштын ошкылаш тунгале. Аваже, кугун тошкал ошкылын, эргыж дек чакрак миен шогале, ужеш, Андреят Павел ончык миен, кужу капше дене тудым авырен шогале.

— Йыгыре ошкыл, йолташ! — Павел виян кычкырале.

Иошкар знамян ең-шамыч ден сур ең-шамычын плотна цепышт чакырак да чакырак лишемыт.

Павелын аваже шенгелныже куржшо ең-шамычын йол йүкыштым колеш. Кумыл волышо, аптраныше йүк-шамыч шоктат:

— Йолташ-шамыч, шаланыза!

— Власов, курж!..

— Шенгек, Павлуха!

— Знамям кудалте, Павел! — Весовщиков шүлыкын пелештыш. — Пу, мый шылтем!

Тудо знамя вургым руалтыш, знамя шенгекрыла лупшалте.

— Ит логал! — Павел кычкырале.

Николай кидшым мучыштарен шупшыл нале, пуйто тудым ала мо когартыш. Муро йүк йөрыш. Ең-шамыч Павел йыр плотнан погынен шогалыч, но тудо ончыко шенгын лекте. Чыла шыпланыш, пуйто тудо кенета, иканаште, шинчалан койдымыла кұшычын волен, волгыдо-яндар пылла калыкым ондале.

Знамя йымалне иктаж коло ег шога, тылеч шуко огыл, но нуно пенгыдын шогат, Павелын аваже нунын верч лұдын, нуным чаманен онча, нунылан ала мом каласынеже...

— Поручик, нал тидым тудын деч! — кужу капан шонго егын йўкшō шоктыш.

Кидшым виктен, тудо знамям ончыктыш.

Павел дек изи офицер куржын мийыш, знамя вургым руалтен, чаргыжын кычкырале:

— Кудалте!

— Нал кидетым! — Павел чот кычкырал колтыш.

Южышто знамя йошкаргын койын чытыра, пурлашке да шолашке тайнылеш, вара адак вик шогале, — изи офицер тōршталтен, мланде ўмбак волен шинче. Павелын аваже воктеч Николай, мушкыным пенгыдын чумыртен, кидым ончык виктен, пеш писын эртен кайыш.

— Налаш нуным! — йолжо дене «рошт» тошкалын, шонго ег мўгыралтыш.

Ала мыняр салтак ончык куржын лектыч. Ик салтакше приклад дене солалтен колтыш, — знамя чытыралте, тайналте да салтак-шамычын сур тўшкашышт йомо.

— Эх, — ала кō йōсын кычкырале.

Аваже зверьла урмыжалтен кычкырале. Но тудын вашеш салтак тўшка кокла гыч Павелын яндар йўкшō шергылте:

— Чеверын, авай! Чеверын, пагалымем...

— Ила! Упешыже возын! — аван шўмышкыжō кок гана перыш.

— Чеверын, аваем!

Йол парня мучашке шогалын, кидше дене солкален, тудо нуным ужаш тōча, салтак-шамычын вуй коклаштышт Андрейн йыргешке чурийжым ужо, — тудо шыргыжеш, тудлан саламым колта...

— Шочшем-шамыч... Андрюша!.. Паша!.. — кычкыра тудо.

— Чеверын, йолташ-шамыч! — салтак кокла гыч кычкыралыч.

Нунылан пачаш-пачаш йонгалтше, кўрышталтше шергылтмаш вашмутым пуыш. Тудо оквала гыч ала кушеч кўшычын, пōрт леваш гыч толын йонгалте.

Максим Горький.

Словарь.

Крамольник-шамыч — царизм да капиталистический строй ваштареш кредалше революционер-шамычым кутыжан власть тыге лўмден.

Башибузук-шамыч — грабитель, разбойник-шамыч.

Вопрос-шамыч.

1. Тиде произведенийыште могай событий возалтын? Тудлан пашазе-шамыч кузе ямдылалтыныт? Полиций мом ыштен?

2. Павел, Андрей да Весовщиков уремыште могай мутым ойленыт? Нуным лудын лекса.

3. Посна кутырымаш-шамыч гыч те пашазе-шамычын кугыжан жапыште паша условийышт нерген могай выводым ыштен кертыда?

4. Павел вуйлатыше, вожак шотышто могай улмаш? Ты нерген лудын ончыктен пуза.

5. Офицерым Горький кузе сүретлен воза? Тиде верым ойлымаште муын лудса.

6. Горький могай класс могырышто шога?

7. Кунам салтак-шамыч «толымаш ден пуштедымаш знамя йымалне» огыл, а «эрык знамя йымалан» шогалын, Павелмыт да Андреймыт дене пырля каеныт?

8. Мемнан жапысе Первый май пайремлан лозунг-шамычым возен пуза.

*Москваште, Красный площадьыште,
Первый май демонстраций.*

Апшат-влак.

Ме — апшат-влак, рвезе калык,
Пиал сравоным таптена.
Нӧлталт тый кӱшкӧ, чогыт, талын,
Вурс онгыш чот перен шында!
 Ме таптена вет калыклан сай корным,
 Эллан пиалым таптена...
 Возакеш шонымо свободым
 Кугу тулеш шуарена.
Вет кажне перыме кокла гыч
Шем йӱд ден гнет лушкен толеш,
Родной пасу гыч, лап верла гыч
Ындыралтше калык кынеш.
 Ту часше чак — вашке тул налын,
 Кугу да славный бой шуэш,
 •Ты мландымвач чыла тушманым
 Кугу куатна уштылеш.
Нӧлталт тый, грозный чогыт, талын,
Вурс онгыш чот перен шында!
Ме — апшат-влат, рвезе калык,
Пиал сравоным таптена.

Ф. С. Шкулев.

Вопрос-шамыч.

1. Мурым кӧн лӱм дене возымо?
2. Тиде стихотворенийште могай пиал да сай корно нерген ойлалтеш?
3. *Кугу да славный бой шуэш* мамне мо лиш?
4. Тыште могай *тушман* нерген ойлалтеш?
5. *Ындыралтше калык кынеш* манмым кузе умлыман?
6. Тиде стихотворений Великий Октябрьский социалистический революций деч ончыч возалтым текст дене докзатлыза.

Пашазе май.

Кырем, кырем мый чогыт ден
Трубажым керын ломыш,
Да шергылтеш йүк кұдыртен
Эр южыш, кажне пörтыш.
Васкүзö дене ишыктем
Мый күртнъын писе түржым,
Шанча почеш шанчам шүкен
Кышка пужарже туржын.

А түнö йүштö эртымек,
Шолеш пашаже шошын.
Ой, ой, кунар вүд погынен —
Коеш кандалгын-вулнын.
Чуча, чыпча волак гыч вүд,
Кыра лач чогыт семын!
Йонгалт мура ты шошо вүд
Печкеш, ведрашке велын!

В. В. Казин

Кид йүксö.

Эрден эрак
Мый пужарым,
Кидыш налме сай йүксем,
Пеш вашкалын,
Пеш лүшкалын,
Энгер вүдышкö колтем.
Эркын кае
Тый, вүд кайык,
Козыра корем почеш,

Удыркале
Шулын налын
Пу кұварым, тый шокшешт.
Тулла койын
Йүксö кайыш,
Вүдшö шолын пеш пörтеш.
Шулдыр тудын
Шонгеш йомын,
Йүксö вүдыштö иеш.

В. В. Казин.

Упражнений.

1. Первый стихотворенийым возен налза да öрдыж (переносный) смысл шот'дене каласыме мут-шамычым йымач удырала.
2. «Кид йүксö» заглавийым кузе умлаш күлеш?
3. Кокымшо стихотворенийым серен налза да «кид йүксын» коштымжым ончыктышо мут-шамычым йымач удырала.

Сталин нерген муру.

Лұшкалыт шурнагше степнаже,
Йогат тич вұдан энгернаже,
Мотор шошо кече волгалтын
Мемнан пиалан элешна.
Айста мурена, йолташ-шамыч,
Кугу, эн уста шұмбелналан,
Эн лишыл, родной да йоратыме —
Ме Сталин нерген мурена!
Тушманым сегаш вұден толын —
Пиал, эрык верч шогаш талын,
Куатым да вийым ешарыш
Мемнан боевой корнешна.
Айста мурена; йолташ-шамыч,
Эн лишыл кугу полководецлан,
Эн лұддымō, патыр йолташлан,—
Ме Сталин нерген мурена!
Мотор шошо кече гай сылнын,
Родной мланде мучко эрталын,
Кушта вет отвагым, куаным
Заповедный садеш мыланна.
Айста мурена, йолташ-шамыч,
Кугу садоводлан, мастарлан,
Эн чот йораталме да мудрый —
Ме Сталин нерген мурена!
Ыштен тудо калык пиаллан
Законом вияным йоршешлан,
Кугу элна мучко чўкталын
Мотор ўжарам мыланна.
Айста мурена, йолташ-шамыч,
Кугу, эн родной шұмбелналан,
Кечылан, калыкын чынжылан —
Ме Сталин нерген мурена.

М. Исаковский.

Вопрос-шамыч.

1. Пуэн тудо калык пиаллан законом мутышто могай закон нерген ойлалтеш?
2. Стихотворенийыште тиде законом кузе манме?

Граница.

Пычкемыш йўштõ ик йўдлан
Ош банд адеч тарлалт,
Граница гоч вончен тушман —
Шпион да диверсант.

Йõршешак кишкыла нушкеш
Уа лонгам торен,
Каен йўдвошт, йол-шўм почеш
Да постымат вончен.

Токасе вочшо лупс ўмбач
Шаршудымат тошкен
Эрден шоссешке лектын лач
Пасу йолгорно ден.

Эрдене ял гыч ты часлан,
Ушналын ик тўшкаш,
Йоча-влак школышко чылан
Каеныт тунемаш.

Каят лу рвезе почела,
Вашке лийшаш звонок,
Тунемше улыт вет чылан
Да ворошиловский стрелок.
Иленыт йыгыре.

Содор вашкат урокышко
Но лий тыге тушан:
Вашешышт корно вожышто
Логале лач тушман.

«Йõршеш мый йомым корныде
Вес век савырненам!»
Лу рвезе, иктыжат коdde,
Нимат ышт õр тунам.

«Тылат мый корным
ончыктем!» —
Каласыш икте вик.
Весат каласыш: «Ужатеи,

Айда-ян, гражданин!»
Шинча начальник — ўстел ден.
Омсаште — конвойна.
Шога йõршешак õрдыж еи,—
Ме палена — могаи.

А пограничный полосаште
Тыгаи закон вет уло:
Чыла ме палена, чылаштым —
Кõ мый, кõ тый, кõ тудо.

С. Михалков.

Вопрос-шамыч.

1. Иоча-шамыч кõм вашлийыныт?
2. Йоча-шамыч палыдыме еным кушко нангаеныт?
3. *Пограничный полосаште тыгаи закон вет уло манме молиеш?*
4. Родиным аралыше еи-шамычым кузе маныт?
5. Мемнан мландышке шпион кузе вончен, книгаште лудын лекса. Тиде выраженийым умылтарыза.

Мемнан Папанин.

...Папанинын илышыже пеш онгай да раш.

Тудо 1894 ийыште Севастополеш моряк ешеш шочын. 1913 ийыште тудо уже Ревельысе заводлаште токарь лийын. Сар тўнгалын. Рвезе пашазым флотыш налыныт да Севастопольыш судостроительный заводыш паша ышташ колтеныт. Папанин кугыжан казарма ден капиталистический стройын пызырымыжым пален налын.

1919 ийыште Папанин коммунистический партийыш пурен.

Гражданский сар тўнгалын. Папанин — фронтышто. Чолга да лўдын шогыдымо рвезе южный да юго-западный фронтлаште пеш чот кредалын. Тошто кугыжан флотын матросшо, тудо моряк-шамыч отрядлам Врангель ваштареш кредалаш кынелтен.

...Ик йўдым Анапа гыч лу йошкар моряк лектыныт. Пычкемыш йўдым Крым сер дек миен улыт да Судак лишан серыш лектыныт. Моряк-шамыч, нунын коклаште Папанинат, Врангельын тылыштыже кугу пашам ышташ тўнгалыныт. Нуно партизанский отряд-шамычлан боеприпасым, оксам конден шогеныт, боевой отрядым погеныт.

Врангелевский армийын командованийже вучыдымо йошкар отряд-шамыч лекме деч чотак лўдын да нуным пытараш Перекоп деч шке ударный группа-шамыч гыч ужашыжым ўжын конден. Папанинын отрядшым поктен куржталаш тўнгалыныт. Партизан-шамыч курыкclam пеш сайын шинченыт. Нуно серын ятыр ужашыжым — Судак деч Феодосия марте — шке кидыштышт кучен улыт.

Врангельын тылысе положенийже нерген М. В. Фрунзелян миен каласаш да Крымшке оружий ден оксам кондаш кўлеш улмаш. Тиде пашам шукташ партизанский отряд Иван Дмитриевич Папаниным ойырен.

Но тудым Крым гыч кузе колтыман?

Партизан-шамыч ложаш наледыше турецкий контрабандист-шамыч дене оксала Папаниным катер дене Турцийыш колташ келшеныт. Мешак гыч ложашым ястареныт да тушак Папаниным урген шынденыт. Катер тенгызыш лектын. Крым сер койдымо лиймеке, контрабандист-шамыч мешакым ронченыт.

Папаниным нангайымылан кугыжан окса дене тўжем тентем налынытат, контрабандист-шамыч тудын шуко оксаже уло шоненыт, садлан йўдым грабитлаш, пушташ да капшым тенгызыш кудалташ кағашеныт. Папанин тидым умлен налын да, бандым пытарен, катерым шупшың налаш шканже планым ыштен.

Корнышто мотор пужлен. Механик-грек ачален кертын огыл. Папанин беда гыч углаш полшен кертмыж нерген каласен. Контрабандист-шамыч тудым мотор дек шўдырен нангаеныт. Папанин тўрлатен. Тунам катерын озаже тудлан тенгызыште пырля кошташ тўңалаш ойым ыштен.

Нуно ныл кече годсек ийыныт. Папанин ныл кече годсек мален огыл, тудым пуштыт манын, эре контрабандист-шамычым эскерен. Турецкий сер 'кояш тўңалын. Келшыме почеш катер Трапезунд лишкырак лекшаш ыле, а тудо... Синоп дек миен лектын. Папанин серыш лектын да олаште шылаш йўным муын. Кўчызў вургемым чиен да лавран, шўкшў вургеман Папанин Трапезундыш шумешкыже ик тылзе наре турецкий серла дене каен. Тушечын тудым буксирный пуш дене Новороссийскыш намиен коденыт. Йошкар моряк-шамыч шке йолташыштым пеш чот куанен ваш лийыныт, вургемжым вашталтен чиктеныт да Фрунзе йолташлан доклад ышташ специальный поезд дене Харьковыш колтеныт.

Командарм лўддымў Папанинын ойлымыжым колышт налын да тудлан оксам, пулеметым, бомбым пуэн, вара торпедный катер дене кокымшо рейсыш колтен.

Врангельын тылыштыже героически паша ыштымыжлан Папанинлан Йошкар Знамя орденым пуэныт.

Е. Федоров.

Вопрос-шамыч.

1. Гражданский сар годым Папанин могай фронтышто лийын?
2. Папанин Новороссийскыш кузе толын шуын? Кайыме корныштыжо мо лийын?
3. Папанинын характержын могай койышыжо заданийым шукташ полшен?
4. Папанинын илышыже нерген умбакыже мом шинчеда? Каласкален пуза.

Упражнений-шамыч.

1. Вўд транспортысо лўм-шамыч гыч словарьым ыштыза.
2. Папанинец-шамычын ий ўмбалнысе илышышт нерген изи ойлымашым возыза.

Революций водын¹.

I.

Ачам мыйын 12-шо Сибирский стрелковый полкышто салтак ыле. Тиде полк германский фронтын рижский участкыштыже шоген.

Мый реальный училищын кокымшо классыштыже тунемынам. Авам мыйын, фельдшерица, эре пашаште коштеш ыле, мый шке семынем кушкынам.

Икана, сентябрь тылзыште, мыйын одноклассником Федька кас марте мемнан дене шинчен эртарыш. Ме тудын дене коктын урокым тунемын шинчышна.

Тунем гына чарнышна, Федька мӱнгышкыжӱ куржаш ямдылалтын, книгаж ден тетрадьшым поген гына шуктен ыле, кенета моткоч тале йӱр йӱраш тӱнгале. Мый сад велыш лекше окнам чӱчаш куржын колтышым.

Талын пуышо мардеж кошкышо лышташ орам мланде ӱмбач тӱргыктен, шӱшкен нӱлта; ала мыняр шолдра йӱр чӱчалтыш мыйын шӱргышкем шыжалте. Ик пел окнам пыкше шупшыл, чӱчын шындышым, вес пелыжым шупшылаш гына тӱнгальым, окна лондемыш ятыр кугу шун моклака толын возо.

«Ну и мардеж,— шоналтышым мый,— тыгеже чыла пушенгым тодышт пытара».

Йыгыре пӱлемыш пӱртылшыла, Федялан каласышым:

— Пеш тале мардеж. Куш тый тарваненат? Йӱржӱ легеж гыч кышкалмыла йӱреш. Ончал-ян, могай рок моклакам мардеж окнаш нӱлталын шуыш.

Федя ӱшаныдымыла ончале.

— Тый мом шойыштат! Тыгай моклакам нӱлталын кертеш мо?

— Ну, вот эше,— ӱпкелен пелештышым мый.— Мый тылат манам вет: чӱчаш гына тӱнгальым, «бурт» велэ толын возо.

Мый шун моклакам ончальым. Ала чынак иктаже лӱмын шуэн колтен? Но тунамак вес семын шоналтышым да пелештышым:

— Мом оккӱлым ойлыштам! Нигӱлан кышкылташ. Тыгай ийгечыште садыш кӱ пура? Конечно, мардеж.

¹ А. П. Гайдарын «Школа» книга гыч налме ужаш.

Авам вес пӧлемыште урген шинча. Шужарем мала. Федя мый денем эше пел час наре шинчыш. Кава йонгалте. Ночко окна гоч пӧлемыш тылзе ончале, мардеж иземаш тӱнгале.

— Ну, мый куржам,—мане Федя.

— Курж. Почешет мый омсам тӱкылаш ом лек. Тый тудым чотырак чӱч, замок шкак тӱкылалтеш.

Федя картушым упшале, ынышт нӧрӧ манын, книга-шамыч-шым помышкыжо чыкыш да лектын кайыш. Мый омсан «кроп» шоктен петыралтмыжым кольым.

Мый, малаш возаш тарванен, ботинкым кудашаш тӱнгальым. Кувар умбак ончалымат, Федян камбочшо, монден кодымо тетрадьшым ужым. Тиде лач мемнан задачым ыштыме тетрадьна ыле.

«Вот,—шоналтышым мый,—эрла мемнан алгебра первый урок... То-то кычалаш тӱнгалеш. Тудым пеленем налын намияш логалеш».

Вургемым шолышымат, одеял йымак пурен возым, но савырнен возынат шым шукто, ончыл пӧлем омса онгыр эркын «йынг-йынг» шоктыш.

— Кӧ тиде эше толеш?—авам ӧрын йодо.—Ачат деч телеграмма огыл гын... Да уке, почтальон ручкым чот шупшылеш. Ну-ка, мий, поч-ян.

— Мый, авай, кудашын возынам. Тиде, авай, очыни, почтальон огыл, а Федя, тудо кӱлеш тетрадьшым мый деранем монден коден, да, очыни, корнышто ушешыже возын.

— Вот эше, тудо эрдене пурен ок керт ыле мо? Кушто тетрадьше?

Авам, тетрадьым налын, чара йолышкыжо туфльым чиен, лекте.

Мыланем шокта, кузе тудын туфльыжо тошкалтышым перкала. Замок «чолдырт» шоктыш. Пылышемлан тунамак улычын пиктемалтын кычкыралме йӱк шоктыш. Мый тӧрштен кынелыым. Первый минутышто мый авам умбак грабитель-шамыч кержалтыныт шоналтышым, ӱстембач подсвечником руалтен, окнам перен шалатен уло кертмын уремыш кычкыраш тӱнгалнем ыле. Но ӱлнӧ ала воштылмо йӱк, ала шупшалме йӱк, шыве-шово эркын мутланымаш шоктен кодо. Вара кӱшкӧ кӱзышӧ кок мужыр йол йӱк шокташ тӱнгале.

Омса почылт кайыш, мый кидеш подсвечником кучен, йымал тувыр-йолаш денак кровать воктен пызнен шогальым.

Омса агыште авам йывыртен, воштыл шога, шинча вӱдшӧ «йырге» йога, а воктенже —шондаш гай пондашан, шун рокеш

амыргыше, йөршеш нөрен пытыше, мыланем эн шергакан сал-так — мыйын ачам шога.

Тунамак төрштен мийышым — тудо мыйым коржанше пенгыде кидше дене бңдалынат шындыш.

Пырдыж вес велне, кроватьыште, йүкеш пелә помыжалтше шүжарем тарваналтыш. Мый тудым кынелташ куржын мийынем ыле, но ачам мыйым чарыш да пелә йүкын каласыш:

— Ок күл, Борис... ит кынелте тудым... да утыжым ида лүшкө.

Тыге манын, тудо авамлан каласыш:

— Варюша, изи ўдырна пожалтеш гын, мыйын толмем нерген ит ойло. Тек малыже. Тиде кум кечылан кушко тудым ужаташ ыле?

Авай каласыш:

— Эрден эрак ме тудым Ивановскийыш колтена. Тудо шукертак куваваж дек каяш йодын ыле. Кава йонгалте, очыни. Борис эрракак тудым намиен кода. Да тый, Алеша, шып ит кутыро, тудо пеш чот мала. Больница гыч юждунам мыйым ўжаш йүдымат толыт, тудо ынде йүк-йүаныште малаш тунемын.

Мый умшам карен шогалынам, мом колмемлан шкат ом ўшане.

Кузе?.. Чумыраш шинчан Танюшкам волгыжшаш годымак куваваж дек ужатен колтынешт. Ужаш толшо ачажым уждеак кодынешт. Мо тиде тыгай? Молан тыге?

— Боря! — мылам авам каласыш. — Тый мыйын пөлемеш вазат, а эрдене, иктаж куд час жапыште, Танюшам чиктен, кувават дек намиен кодет... Да тый тушто, ачам толын манын, иктыланат ит ойло.

Мый ачамым ончалым. Тудо мыйым чот бңдал шындыш, ала мом каласынеже ыле, но тудын олмеш эше чотырак бңдале да йүкымат ыш лук.

Мый авам кроватьыш возым, а ачам ден авам столовоеш кодыч да омсам чүчын шындышт. Мый шуко годсек мален колтен шым керт. Ик могырыш да вес могырыш пөрдал кийышым, витле марте, шүдө марте шотлашат төчен ончышым — омо огеш шу.

Вуйыштем ала могай шотдымо шонымаш пөртеш. Кызыт молиймым шонаш гына тўғалам, тунамак ваш-ваштареш шогышо шонымаш-шамыч тўкнылыт, кўлдымаш шонымаш, иктыже весыж деч шотдымо шонымаш вуйышко шўшкылтыт. Карусельыште кужун пөртмек вуйым кузе темда, вуй вичкыжемым кок велым тугак куштылгын ишаш тўғале.

Ятыр йүд лиймек гына нералтен колтышым. Эркын «кычырик» шоктымо йүкеш пожалтым. Пөлемыш ачам сорта тул дене пурен шогале.

Мый шинчам пыртак почым. Ачам кем деч посна ыле. Тудо Танюшкан кровать дек шыпак миен шогале, сортажым улыкыла ыштыш. Тыге тудо мален кийыше изи ўдыржын кыляш ўпшым, чевер чурийжым иктаж кум минута ончен шогыш. Вара тудын дек пўгырналтыш. Тудын кўргыштыжў кок шонымаш кучедалыт: изи ўдыржым вўчкалтен колтымыжо шуэш, но пожалт кайымыж деч лўдеш.

Вес шонымашыже сегыш. Писын вийнен шогале, савырналтыш да лектын кайыш.

Омса эше ик гана «кычырик» мурен кодо, пөлемыште тул йўрыш.

II.

...Час шым гана перыш. Мый шинчам почым. Окна вес велне, куэн нарынче лышташ кокла гыч волгыдо кече чолгыжеш. Мый писын чийышым да йыгыре пөлемыш ончалбым. Тушто малат. Омсам сайрак чўчын, шўжаремым кынеташ пижым.

— А авай кушто?— шинчажым туржын, яра кроватиш ончен тудо йодо.

— Авайым больницыш ўжын нангайышт. Кайымыж годым тудо тыйым кувават дек уналкеш нангаен кодаш мылам каласыш.

Шўжарем воштылале да парняжым мылам онгайын рўзалтыш.

— Ой, шойыштат, Боря! Кувавай мыйым тенгече гына шке декше нангайнеже ыле, а авай ыш колто.

— Тенгече колтен огыл, а таче колташ лийын. Чий вашкерак... Ончо, могай сай ийгече. Кувавай тыйым таче чодраш пызле кичке погаш нангая.

Ойлымемлан ўшанен, шўжарем писын тўрштен кынеле, вургем чияш польшкалымем годым ойлышташ тўнгале:

— Так, значит, авам колташ лийын? Ой, мый тудым колташ лиймыж годым пеш йўратем.

Кровать гыч тўрштен волен, шўжарем омса дек куржын колтыш.

— Боря, мылам омсам поч. Тушто мыйын, лукышто, шовычем кия да эше изи орвам.

Мый тудым шупшыл чактарен, кроватиш кўзыктен шындышым.

— Тушко ок лий, Танюша, тушто ала могай чүчүй мала. Иудым толын. Шовычым мый тыланет шке конден пуэм.

— Могай чүчүй? — Танюша йодо. — Икечысе гаяк?

— Да, икечысе гаяк.

— Тугаяк пу йолан?

— Уке, күртнө йолан.

— Ой, Боря! Мый але күртнө йоланым нигунамат ужын омыл. Мый омса лончыш шы-ы-пак ончалам. Мый йол парня дене.

— Мый тебе тыланет ончалам! Шып шинче.

Пөлемыш эркин, шекланен пурен, шовычым налын мөнгеш лектым.

— А изи орвам?

— Ну эше шонен луктынат, молан изи орва дене толашен кошташ? Йогор кугызат тыйым тушто имне орваш шынден кудалыштыкта.

Ивановскийыш кайыме йолгорно Теша эгер сер воктен кая. Шужарем ончычын куржеш, минута еда шогаледа: тебе воштырым пугырнен налаш, тебе вудыштө ловыген коштшо комбо-шамычым ончалаш, тебе эше иктаж молан. Мый эркин почеш ошкылам. Эрденсе яндар юж, нарынче-ужар түсан лопка шыже пасу, пасушто коштшо күтүн той онгыр иктөр йонгалтме йүкшө — тиде чылажат мыйым ласкан, сайын чүчыкта.

Мыйым йудым тыге ындырыше шонемаш ынде вуйышкем пенгыдын пурен, мый тиде шонемашым ынде кудалташ, тудын деч утлаш ом төчө.

Мый окна лондемаш кудалтыме шун моклакам шарналтышым. Конечно, тудым мардеж конден шуэн огыл. Тыгай шудо вож дене пугыралтше рок моклакам йыранг гыч мардеж кузе катен налын кертеш? Толмыжым шижтараш тудым мыланем ачам кудалтен. Тудо Федян кайымыжым вучен, садыште мардежаныште да йураныште шылын шоген. Шке толмыжым тудо шужаремланат ынеж палдырте, тудо але изи, ачаж толмо нерген егланат ойлышт кертеш... Отпускыш толшо салтак-шамыч огыт шыл, ниге дечат шылын огыт кошт... Тылечла молым шонемаш уке — мыйын ачам дезертир.

Мөнгө пörтылшыла мый вучыде училищный инспектор дене ваш тукнышым.

— Гориков, — шыдын пелештыш тудо, — тиде эше мо тыгай?.. Молан тый урок жапыште школышто от ул?

— Мый черле улам, — сайын шоналтен шуктыде, пелештышым мый.

— Черле улат?— уэш йодо инспектор.— Мом тый кўлдымашым ойлыштат! Черле енг мбнгыштыжб кия, урем воктен ок куржтал.

— Мый черле улам,— сўмсырланен пелештышым мый,— да мыйын температура.

— Кажне енгын температура,— тудо шыдын каласыш.— Ерундам шонкален ит луктеде, марш пеленем школыш...

«Вот тебе на!— почешыже ошкылшыла шоналтышым.— Черле улам манын, молан тудлан шойыштым. Школыш мийдымемын чын причиныжым каласыде, чынлан толшо иктаж могай вес амалым шонен лукташ ок лий ыле мо?»

Шонго кугыза, училищный доктор, саггашкем копажым тушкалтен ончыш, температурым висен ончыдеак, йўкын каласыш:

— Його пеш чот пижме дене черланен. Эм олмеш шкенжым осалын кучымыжлан четверкым шындаш да урок деч вара кок часлан школеш кодаш кагашым пуэм.

Инспектор, ученый аптекаръла койын, тиде рецептым сайлан шотлыш. Тудо, сторож Семеным ўжыктен, мыйым классыш намиен пурташ шўдыш.

Тиде кечын мыланем осал почеш осал толын шогыш.

Классыш пурен гына шуым, немка Эльза Францисковна Торопыгин деч йодышт пытарыш да, урок жапыште классыш пурымемлан сырымыла лийын, пелештыш:

— Гориков, коммен зи хир!¹ Тетрадетым пу.

— Тетрадым мый монден кодедам, Эльза Францисковна, урокым ямдыленам, только книга ден тетрадым чыла монден кодедам. Перемена годым мый тыланда кондем.

— Книга ден тетрадым кузе мондаш лиеш?— немка сырыш.— Тый монден коден от ул, а сондалет. Тидлан тый урок деч вара ик часлан кодат.

— Эльза Францисковна,— сырымыла лийын пелештышым,— мыйым таче такат инспектор кок часлан коден. Кушко эше ик часлан? Мо мылам, йўд марте шинчаш мо?

Тидлан учительница немычла пеш кужу шомакым тототлен пуыш, тушеч мый пыкше гына умлышым: його ден шоякым наказатлыде кодаш огеш лий, кумшо шагатлан кодашак логалеш, углаш ок лий,— тидыжым сайынак умлышым.

Перемена годым мый декем Федя тольо.

— Тый молан книга деч посна тольыч, [адак молан тыйым классышке Семен конден пургыш?

¹ Тышке тол.

Мый тудлан ала мом шойышт каласышым.

Вес, пытаргыш, географий урокым пелэ малыше гай эртарышым. Учитель мом ойлен, тудлан мом отвечатленыт — нимомат колын, шижын ом ул, онгырым мурыктымо йүкеш гына пожатме гай лийым.

Дежурный молитвам лудо. Рвезе-шамыч, парт леведышым «шылт-шолт» петыркален, омсашке поче-поче лектын кайышт. Класс пустанге. Мый шкетын кодым.

«Ой, юмо, — йөсланен шоналтышым, — эше кум часым... мөнгыштө ачам, чылажланат өрат велэ, а мый целый кум часым...»

Мый улык волышым. Тушто, учительский воктен, пак-күзө дене коркален пытарыме кужу, анышыр олымбал шога. Олымбалне кумытын шинчат. Иктыже первоклассник, тудо кагазым пурын ночко моклакам ыштен да саде моклакам йолташыже умбак кудалтен, садлан верч тудым ик часлан коденыт, весыжым — кучедалмылан, кумшыжым — ом шарне мо верч.

Мый олымбак шинчым да шонкалаш тунгалым. Воктечна Семен сторож, сравоч-шамычым чолдыртыктен, ошкыл эртыш.

Дежурный надзиратель лекте. Тудо наказатлыме-шамычым эскера, жапын-жапын ончалаш лектеш. Лекте да йогыланен уэштын, йомо.

Мый олымбак эркин күзен шогалым да учительский омса гоч шагатым ончалым. Мо тыгай? Улыжат пел час гына эртен, а мый ынде иктаж час нар шинчен эртаренам шонышым.

Кенета вуйышкем осал шонымаш толын пурыш.

«Мо тиде тыгай чынжымак? Мый вор ом ул, мыйым петырен огыт ул. Мөнгыштө мыйын ачам, тудым мый кок ий годсек ужын ом ул, ындыжым тыгай өрмаш да раш палыдыме обстановкышто ужаш логалын, а мый инспектор ден немкын орадыланымышт верч арестантла тыште шинчышаш улам».

Кынел шогалым, но тунамак аптраныме гай лийым. Классеш кодымек, шке шонымо семен лектын кайымаш — тиде мемнан пеш кугу школьный преступленийлан шотлалтеш.

«Огым, вучалтем ынде», — решитлышым да олымбал дек савырнен ошкылым.

Но тыште мыйын умлаш лийдыме шыдем моткоч лекте. «Кеч мо лийже, — шоналтышым мый, — ачам теве фронт гыч куржын... — тушто мый шыдын шыргыжалым, — а мый тышеч каяш лүдам».

Вешалка дек куржын колтышым, вачышкем шинельым сакалтен, омсам «кроп» чүчын, уремыш куржын лектым.

III.

Тиде кастен ачам мылам шуко тўрлылан шинчамым почаш тыршыш.

— Ачий,— йодым мый,— фронт гыч куржмет деч ончыч тый вет смелый улат улмаш, тый вет тушеч лўдын куржын от ул?

— Мый кызытат лўдшō ом ул.— Тидым тудо ласкан калашыш, но мый шиждеак вуем окна велыш савырал колтышым да чытыралт кайышым.

Урем вес вечын вик мемнан пōрт дек полицейский ошкыл толеш. Могыржым кок велыш кышкылтын, эркин ошкылеш. Урем покшеке шуо да пурлашке савырныш, мостовой воктен спазар площадь велыш ошкыл эртыш.

— Тудо... мемнан дек... огыл,— мутем кўрыштын пелештышым, чўчкыдын шўлешташ тўнгальым.

Эрлашыжым кастене ачам мылам ойлыш:

— Боря, мемнан дек таче-эрла уна-шамыч толын кертыт. Пентгыдын шого! Тый ынде мыйын вон могай кугу лийынат, Школышто мый верчем неприятность лектеш гын, чылажланат шўвал шынде, нимо дечат ит лўд; йырым-йыр мо лийын шого — чыла чот эскере, тунам вара мо нерген ойлымем умлет.

— Ме эше ужына, ачий?

— Ужына. Мый тыште южгунам лияш тўнгалам, только тендан дене огыл.

— А кушто вара?

— Вескана палет. Кўлеш лийме годым тыланда увертарат.

Йōршын пычкемышалтын, но капка воктен олымбалне кем ургызо гармонь дене шинча, а йырже ўдыр, рвезе-шамыч шурген шогылтыт.

— Мыланем каяш уже жап,— шўмжō вургыжын ачам пелештыш,— вараш кодаш ынже логал.

— Нуно, ачий, пел йўд марте, очыни, огыт кай, таче вет шуматкече.

Ачам сангажым куптыртале.

— Вот эше бедаже. Иктаж кушеч, савар гоч але ег сад гоч лекташ ок лий гын, Борис? Ну-ка, шоналте... Тылат вет чыла рожым шинчыман.

— Уке,— маньым мый,— ег сад гоч огеш лий. Шолаште Аглаковмытын саварышт пеш кўкшў, пуда кырман, а пурла гыч лиешат ыле да, но тушто пире гай осал пий. Вот мо... Кайынет гын, айда пырля пўя дек волена, тушто мыйын шоло уло, мый тыйым шентечын корем дек вик вончыштарем. Кызыт пычкемыш, иктат ужын ок шукто, тушто вержат ег коштыдымо.

Ачамын нелэ капше темдыме дене шоло «лыж» волыш, йолна нӧрыш. Ачам тарваныде шога. Шоло вӱд ӱмбач эркин мунчалта. Кужу тоя лӱкӧ, тазыла пундашеш пижедылеш велэ: мый тудым румбыкан вӱд гыч пыкше луктедем.

Сер воктен мый кок гана шогалаш тӧчышым, кок ганажат йӧнеш ыш тол,—корем пундаш таяка да ночко. Тунам вара мый, пурлашкырак виктарен, тӱр сад деран шогалтышым. Ты сadyште иктат уке, тудым нигӧ ок ороло, саваржат шаланен пытен.

Ачамым мый первый савар рожыш шумеш ужатен колтышым, тусеч коремыш лекташ лиеш. Тышан ме ойырлышна.

Мый эше икмыняр минута шогышым. Ачамын нелын тошкалмыж дене «рышт-рошт» шоктымо йӱк эре иземеш да иземеш.

IV.

Кум кече гыч авамым полицийыш ӱжыктышт. Тушто тудлан,—мариет часть гыч шылын куржын,—манын каласеныт. Авам деч тыгай подпискым налыныт: «Марием кушто ила ом пале, илыме вержым пален налкем, тунамак властылан толын увертарем».

Ачамын дезертир улмыж нерген полицеймейстерын эргыже деч училищыште эрлашыжымак пале лие.

Закон божий урок годым священник кугыжалан да отечествылан верный лияш кӱлмӧ нерген, присягым пудырташ лийдыме нерген тунуктен изи проповедьым ойлыш.

Кок кече гыч мыланем увертарышт: школа гыч шке вуя лектын куржмылан учительский совет поведениемлан тройкым шындаш решитлен.

Тройка тидым ончыкта ыле: тунемшын шкенжым осалын кучымыжым эше ик гана ужыт гын, тудым училище гыч луктыт.

Кум кече гыч мыланем повесткым кучыктышт. Тушто авамлан, эргыч верч первый пел ий тунемме жаплан оксам кызытак тӱрыс ак дене тӱлӧ, манын шӱден возеныт. Тылеч ожныжо мый дечем, салтак эрге улмемлан кӧра, пел акым велэ налыт ыле.

Нелэ жап тольо. «Дезертир эрге» манын лӱмдымӧ намыс лӱм мыйын ӱмбалан пенгыдын пиже. Шуко тунемше-шамыч мый денем келшымыштым чарнышт. Южышт мутланат монь гынат, ожнысо семын йолташла огыл, мый дечем йӱкшымыла койыт, мыйын пуйто ик йолем пӱчкылт возын, я мӧнгыштем колышо ег уло. Эркин-эркин мый чылашт деч торлышым, модаш ушнымым да йолташ-шамыч дек уналкеш коштмымат чарнышым.

Шыже кужу касым мый я мӧнгыштӧ шинчылт эртарышым, я

Тимоша Штукин дек миен, кайык-шамычше дене шинчылт эрта-рыльым.

Тиде жап коклаште мый Тимоша дене пеш сай йолташ лийым. Тудын ачаже, шўгарласе черке сторож, мый денем шыма ыле. Только мый умлен ом керт, молан тудо мыйым брдыж гыч тўс-лен онча, вара толешат, вуем ниялта да сравоч-шамычшым чылдыртыктен, йўкым пуыде ошкыл кая.

Ачам дечын мыланна нимогай уверат уке. Тудо, очыни, Нижний-Новгород¹ лишне, Сормовышто, манын тогдаяш тўченам. Тыге шонымашыже мыйын тышеч гына лекте: кайымыж деч ончыч авам деч ачам вагоностроительный заводушто паша ыштыше авамын Миклай изаже нерген шуко йодышто.

V.

Икана, телым, школышто мый декем Тимошка Штукин тольо да парняж дене мыйым йышт ўжō. Тудын тыге чояланумыже мыйым брыктарыш. Мый тудын почеш пōлем лукуш ошкыльым.

Иыр ончалын, Тимоша мыланем йышт каласыш:

— Таче кас велеш мемнан дек тол. Мыйын ачам обязательно толаш шўдыш.

— Молан мый тудлан кўлам, мом эше тый шонен луктынат?

— А вот шонен луктын омыл. Обязательно тол, тунам вара палат.

Тыге ойлымыж годым Тимоша серьезнын коеш, изиш лўдшыла койын кодо, ок шутитле манын, мый ўшанышым.

Кастене мый шўгарыш кайышым. Мардеж лумым тўргыкта, лум дене петырналтше, вудаканше фонарь-шамыч уремым йоршын огыт волгалтаре, манаш лиш. Изи чодра дек, тушеч шўгарлаш логалшашлан изи пасум эрташ кўлеш ыле. Име гай лум шўргым шуркала. Мый, пальто воротник коклаш келгышкырак вуем шылтен, шўгарла капка дене чўктымō ужар лампадка тул дек лумеш петырналтше йолгорно дене ошкылам. Шўгар плитаэш шўртнен шунгалт возым, лум ора лийын пытышым, орол пōрт омса тўкылымō ыле. Мый тўкалтышым — вик ышт поч, эше ик гана тўкалташ логале. Омса вес велне йол йўк шоктыш.

— Кō тушто? — сторожын мылам палыме кўжгў йўкшō строгын шоктыш.

— Поч, Вōдыр кугызай, тиде мый улам.

— Тый улат мо, Боря?

¹ Кызыт Горький ола маналтеш.

— Да мый... Поч вашкерак.

Мый шокшо орол пӧртыш пурышым. Устембалне самовар, муй ате шинча, кинде сукур кия. Тимка пуйто огешат кол, огешат уж, четлыкым ачален шинча.

— Поран? — мыйын чевер, ночко чурием ужын, тудо йодо.

— Да эше могай! — пелештышым мый, — йолем сусуртышым. Нимат ок кой.

Тимоша воштыл колтыш. Мый ом умло, молан тудо воштылеш, сандене мый тудым ӧрын ончалым. Тимоша эше чотрак воштылаш тӱнгале, тудын шинча ончалтышыже гыч умлышым, тудо мыйым огыл, а ала мом весым, шентелнем улшым воштылеш.

Савырналтен ончалын, мый сторожым, Вӧдыр кугызам, да ачамым ужым.

— Тудо мемнан дене ынде кок кече ила, — чай йуаш шичмек, Тимоша каласыш.

— Кок кече... а тый ончыч мылам нимом ойлен отыл. Тыгеже тый могай йолташ улат, Тимоша?

Тимоша шке ачаж умбак, вара мыйын ачам умбак титакан улмыла ончале, нунын деч полышым вучышыла коеш.

— Куй, — нелӧ кидше дене эргыжым ваче гычше вучкалтен, сторож пелештыш. — Тыгай мыз-мыз манын, шотшо уке ман ит шоно, тудлан ушанаш лиеш.

Ачам штатский вургем дене ыле. Тудо веселан, куанен кутыра. Училищысе паша нерген йодыштеш, минута еда воштылын мылам ойла:

— Нимат огыл... Нимат огыл... шувал шынде чылажланат, жапше вет могай лишемеш, шижат?

— Ачий, — мый туд деч йодым, — молан тый тыгай весела улат да эре воштылат? Тый нергенет тыште батюшка проповедьымат лудын, тыйым чыланат покойниклан шотлат, а тый теве могай улат.

Ачамлан полышкалыше лиймем деч вара мый тудын дене кутырашыжат вес семен тӱнгальым: шке дечем кугурак дене кутырымыла, но икгаяк улмо семен. Ужамат, ачамлан тиде келша.

— Жап тугай весела лишемеш, садлан весела улам. Сита, шортын ситарышна. Ну, йӧра. Мӧнгышкет кай! Вашке адак ужына.

Йуд ятыр лийын. Мый прощатлышым, шинельым чийышым да пӧртончык лектым. Почешем сторож волен омсамат тукылен ыш шукто, мыйым ала кӧ моткоч чот ӧрдышкӧ шукал колтыш, мый лум пургыжыш унчыли миен керылтым. Пӧртончылно тунамак

йол йүк, свисток дене шүшкымō йүк, кычкырыме шокташ тўнгале. Мый тōрштен кынелым да ончылнем городовым ужым.

Икмынар минута гыч орол пōрт гыч ачам ден сторожым вўден луктыч. Нунын почеш Тимоша ошкылеш, шинельжым чиен, уппи деч посна. Тудо ок шорт, могыржым гына ала кузе чытырыкта.

— Тимоша! — сторож строгын каласыш. — Кресачат деран мале, да каласе тудлан, суртым эскерыже, обыск деч вара иктаж мо йомын ынже кай.

Ачам, вуйжым кумык сакен, шып ошкылеш. Кидшым шенгек ыштен пидын шынденыт. Мыйым ужын, вийналтыш да куандарымыла кычкырале:

— Нимат огыл, эргым! Кызытеш чеверын. Аватым, Танюшкамат шупшал. Да пешыжым ит ойгыро: жап, эргым... весела лишемеш!

VI. °

1917 ийын коло кокымшо февральыште кудымшо армейский корпусын военный судшо 12-шо Сибирский стрелковый полкысо рядовой Алексей Гориковым военный действий театр гыч шылын

куржмыжлан да правительство ваштареш осал пропагандым ыштымыжлан лўяш пунчалын.

Коло визымше февральыште приговор шукталтын.

Кокымшо мартыште Петроград гыч тыгай телеграмма толын: восстатлыше войска да пашазе-шамыч Зимний дворецым налыныт.

Кумдан ылыжаш тўнгалше революцийын шинчалан раш койшо первый тулжым мый Полутинмытын барский усадьбышт йўлаш тўнгалмаште ужым. Шошо свежий мардежым сыратыше тул йылме-шамычым мый пел йўд марте пўрт чердак гыч ончен шогышым. Ачамын пуэн кодымо эн шергакан пўлекшым, кўсенеш ырыше маузерым эркин ниялткален, «весела жап» лишеммылан куанен, ачамын йомдарымылан верч нелэ ойго деч вара кошкен шудымо шинча вўд йўре шыргыжалын шогем.

А. П. Гайдар.

Словарь.

Дезертёр — фронт гыч шке шонымо семын куржшо.

Реальный училище — кугыжан Российысе ик тўрлў средний школа.

Инспэктор — ожнысо школышто директорын помощникше.

Ди́агноз — черым палымаш.

Полицеймэйстер — олесе полиций начальник.

Вопрос-шамыч.

1. Тиде ойлымаште могай жап нерген возалтын?
2. Ончычшым Борис ачажын фронт гыч куржмыжо нерген кузе шонен?
3. Мо верч, молан Борисын ачаже фронт гыч куржын?
4. Борисын революционер-ачажым правительство мом ыштен?
5. Борис тунемме школа могай улмаш? Мемнан советский школа ожнысо школа деч мо дене ойыртемалт шога?
6. Борисын характержым те кузе палемдеда? Кугу лиймекше тудо, тендан шонымаште, кў лийын?
7. Борисын ачажым казнитлыме деч изиш жап эртымек, могай кугу событий лийын?

Упражнений-шамыч.

1. Гайдарын «Школа» манме книгажым кў лудын гын, Борисын умбак илышыже нерген класслан ойлен пуза.
2. «Шоло ўмбалне» манме изложенийым возыза (ачажлан Борис полиций деч шылаш кузе полшен, тудын нерген).

Йошкар бакен.

1. Нигӧн огыл.

Максим воз ўмбалныже туртын шинчен да колышо гай ачаж ден аважым кузе орвашке пыштым да брезент дене леведмым спокойно ончен. Нуно колат. Эр еда сер гыч черле-шамычым нангаят, да але марте нунын кокла гыч иктыжат мӧнгеш пӧртылын огыл.

Юл сер мучко ола воктен тылзе утла лиш беженец-шамыч табор дене шогат. Нуно, казак-шамыч на́ступатлыме деч аралалтын, степысе хутор гыч ала кушко Юл вес могырыш каяш лектыныт.

Юл авыртыш лийн. Ондакшым вончыштарылым вучышт, исполкомыш йодаш колтышт — тушто сӧренят: лу тўжем возым кушко вончыштарет! Беженец-шамыч серыштак шогат, саварым да сарайым пудыртылыт да йўд еда лихорадка чер дене чытырен тулым олгат.

Максимынат могыржо шергылтеш. Аважым да ачажым возыш налше-шамычлан «Мыйымат налза» манын каласымыже шуэш. Садак огыт нал ыле. Тудо шкетын кодо.

Игнат чўчўжӧ ала кушко каен. А Максим воз деч торлаш лўдын — ўшкыж-шамыч луышт тўжвак лекмешке явыгеныт гынат, шке вольык — поро вуян да шемалге, ойган шинчан улыт. Яралан йонгыжен кият. Йырым-йыр чыланат ӧрдыж улыт.

Кечын пелтымж дене йоча чылажымат мондыш, лихорадка черын эн йӧсӧ жапше малымашеш эртыш, омо йўан ала кӧн ойлымо мутшым колын пожалтымж годым кечывалат эртен ыле.

— А йочаже кӧн?

Игнат чўчўн йўкшӧ вашеш пелештыш:

— А кӧ тудым шинча? Кызыт чыла хлопец-шамыч нигӧн огытыл.

II. «Ермак».

Максим шыпак пристаньыш мия. Пристань борт воктене кук-шў капан, кугу чал пондашан кугыза шога, портышкеман да ватный пинжакан, а тудын воктене лопка вачан, шем кудыр пондашан, лапката капан, кужу кидан, кужу шулышан кеман да уянше курткан — весе шога.

— Тый кушко, пынеге? — йочам ужмеке, йодо кугыза. Весыже Максимым кынервуй деч кўшычырак кучыш да корштыктарен кормыжтале.

Кугызан чурийжым Максим ончале да умлыш, ончалмыже шыде да строгий гынат, поро: бахчевик кочам шарныктара.

— Кочай, мыйымат пырля нал...

— Кушко тый? Мемнан паша военный.

— Нал, кочай, — адак Максим йодо да шортын колтыш.

Шемалгыжлан коча каласыш:

— Масленщиклан нал тудым, Леонтий. Икшыве поро.

Шемалгыже пеггыде азыр гай парняж дене йочам чыла могурымат кучылт ончыш да каласыш:

— Йоча йбрьшашлык, пеггыде: только пеш канга.

— Эрта... пукшен ордыктарена.

— Тыйын лумет кузе?

— Максим.

— Ужат, рвезе, могай паша. Мемнан тый гаекак масленцикым пуля пушто. Мемнан паша боевой. От лўд?

— Огым.

— Ну, тугеже пароходыш кае... Мый сейчас мием.

Максим пароходыш пыштыме она дене каен, пурышыжла орвам левед шогышо кожух ўмбалне возымо пароход лўмым лудо: «Ермак».

Максим воктечын крючник-шамыч тупысо нумалтыш дене вашкен, ваш лийшым кычкыркален куржыт:— Позволь! Позволь!

Нунылан мешаяш огыл манын, Максим пырдыж воктене пызнен шогалын да вучен шога. Вашке Леонтий тольо, йочам вачыж гыч пеггыдын кучыш да омсам почын ончыко шўкал колтыш. Максим ончылно пычкемыш шокшо вынем почылто, тушто, йылгыжше йытырлаште чолгыжын, тул волгыдо кушта. Ўлыкō яклака вурс кид кучеман тура кўртньō тошкалтыш вола. Максим лўдмыж дене йўкшен, ўлыкō, клеткан плита кўвар ўмбаке, мунчалтен волен кайыш. Тушто машина воктене кугу срабоч дене ала мом ыштылын, бритлыме канга ег шогылтеш. Тудо пўгырнен шога ыле гынат, Максим вигак улыш: тиде ег кугу

капан — пулвуйышто кошаргын кадыргыше йолан да кужу кидан. «Тудо йӱршеш энгыремышла коеш», — шоналтыш йоча.

Пашазын пылышыж воктенак Леонтий кычкырал:

— Алексей йолташ, мый тыланет у масленчикым кондышым.

Алексей вуйжым нӱлтале, Максим мogyрыш пырт ончалын адакат ала мом пӱтыркалаш да машина воктене перкалаш тӱнгале... Вара кынеле — вичкыж да канга йочам йӱратыде ончалын йодо:

— Тый кушто тыгай коштырам муыч?

— Серыште.

— А командир йолташ мом каласа?

— Мом каласа? Мыланна масленчик деч посна каяш нигузат огеш лий...

— Шке шинчет, кузе шонет, туге ыште...

Алексейын ала мыняр гана «механик йолташ» манме Леонтий йомо (тудым ала кӱ люк гыч кӱшкӱ кычкырал). Максим воктене — энгыремыш Алексей, тудо масленкыш анг марте нефтьым темаш туныкта, вӱргене банка-шамычыш нугыдо, кучен ончымаште шыма, лудо ойльдаг руашым опташ да тиде банка-шамычым вал ӱмбалсе рожыш унчыли пӱтырал шындаш туныкта.

Максим чаг йӱкын чот йонгалтмыж дене чытыралтыш. Алексей тарваныш да шагатла койшо, шеме дене возыман кок ош круг дек шикшалте. Чаг адак перыш, кругысо стрелка тӱршталтыш да «Готово» мутеш шогале.

Алексей йӱкым луктынак кругысо кид кучемым кок гана пӱтырале, стрелка йырым-йыр савырныш да, чытыралтын, адакат «Готово» мутешак шогале.

Алексей, йылгыжше кугу орва ончылан шогалын, кругыш онча. Стрелка, чаг йӱкым луктын, «Вперед тихий» мутыш тӱрштыш.

Алексей «шоик» шӱшкалтыш да Максимлан шижтарымыла вуйжым савалтыш: тудыжо лӱдмыж дене трюм пырдыж воктек туртын шогале да Алексейын звонокым пуэн «Вперед тихий» манмыжым кольо.

Алексей кугу орвам савырале, йытыр, вал-шамыч да машинын рычаг-шамычше тарванышт, лӱнген да пӱртын, эркын тӱр движенийыш пурышт. Звонок йӱк шоктыш.

III. Машина.

Шуко кечат ыш эрте, Максим пароходышто тунемаш да умлаш тӱнгале. Ӱлнӱ машиныште можо кушко кӱлмым тудо умлаш тӱнгале. Леонтий деч пален нале — пароход кечын топливеш аралалтше вийже дене кая, чыла велым авыралтше подышто чот шолтымо вӱд нугыдо, шыгыремдыме парыш савырна, тудо тӱнзык дене

эртышыжла машинын поршеньжым шўка. Максимлан механик эн чотшо тидым ончыктыльо: подын вўд висыме яндажым, манометрым, подышто парын давленийжым ончыктышо стрелкым, подыш вўд темыме насосым. Максимлан Леонтий каласкалыш: вўд висыме яндан пучыштыжо эреак вўд модын, тўрштыл шинча, тушто вўд койдымо лиш гын, а манометрын стрелкыже пурла велке йошкар чертам эртен кая гын,— значит подышто вўд уке, изиш жап эрта гынат,— под пудештеш, тунам эн ончычак ўлнысў ег-шамыч чыланат пар дене да шокшо вўд дене когарген колат, адакше пароход корпусат кокыте шелын кертеш, тунамже чыланат пытат.

Йоча умлаш тўнгале: машина шке кўргыштыжў полезный вийымат, шучко вийымат шылтен, тудын машина дене модмыжо шуо: Леонтий але Алексей машина орвам колтымаште шогымо семынак шогылташ, паровой вентиляым тебе кугунрак, тебе изинрак почедаш, машиным ончыл ход гыч шентел ходыш кусаркалаш. Но йоча тулеч шукуракат умлаш тўнгале. Тыште тудым чыланат «йолташ» маныныт,— ондакшым тудлан воштылмыла чўчў, варажым тудо йонгылыш шонымыжым умлыш, тудлан тыште чыланат ўрдыж улыт гынат, масленкыш мазутым да ўйым темаш тўнгалмыж деч вара тудо умлыш: «Ермакын» илышыже Максимын пашам сайын ыштымыж деч да моло пашазе-шамыч дене келшен ыштымаш деч зависитла; тудым воштылмылан огыл, а серьезно йолташ манмылан йоча ўшаныш, тудо тыште ўрдыж ег коклаште шке ег лиймым умлыш.

Тидын дене пырляк тудо ужеш: «йолташ» мут дене чылаж годымак келшымаш огеш почылт, южгунамже мўнгешла лиш, тиде мут дене сырымашат петырналт шога. Мутлан, тудо ужын, механик Леонтий да тудын помощникше Алексей коклаште чылажак сай огыл. Шогалмаште, тымык годым, Леонтий Максимлан машинын кузе ышталтмыже нерген умылтара; тунам Алексей порын огыл шыргыжалын, шўрын ончен шога да коклаш пурен мутланаш пижеш:

— Тыйын семын, йолташ,— манын тудо Леонтийлан,— чыла машина. Пароходат машина, мландат машина, уло тўня машина. Айдемыже?

Леонтий Алексейлан огыл, утларакшым Максимлан ойлымыла спокойно вашмутым пуэн:

— Айдеме тоже машина, но тудо машина дечат кугурак, молан манат гын, тудо адакшым машинист.

— Мый машина улам гын, мыланем кө лияш — иктак, — Алексей вигак торешлана, — кө мыйын йолташ, кө йолташ огыл — чыла иктак.

— Тый лач машина гына лият ыле гын, тудо тыгак лияш ыле. Но тый адакшым машинист улат. Тыйын илышет тыланет тудлан пуалтын: машинет сайын пашам ыштыже манын, тыланет шке машинетым порядкыште да арун кучыман, тудо пашам сай ыштен кертше.

— Кёлан?

— Общий поро пашалан...

— Порылан? Хм!..

Алексей шыдын воштыл колтыш. Тиде воштылмаште ала мо улмым Максимат ушыш нале да тиде мутланыме деч вара тудо Леонтийын помощникшым сайынак шекланаш тўнгале, моло ўылл командым — кочегар да слесерь-шамычым шагал ончалын.

Пароход командирлан штурман Ждан шога улмаш.

Тудо Максимым уждымыла койын коштын, тудын дене иканат мутланен огыл да Максимжат тудын деч ёрдыштырак лияш тыршен. Теве таче, кенета — Ждан чылт весе, Максимым ваш лиймеке, тудын вуйышкыжо кидшым пыштыш, пентгыдын комдык шупшыльо да шинчашкыже шкенжин шемалге весела шинчаж дене ончале. Жданынат шинчаже куаныше лийын кертеш улмаш, манын Максим шоналтыш. Жданын молан куанымыже тунамак чылалан пале лие: радио дене ўлычла — Царицын деч — деникинский флот, а кўшычла — Сызрань деч — чехо-словак-шамычын флотышт наступленийым тўнгалын манме увер толын улмаш. Юлысо йошкар флот кок тул коклаште лийын, «Ермаклан» кўшкё «Сорок братьев» лўман островыш каяш приказ толын, — моланжым кызытеш нигат шинчен огыл.

Максим радиотелеграф каютыш толын шолып ончале, тушто командир умлыдымо шомак-шамычым телеграфистлан диктоватла, а телеграфистше кидше дене ключым перышыжла тёрштылшё канде тулым луктеда. Радио кузе точно ышталтын, Леонтийын умылтарымыж гыч Максим нигузат умлен кертын огыл, тудо тидым гына шинчен: йўдым волгалтарыше трюмный электрический машина гыч каютысо ала могай машина-шамыч гоч канде тул йып ала могай толкын гай лўнгалтмашым луктеш, тудыжо «Ермак» мачта коклаш шупшимо кўртнё воштыр гоч умбак, кён кўртнё воштыр дене приниматлаш ыштыме тыгаяк сетьше уло, — чылалан, чылалан, чылалан кая. Теве кызыт Жданын ала мом телеграфистлан диктоватлыме годым Саратовский

пристаньесе штабыште тыгаяк телеграфист шинча, телефон трубка дене петырыме пылышыже «Ермакын» сигналжым колыштеш, Жданын мутшым кагазеш воза.

Радиотелеграф дене кече еда кечывал тураште «Ермак» Парижский башня гыч жапым ончыктышо сигналым налын. Ждан теңыз мучко коштмо привычкыж дене тиде шыгыр энгер корнышто шкенжын тыште кўлдымō хронометржым ончен тōрлен. Максим телеграфист деч пален, кажне кечын жапым ончыктышо сигналым пуышо ола мўндырнō, Францийыште — тушко каяш коло кече кўлеш, а радио толкын (волна) кечывалым кўчык жапыште толын шуэш. Мачта ончыко кечывал тураште лектын, тованалтше радио шўртō ончылно сигналын чонештен толмыжым ужаш шонен, вуйжым кўшкō нōлтен йоча напрасно шоген: пуста канде пылыште, Юл ўмбалне, лач вараш-шамыч гына чонештылыныт.

IV. Разведка.

Чылт пычкемышалт шумеке, шуэ, леве йўр йўраш тўгале. Команда кок вахтенный деч молыжо чыла мала. «Ермак» шкежат, шемалге да шып шинчыше, пуйто тура сер воктен келге вўд ўмбалам мален колтен.

Орва йымач куштылгын чожгыжшо пар малыше суднон шўлышыжō лийын.

Кормаште руль дене Ждан, Пармен Иванович да Максим шыпак тарванылыт. Лўшкыде кугыза ден штурман пароход гыч вўдыш куштылго бударкым волтышт. Кугыза пушыш ала мыняррак яра ложаш мешакым, киндан котомкам, кандрам, кок пуш кольмым да кормовой кольмым кудалтыш. Вара пушышко тошкалтыш дене Пармен Иванович ден Максим волышт. Ждан бударкым вара дене шўкал колтыш. Пуш ордышкō торлыш. Веслашке кугыза шинче, тудо кўчык ужгам чиен, а йолыштыжо — башмак.

— Пиалан лийза! — пел йўк дене пуш почеш мане Ждан.

— Пиалан кодса, — тыгак шып, картузым налын ваштарешыже Пармен Иванович пелештыш...

Тудо пушыжым шокшла ойырлен шогышо вўд гоч ошмашке тура куча; пел час гыч бударка пундашыж дене ошмаш тўкнен, шемалгын койшо серыш миен керылте, тушто вўд толкын-шамыч шыман гына серым лупшат.

Пармен Иванович вўдыш лектын шогале, пушым ошмашке шупшын лукто, вара Максимым шке декыже ўжō. Йочам ондале да тудлан каласыш:

— Тугай вот, эргым, мемнан тый денет пашана.

Тудо йочалан умылтарыш: чехо-словак-шамычын вооруженный судно-шамычышт, летчик-шамычын палыма гыч, «Сорок братьев» деч кўшнырак улыт да ўлыкыла кок сер могырымат наступленийыш каяш ямде улыт.

Нылне остров деч ўланрак чехо-словак-шамыч кўлеш лиш манын ловушкым—вўд йымалан миным шындат, шкаланышт чакныме годым кўлешлан яра корным палемдат. А Ждан тиде вер гоч кўшкыла эрташ да «Ермакым» иктаж вере чодра кокласе иксаш, «Сорок братьев» остров коклаш шылташ решитлен, варажым, эртен кайыше противникын флотшым эн чот кредалме жапыште шенгеч перен шалаташ.

Минный заграждений кокласе эрташ лийме верым пален налаш да вара йўд жапыште мина деч брдыж гыч моштен ужатарен колташ лач Пармен Иванович гына кертын.

— Вот ме тый денет коктын мешочник улына, пушым сер воктен кандра дене шупшыш, Пристанной гыч киндылан толына. Умлышыч? Тый тугак Максим улат, а мый—Пармен Иванович. Тылечла нимат уке. Кандратым рончо, ваче гоч пыште да, лямкам ыштен, пушым шупш.

Максим кандрам рончыш, мучашешыже кугу онтым ыштен кылтыш да лямкам ваче гочшо лупшале. Пармен Иванович пушыжым сер деч шўкале да пушым корма гыч виктараш тўгале. Ондакшым йочалан пушым шупшаш пеш куштылгын чўчө, тўгалтышыште тудо куржашат тōчыш, но йол йымалне ошма кычык, мōнгеш чакныкта, а вараже чашкеран тура сер, сўмырлышō серыште чарангын кодшо тўрлō вожла да йымач мушкылтшо пушентыла йочалан верештыт; чўчкыдынак уала, воштырла гоч кандрам кышкен вончештараш верештеш. Пижедылме верыште рончаш да шкаланжат вожла гоч вончедаш, але тура йолгорно дене тура сер гыч шун моклакалам сўмыркален кўшкыла кўзаш, але чылт вўд деке шумеш оргажеш пўтырныл волаш, йошкынеш пижаш верештеш.

Волгыжаш тўгале. Йочанат вийже пытыш. Но Пармен Иванович тудым иканат ыш чамане, ик мут денат ыш куандаре; лач югунам шолып йўк дене кандрам рончаш полша—тудлан пуш гыч сайрак коеш...

Тура сер эртыш, изиш ошман сер угыч тўгалме годым йōршеш волгыж шуын ыле; туштыжо пушым йогын сер воктеке иша, вўдшат талынак йога. Кандра вот-кандра гай шупшылалтын, Максимат чот шупшылалтше вачысе кандраж дене эркын йолжым наледен кая, нойымыж дене изиш огеш йōрл...

Пармен Иванович кычкырале:

— Сита, эргым! Шого...

Тудо сер воктеке куал тольо да бударкыжым ошмашке шупшын лукто. Максим ночно да ошма дене пентгыдемше кан-дражым пўтырыш.

— Каена, эргым. Пушнам иктат ок тўкō дыр...

Кугыза ошма ўмбач арама кушмо серыш кайыш. Ужаш лиеш, тудо тиде верым шинча, садлан дыр корно деч посна арама воштырлам кидше дене торкален ошкылеш. Йоча кодшо ийыште руэн налме пундышлаш шўртнылеш, почеш кодде кая. Арамам эртымеке, кумда олык шарла. Олык деч умбалне адак кудыр да нугыдо карагач пушенге кушман чонга вереште. Коча ныл йола кудалын чашкер йымаке пурен кайыш, йочат — тудын почеш.

Пармен Иванович шогале, шке декыже Максимым ўжō да карагач уам торалтен каласыш: «Ончо». Йоча ончале да ужо, уала шенгелне, кўкшў тура сер йымалне шогешталтын оварген Юл йога. Юл тореш ала кунаррак пуш, пароход, моторный пуш-шамыч койыт.

— Ужат, миным шындылыт.

Кугыза шуко марте йылгыжше эгерым да серым ончен шогыш.

— Ончал, покшелне уна йошкаргом да ош бакеным шындыме. Нунын коклаште эрташ лийме вер. Миным шынден пытарат да бакеным поген налыт. Мыйым пуштыт гын, тый шарне, кушто нуно шогат,— тый умлышо икшыве улат. Ужат, уна нуно вес могырышто пушенгым руэн кудалтеныт — миныш керылташ огыл манын, шканышт знакым коденыт.

Кугыза, серлаште ончыштын, йошкарге да ош бакенын шогымыштым палышашлан да мина кокласе верым вара пален муаш вес предмет-шамычым Максимлан ончыктыл умылтарыш.

Адак ик гана Юл ўмбалым шинча ончалтыш дене авырал налын, Пармен Иванович каласыш:

— Айда мōнгеш!

Нуно адакат тудо корно денак шке кышашт почеш, тошкалт кодшо шудо дене, варажым шаранге кокла гыч ошкедышт.

Кечываллан нуно «Ермакыш» пōртылыыч.

V. Беда.

Эрлашыжым каслан «Ермак» радио дене чўчкыдын да раш, но умлаш лийдыме мутланымашым приниматлаш тўнгале — нуно шке телеграммым приниматлаш мешаеныт. Тышечын Ждан умлыш: кўшычын «Сорок братьев» дек ошо-шамычын эгер вийышт лишемеш. Тудо командым погыш да мом ышташ шонымыжым

умылтарен пуыш. Тудым шыпак колыштыч, нимогай айда лийже йодышымат ышт пуэде, колыштмеке, верлашкышт шаланышт. Кече пылан ыле; кечывал деч вара чўчкыдō йўштō йўр тўнгале да мўндыр верлам шикш гай тўтыра пўрден шындыш. Ийгече сай: йўд пычкемыш лиеш. «Ермаклан» мина шындылме верла воктеч эрташ йōнан лийшаш, а тушто, наверно, кок серыштыжат противник-шамычын моторный пуышшт дежуритлат.

Пычкемыш лиймеке, «Ермак» якорьым нōлтыш да кўшкыла, «Сорок братьев» могырыш писын каен колтыш.

Пармен Иванович шкенжын подручныйжым ўлыкō колтыш да Максимым ўжын кондаш шўдыш; тудо тыге ўшана — шке шинчаже тудым ондала гын, йочан писе ушыжо шарналташ полша. Машинышке парым кўлеш наре погаш, форсункым йōрыкташ, пародинамом шогалташ, ни тул лўшкымаш, ни электрический машина шўлткымаш, ни пар шўшкымаш, ни шикш ўпш «Ермакым» палдарен ынже керт манын приказым пуымо ыле. Колымаш дене лўдыктен, Ждан тамак шупшмым да йўкын мутланымым чарен. Командым трюмышко рубка гыч телефон дене огыл, а звонкым ынышт кол манын, шыпак рупорыш ойлен. Борт шенгелне пушка воктен да кўшнō пулемет-шамыч воктен, йўр деч леведалтын, артиллерист-шамыч кият. Йўр чарнымаш уке. Чылт пычкемыш ыле, миным шындыме верышке «Ермак» эркин лишемеш. Ждан ден Пармен Иванович пеш шып ойлат:

— Эргена?—ōрмō семын Ждан йодеш.

— Кугун ида азаплане. Мый ужам,—лоцман пелештыш да Максимым шке декше ўжō.

— Теве тудо серым ужат, а теве тушто уна пушенгым руэн пыштыме. Шинчатым тыгеракōрдыжыш ыште — вот тылат йощкар бакен лач тушто лийман.

Йоча шыпак пелештыш:

— Ужам.

Ужын, но шинчаж дене огыл, а шарнымыж дене: шинчажым кеч кунар карен ончаш тōчыш гынат, румбыкан йўр леведыш деч молым нимомат ыш уж.

Тымыкыште да пелештыде шинчымаште адак ала кунаррак минута эртыш. Лоцман, кумыкырак лийын, рульым шола веке эркинрак налаш тўнгале. Максим тудлан полша. Пытаргышлан Пармен Иванович келгын шўлалтыш да Жданлан каласыш:

— Эртышна. Средний ходым командоватле.

— Ондакырак огыл?

— Пел километр чоло шенгелан кодын. Кызытак икса веке савыралам.

— Кушто тудо?

— А тебе коеш, пурла вачет гоч ончал.

Жданат, Максимат иксаш пуримо ангым ышт уж; да ужашыжат ок лий: иксан кок могыр сержымат, курыканжымат, олыканжымат йоген пурышо вўд налын, тудын ўмбалне арама-шамычгына шоткыла шогат.

— А кушак шылын шогалына?— лоцман деч Ждан йодо.

— Мый «Ермакым» тугай улак шелшыш пуртен шогалтем, вара шкаланнат рак сефын чакнен лекташ верештеш...

Вашке пурла да шола могырыштат «Ермак» деч мўндырнў огыл пушенге-шамыч палдырнышт. «Ермак» адакат ходшым эн эркин кайыماشке иземдыш. Ждан матрос-шамычлан бортлашке багор дене шогалаш шўдыш. Машиным чарышт. «Ермак» мачта мучашыж дене пушенге укшлам удыркален да пудыртылын, вўд дене леведалтше ошко чашкер коклаш пурен шогале.

— Тебе тыште йўдым эртарена,— мане Пармен Иванович.— Только волгыжмешке келге верыш лектын шуаш кўлеш. Максим, малаш кае: мо лийшашым эрла ужат.

Йоча трюмыш шумеш йўр вошт куржо, ўлык волен кайыш, машинный трюмыш пурыш да шке лукушкыжо муш чўвык лонгаш пурен возо. Трюмышто, под воктене, лач ик керосиновый коптилкагына янда деч посна йўла. Пародинамо пашам ок ыште. Верстак воктен Леонтий ден Алексей шогат, нуно шыпак мутланат. Йоча колышташ тўнгале. Алексей сырыме сефын ойла:

— Ожно те Пармен ден коктын озалан служитлен улыда, а кызыт «йолташ-шамычлан» служитледа. Тунам кул улыда ыле, кызытат кул улыда.

— Ионгылыш ойлет, Алексей! Мый тиде машиным Коломенский заводушто шке кидем дене погенам. Тудын озаже мый улам ыле, кызытат мыяк улам. А Бугров купеч тушто нимомат ок умло ыле, да Жданат огеш умло. Пармен деч посна тудо сокыр гане. Юлжат да чыла — «Ермакшат» — мемнан улыт ыле, кызытат мемнанак улыт, ни Бугров, ни Ждан, нигўат мемнан деч шупшын огеш нал.

— А чех-шамыч?

— Мо чех-шамыч? Пленный улыт ыле, бунтоватленит. Нуным пызыралаш кўлеш. Ме шкенан мландыштына шке оза улына. Распорядитлаш моштена.

— Тый от распорядитле, а ёрдыж ег.

— Тиде нимат огыл. Мый тудым ончен шуктем. А тый пашашке шумеке просто лўдынат. Ужамат, сарыш каяш лодочник-шамыч деч крупчатка мешакым шупшын налме гай огыл...

Алексей шып лие. Парым кучыжо манын, Леонтий распоряженийым пуыш, тудлан пел час гыч вич минутылан форсункым ылыжташ шўдыш да шкеже кўшкő кўзен кайыш. Алексей ала мом пуштыланен ойлен трюмлан тореш под воктене мōнгеш-оньыш коштеда, ала чогытым ала сравочым лукуш кудалтен колтыш, тудыжо кугу йўк дене кўртнő плита ўмбач пōртып кайыш. Максим, кынервуешыже эгертен, лампым авырен шогышо машинистын кужу, канга фигурыжым лўдын онча. Вуйжым манометр деке нōлталын, Алексей лавра шомак дене вурседалеш. Тудо пўгырныш, форсункын вентильжым почо, — «бух» шоктыш да тул нале.

Нойымо дене йоча йōршын улнен. Нерышыжлак тудо колеш: форсунка-шамыч йōреныт, вара, икмынар жап эртымеке, уэш йўлаш тўгалыч, ындыжым ала мо шуко марте огыт чарне...

Лўдмыж дене тудо пожатт кайыш. Максим муш лонга гыч тōршталтен кынеле да насос ден пародинамо воктечын шыпак под деке мийыш. Топка гыч лекше пыртак койшо волгыдышто тудо ужо: Алексей под воктене чўч шинчышыжла, вентильым пōртыктен, подын выпускной трубажым почеш. Краным почмеке, машинист йоча воктечын тошкалтышышке писын куржын кўзышат, кўшнő машинный люкын омсажым чот чўчő да йомо. Йоча вигак под деке тōршталтыш: манометрын стрелкыже йошкар чертам шуко эртен каен. Вискалыме яндаште вўд ўлык волен. Максим чытырыше кидшым йўлалтен-йўлалтен форсункым пўтырале да йōрыктыш, выпускной труба деке куржын миен, парням тодыштын, корштымо дене да шучко лийме деч лўдмыж дене шортын, — вет кызытак под пудештеш да «Ермак» пыта, — чоткыдо вентильым пўтыраш тўгале. Орвам пытымешке пўтырал шынден, йоча манометрыш ончале: давлений алят кўшнő. Молаң предохранительный клапан-шамыч почылтын огытыл? Максим шинча, ынде парлан лекташ корным пуман, но тудо кўшнő, да тудо кузе ыштышашым ок шинче. Йоча тошкалтыш дене кўшкő куржын кўзен кайыш — омса тўкылымō: кайышыжла Алексей омсаште сравочым пўтырал коден. Максим, чōвыкым налын, кидешыже пўтырыш да яндам шалатыш. Пўчкылтшаш огыл манын, тўрлажым кырен пудыртылын, Максим палубыш тōрштен лекте да Леонтийын омсажым кыраш тўгале. Омса почыто: йоча кычкыралаш шоныш, но логарже пикталтме дене кечкыжын каласыш:

— Под! Алексей... Клапан... Сейчас пудештеш!..

Мо лиймым Леонтий вигак умлыш.

— Ит кычкыре! Тый форсункым йōрыктышыч?

— Да.

— Молодчина, нимат огыл. Ит ойгыро, эргым.

Тудо под ўмбалсе шем кўртнѳ кожух деке куржын мийыш, комдышым почо, спичкым удырале да пенгыжалтен шыдын кокыралтыш: предохранительный клапан-шамыч телефонный воштыр дене пенгыдын шупшын шындыме улыт улмаш. Леонтий вентилямым почын, парым чарашке лукто да манометр мом ончыкта манын, Максимым ончаш колтыш. Йоча вашке пѳртыльѳ да каласыш:

— Йошкар черташте.

— Вўд?

— Ёлыл краныште.

Леонтий кугун шўлалтыш да выпускной краным пўтырал шындыш. Пудештмаш деч лўдмѳ эртыш. Но Леонтийын тўсыжѳ нурен огыл. Тудо командирым йўк лукде шыпак кынелташ Максимым колтыш. Тудыжо Максимын первый эркин пералтымашешыжак тѳрштен кынеле да, тудын тўсыжым кўсен фонарь дене волгалтарен, йодыштынат ыш шого, кўчыкын пелештыш:

— Кушто?

— Машиныште.

Ждан йоча дене пырля машинный трюмыш волыш. Мо лийме нерген Леонтий Жданлан кўчыкын каласен пуыш.

— А кушто тудо?— шинча пунжым шыдын нѳлталын, Алексей нерген Ждан йодо.

— Мардежым пасушто кычалза...— мане Леонтий.

Нуно кўшкѳ кўзышт, кормаш мийышт да бударкын укежым ужыч: Алексей тудым вўдыш шўкалын да тудын дене каен.

— Паша алама,— мане Ждан,— мерзавец мом ыштымыжым шинчен. Нунын вес серыште телефон. Наверно, тудо тушко каен— мемнан деке керылтыт. Под-шамыч нимат лийын огыт ул?

— Уке.

— Боцманым да командым кынелтыза.

VI. Тулышто.

Агышыр, кок велымат оварче гане кушшо ошко да шаранге кокла гыч икса дене «Ермаклан» шуко марте мѳнгеш чакнаш логале. Полный ход дене ончыко каяш лиймыже годым волгыжашат тўгалын ыле, пыл шаланен, кава вишыште эрденысе ошалге шўдыр-шамыч ончат. Но ойыркалышаш кодын огыл: Алексей куржмо деч вара шылын шогаш, тыгак вес йўдым вучаш шотлан ок тол.

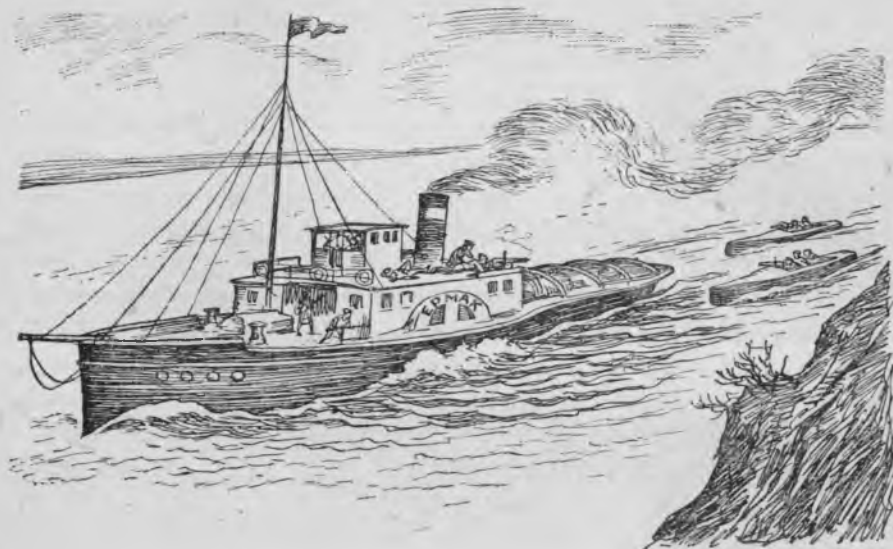
Ждан волгыдыштак каяш решитлыш. «Ермак» мина шындылмаште эрташ лийме вер дене ўлыкыла эртен кая. Тиде лудын куржмаш огыл, а расчет дене чакнымаш. Кўлеш лиеш гын, «Ер-

мак» бой деч ок коранг. Кормовой мачтышке йошкар флагым нӧлтышт. Ждан машиныш «ешартышым пуаш» приказым пуыш,— тиде машиным эн писе ходыш колтымым ончыкта. «Ермак» пикшла ўлыкӧ каен колтыш. Юл пустынь гане шинча. Заграждений марте километр наре кодын, кенета курык могырым пушка йӱк шергылт кайыш, снаряд, «Ермак» гоч шуко тораш миен возын, вӱдым фонтан семын кӱшкӧ нӧлтале. Тиде жапыштак курыкан сер деч да олыкан серын ошма нер гыч «Ермаклан» торешла, кугу нуж колла койын, леведышан кок кужу моторный пуш лекте. Пуш гыч пулемет дене лӱйкалат, ондакшым пуля-шамыч «Ермак» ончылно вӱдым шонештарылыч, варажым корпус ӱмбаке шолемла кыраш тӱнгальыч, кӱртньыш керылтын мӧнгеш тӧрштен, пуля-шамыч клепальщик-шамычын чогытышт перкалыме семын перкалат. Ждан моторный пуш ӱмбаке орудий гыч да пулемет гыч тулым почаш приказым пуыш. «Ермак» йыр снаряд-шамыч але толын шуде, але эртен каен возыт: наводчик-шамычын шагал опытан улмышт вигак пале, но зато моторный пушышто прицелым нӧлтальыч, пуля-шамыч «Ермакын» палуба ӱмбалсе стройкым решоткала шӱткалаш тӱнгальыч. Окна-шамыч муралтен шаланат, сусыргышо-шамычын кычкыралмышт да кечкыжмышт шокташ тӱнгале. Канонир-шамыч шола борт гыч орудийыштым кудалтышт, люк деке нушкын мийышт да трюмыш шылыч. Пурла вел орудий чотак лӱйкала да удачно лӱймыжӧ дене моторный пушым вӱд дене леведе. Снаряд пудештме дене пуш ондакшым шала-нымыла койо, тушечын лӱйкалымаш чарныш, но вара Ждан ужо: пуш рульжым гына йомдарен, тудым вӱд минный поле велыш нангая. Ен-шамычын пуш гыч тӧрштен, серыш ийын кайымыштат коеш. Шола борт могырым пуш «Ермак» дене ик курсым налын Юл дене ўлыкӧ волаш тӱнгале да пел километр коклаште тудын деч кок пулемет гыч пуля йӱр тӱнгале. Шола бортышто пулеметчик колыш. Ждан шке пулемет шентек возо да лӱяш тӱнгале. Шола вел орудийын прислугыжо чыла колен пытеныт. Кормовой пулеметат чарныш. Лач Ждан гына шкенжын пулеметшо гыч противниклан ответым пуа. Пуш «Ермак» деч изиш гына кодын кая, тудын деке эре лишемеш, мина шындылме верым тудын почешак лекташ кая. Тушко мӱндыр огыл. Тиде жапыште Пармен Ивановичын подручныйжо рубка гыч куржын лекте да нушкын, ўлыкӧ трюмыш волыш. Максимым кӱшкӧ колташ машинный рупорыш лоцман кычкыраше. «Есть, Максим кӱшкӧ»,— вашмутым Леонтий пуыш, ик минута гыч штурвальный рубкыш Максим куржын кӱзыш.

— Поро кече, эргым,— мане Пармен Иванович.— Шогал. Ончо,

йошкар бакен кушто ыле. Шарнет? Мый денем иктаж мо лиш гын, йошкар бакен деч шола велкырак кучо. Да вуетым пеш кўшкō ит лук.

Рулевой рубкын ўыл ужашыштыже пулемет ваштареш подлык кўртнō дене броня ыштыме ыле. «Ермакыште» ик пулемет гына кодмеке, моло пулемет да орудий-шамыч чарнымеке, противникын пушышто прицелым эше кўшкō нōлтальыч, пуля-шамыч

трубам, рубкын кўшыл ужашыжым шўткалаш тўнгальыч. Тушто янда гыч ниможат ыш код.

— Тыгак виктарена мо, эргым? Ну-ка ончалам,—мане Пармен Иванович да вуйжым броня гоч писын нōлтале, тунамак волен кайыш, кидше гыч орвам колтыш да ўлыкō миен возо... Максим тудым ончале да ужо: кугызан шўйыштыжō вўр. Пармен кидше дене эркин лупшале, рулым пурла велке пōртыкташ кўлеш манын, йочалан ончыктыш. Но Максимын кид гыч орва мучыштен, кўшкыла савырна. Тунам Максим, пуля шўшкымым шоныде, уло нелытше дене орваш кержалте, орвашке пулвуй дене шо-гале да, орва йол гыч йолыш тошкалын, рулым пурла велке эркин пōртыкташ тўнгале. Рвезе ончыко, йошкар бакен лийме верыш онча, шўмжō кўлтка — «Ермак» шола велкырак корангын эрта. Тиде жапыште пурла борт дене пич йўк сургалте, пудешт-ме дене вўд кўшкō нōлталалтын, уло палубым темен шындыш. Туге гынат, «Ермак» Юл дене ўлыкыла тугак талын вола. Максим орын колыштеш, пуля-шамыч кўртнō кырым чарнышт, тудо

ончале: моторный пуш ош кандалге шикш дене вудылалтын, мӱнгешла савырнен да изи ход дене олык могыр сер декыла кая. Ждан пулемет дене луймыжым чарныш, палуба гыч тӱршталтен, штурвальный рубкыш куржын мийыш да штурвальный орва воктен шогале.

— Тол тышке,—мане тудо йочалан. Максим мийыш. Ждан тудын деке кумык лийын шупшале.

— Кочатым ончал. Ила? Ёлыкӧ фельдшер дек курж.

С. Т. Григорьев.

Словарь.

Бакен — судно-шамычын кайыме корныштышт шучко вер улмым ончыктышо поплавок; тудын вуд умбалне шогышо ужашыже иктаж могай чия дене чиялталтеш (йошкарге, канде). Йудым бакен вуеш фонарьым чуктат.

Трюм — корабльын корго помещенийже, тушакын машинным шындат, нангайышаш грузым оптат.

Люк — улыл помещенийыш пурымо але судном грузитлаш палубеш ыштыме рож.

Вахта — дежуритлымаш.

Хронометр — точно коштыша шагат; теңызысе корабльын кушто улмыжым палаш кучылтмо ўзгар.

Бударка — кужу, ағышыр пуш.

Форсунка — нефтьыш тул пижыктыме ўзгар: йогышо нефть парын вийже дене пуракыш савырна да нимо кожде, кугу тул ойыпым пуэн йула.

Вопрос-шамыч.

1. Разведка годым Максим мом ыштен? Максим кузе пароходым утарен? Максимын поступкыжым кузе манаш лиеш?

2. Максим кузе пароходыш логалын? Тудо пароходышто мом ыштен?

3. Тыште ончыктымо событий советский властын могай ийлаштыже лийын? Кушто тудо лийын?

4. Команда кокла гыч пароходышто ко революционный пашам ыштен? Кучечын тиде коеш? Алексейын поступкыжым кузе манаш лиеш? Тушман-шамыч велке улмым палдарыше ой-шамычым тудо ойлен мо? Тудым муза да умылтарыза: мо шотышто Алексейын ойжо мыланна чуждый?

5. Максим ден Гаврошым тагастарен ончыза.

Йоча-влак.

Лезгинский йылме гыч кусарыме.

Салам тыланда Сулейман деч,
Пелед шога элна, йоча-влак,
Тендан ушан йоча шинча верч
Волгалт кўза элна, йоча-влак.
Осал йолком поктен колтен,
Вашлийза кажне кечым мур ден,
А кечын йолжо, пўчө семын,
Кудалын толжо тыш, йоча-влак.
Чыла виш тланда тетрадьла,
Ийшаш, чонештылшаш улда,
Волгалтше шўдыр, тенгызлат
Шукерте шупшыныт, йоча-влак.
Мемнан тўня кугу, кумда,
Тўняште шуко пиал, книга,
Пален налшаш верч те чыла —
Тунемза кажне час, йоча-влак.
Ик край гыч весыш шошо темын,
Ончен, куштен тендам элна.
Пеледше чот куатше элын
Алмазла йолгыжо, йоча-влак.

Сулейман Стальский,

Дагестанын калык поэтше.

Ленин ден Ли-Чан нерген.

Пекиныште түрлө эл гыч калык,
Пекин пеш шуко уремлан.
Уремлаште коштын ятыр ийдалык
Ындыралтше кули Ли-Чан.

Варажым пасушто. Ли-Чаным
Кажне кечын чот кырен оза.
Тышке толмыж деч вара тудын
Тупшо лийын вур отыза.

Ароматный чай кушмо пасушто
Икана левын пуалын мардеж.
Корно ег кайшылаже тушто
Ластык газетым возен мландеш.

Ик пашазе, черле да сусыран,
Ты газетым чылалан лудеш:
Уло эрыкан эл тунялан,
Кули вуйлатат мандарин олмеш.

Пашазын чытырше пулвуй умбалне
Туржалтше газет листа киен.
Тыште эрык эл вождым суретлалме,
Йумалне «Ленин» лум шоген.

Иорло кули-шамыч чай пасулаште
Тулеч вара йўд еда погынат,
Кузе Ленин полша пашаште —
Сылне сагым лу дене ойлат.

Мандаринын властьше йомеш,
Рис ден чай пасулам кодат.
Кули-шамыч Ленин ой почеш
Кынешше Пекиныш погынат.

Кечывалым лупш ден кыралтыт,
Йўдымжō иктеш погынен шинчын,
Кужу жап шыпак мутланалыт:
Кō Российште лўмдалтеш Ленин.

Онченыт туржалтше газетыш,
Лупш дене кыралтым монден.
Шыргыжал шинчыше портретыш
Онченыт чылан йывырген.

Поктен колтеныт Ли-Чаным. Уэш
Логалын Пекиныш адак.
Шуко уремла. Шужымаш туржеш.
Калык шуко, йога вўдлак.

Газетчикын йўкшō кенета шоктен,
Ли-Чан ты йўкыштō ойгым колын:
Тўнялан эн кугу большевик колен,
Российыште Ленин уке лийын.

Тайналтыш Ли-Чан, ошемын йбршеш,
Шинчажым пычкемыш петырен.
Тошкалтыш воктен Ли-Чан шинчеш,
Шинчажым тўтыра авырен.

Ленин колен. Кузе ынде нуно?
Кузе ынде китайский кули?
Ала ўмыреш пояным чыташ,
Пуля деч лўдын, кыралтын илаш?

Ленин колен. Вет тудо ўжын
Газет гоч восстанийым ышташ.
Лупшым Ли-Чан шортдеак чытен,
А кызыт чытыде тўнгале шорташ.

А. Исбах.

Словарь.

Күли — Китайыште түрлө пашам ыштыше пашазе (черно-рабочий).

Мандарин — китайский кугу чиновник.

Сáга — ойлымаш.

Вопрос-шамыч.

1. Кõ тугай Ли-Чан? Паша ыштымаште условийже могай улмаш? Стихотворений гыч тидым ончыктыза.

2. Кули-шамыч мо нерген шонкаленыт? Нуно молан «сылне сагым лу дене ойлат»?

3. «Эн кугу большевик» колымо нерген колмек, Ли-Чанын могай лиймыжым ончыктышо корно-шамычым возен налза.

4. Ли-Чанын илышыште могай ойгыжо эн кугу улмаш? Тидым кушеч палаш лиеш?

5. Ления колымек, китайский пашазе-шамычлан угнетатель-шамыч ваштареш кредалаш кõ полша?

Ц 1940 г
Акт № 2194
Вкладн. л. _____

ОГЛАВЛЕНИИ.

<p>Йомак-шамыч 3</p> <p>Мужик ден барин —</p> <p>Ораде Иванушка 7</p> <p>Поп ден мужик 9</p> <p>И. А. Крылов 11</p> <p>Куку ден Агытан (басня). —</p> <p>Корак ден Рывыж (басня) 13</p> <p>Кок печке (басня) 14</p> <p>Кресаньык ден тарзе (басня) 15</p> <p>А. С. Пушкин 16</p> <p>Поп ден тудын тарзыже —</p> <p>Балда нерген йомак 17</p> <p>Шыже (стих., Шавердин М. кусарен) 24</p> <p>Теле (стих., Шавердин М. кусарен) —</p> <p>Узник (стих., Стрельников И. кусарен) 25</p> <p>А. В. Кольцов —</p> <p>Шошо йӱр (стих., Стрельников И. кусарен) 26</p> <p>Ф. И. Тютчев —</p> <p>Шошо вӱд (стих., Стрельников И. кусарен) 27</p> <p>И. С. Никитин —</p> <p>Эрдене ер серыште (стих., Большаков М. Н. кусарен) 28</p> <p>Н. А. Некрасов 29</p> <p>Кресаньык йоча-шамыч (стих., Шавердин М. кусарен) 30</p> <p>Ялысе кулак (стих., Стрельников И. кусарен) 35</p> <p>И. А. Гончаров 33</p> <p>Обломовын омыжо (Миронов кусарен) 38</p> <p>В. М. Гаршин —</p> <p>Сигнал 55</p> <p>А. П. Чехов 63</p> <p>Ванька —</p> <p>Эми-Сяо —</p> <p>Шанхайский рӱпшымӧ муро (стих., Шавердин М. кусарен) 69</p>	<p>Л. Н. Андреев —</p> <p>Петька дачыште (Миронов кусарен) 72</p> <p>Виктор Гюго 80</p> <p>Гаврош (Малинин А. кусарен) —</p> <p>Максим Горький 91</p> <p>Пепе (Смирнов К. кусарен) 92</p> <p>Архип коча ден Ленька (Миронов кусарен) 98</p> <p>Первый май (Смирнов К. кусарен) 113</p> <p>Ф. С. Шкулев —</p> <p>Апшат-влак (стих., Стрельников И. кусарен) 122</p> <p>В. В. Казин —</p> <p>Пашазе май (стих., Шавердин М. кусарен) 123</p> <p>Кид йӱксӧ (стих., Шавердин М. кусарен) —</p> <p>М. Исаковский —</p> <p>Сталин нерген муро (стих., Стрельников И. кусарен) 124</p> <p>С. Михалков —</p> <p>Граница (стих., Стрельников И. кусарен) 125</p> <p>Е. Федоров —</p> <p>Мемнан Папанин (Шавердин М. кусарен) 126</p> <p>А. П. Гайдар —</p> <p>Революций водын (Смирнов К. кусарен) 128</p> <p>С. Т. Григорьев —</p> <p>Йошкар бакен (Лекайн кусарен) 141</p> <p>Сулейман Стальский —</p> <p>Йоча-влак (стих., Стрельников И. кусарен) 156</p> <p>А. Исабах —</p> <p>Ленин ден Ли-Чан нерген (стих., Большаков М. Н. кусарен) 157</p>
---	---

Акше 1 тег.
Цена 1 руб.

Мар. л.
3-646/1
15316

КНИГА ДЛЯ ЧТЕНИЯ

для 4 класса
начальной школы

СОСТАВИТЕЛИ:

С. М. БРАЙЛОВСКАЯ
М. А. РЫБНИКОВА

На лугово-вожачном
марийском языке